

C U P R I N S

Introducere	5
Cadrul natural	7
Geologia	7
Relieful	8
Clima	10
Apele	12
Flora si vegetatia	12
Fauna	13
Rezervatii naturale	13
Milenii de locuire si viata spirituala	15
Cele mai importante manastiri si biserici nemtene .	71
1. Manastirea Bistrita	71
2. Manastirea Razboieni	80
3. Manastirea Tazlau	83
4. Manastirea Neamt	86
5. Biserica <i>Nasterea Sfântul Ioan Botezatorul</i> din Piatra-Neamt	100
6. Manastirea Bisericiani	104
7. Biserica „Sfântut Nicolae” din Piatra-Neamt	109
8. Manastirea Pângarati	117
9. Manastirea Secu	121
10. Biserica Buhalnita	127
11. Manastirea Agapia	129

12. Manastirea Sihastria	139
13. Schitul Sihla	145
14. Manastirea Varatec	148
15. Manastirea Durau	153
16. Manastirea Horaita	157
Drumetii de simtire si traire spirituala; unde ne îndreptam pasii	161
1. Valea Bistritei	162
2. Piatra-Neamt – Tazlau	166
3. Piatra-Neamt – Târgu Neamt	167
4. Piatra-Neamt – Hanu Ancutei	171
5. Piatra-Neamt – Roman	172
Forme si tipuri de turism laic si monahal	175
Bibliografie	181

INTRODUCERE

Zona montana si submontana a Neamtului constituie o importanta „piata” turistica, cu o oferta complexa, datorata unui patrimoniu bogat, în care se evidentiaza statiunile arheologice, muzeele, manastirile si bisericile. Peisajul deosebit cu numeroase zone constituite în rezervatii naturale, este completat de obiective istorice, monumente de arhitectura si de arta, case memoriale, muzee etc. Statiunile balneoclimaterice, care folosesc factorii naturali de tratament, prin amenajari specifice si regimul climateric anual, permit practicarea unei activitati turistice permanente, diversificate în forme de turism de vara sau de iarna cu posibilitati de a avea o activitate sportiva specifica fiecarui anotimp. Saptamânal se practica turismul de *weekend*, îndeosebi de caracter religios, cu o durata de 1-2 zile, de catre credinciosii care se îndreapta spre asezamintele bisericesti, sau de catre orasenii dornici de a petrece timpul liber în mijlocul naturii.

Cei care au concediu anual sau timp liber mai îndelungat pot participa la activitati turistice de sejur, de tranzit sau complexe. Infrastructura din domeniul transporturilor asigura un flux turistic constant, iar amenajarile de cazare, alimentatie, comert, îngrijirea sanatatii si agrement corespund cerintelor actuale.

Acesta este tinutul în care a copilarit Ion Creanga, acel neîntrecut povestitor în opera caruia stralucesc nepieritoarele nestemate ale limbii române, unde s-au nascut atâta eroi ai romanelor lui Mihail Sadoveanu si în care s-au desfasurat minunatele calatorii ale lui Calistrat Hogas, iubitorul fara egal al frumusetilor naturii; aici s-au nascut sau si-au desfasurat activitatea Miron Costin – cronicarul, episcopii carturari Macarie, Dosoftei si Melchisedec Stefanescu, pictorii C.D. Stahi, Lascar Vorel si Aurel Baesu, filosoful Vasile Conta, scriitorii Gala Galaction si Cezar Petrescu si pictorii Nicolae Grigorescu, Nicolae Tonitza, Irineu Protcencu etc.

Putine regiuni din România au un asemenea număr (350) de monumente, a caror valoare istorică este însoțită adesea de remarcabile calități artistice. Iar dacă adăugăm la acestea și numeroase vestigii de interes arheologic, se poate considera că patrimoniul județului Neamț oferă posibilitatea de a cunoaște toate etapele istorice care au marcat existența și evoluția socială, multimilenară de pe întregul teritoriu al țării.

Ținând cont de aceste coordonate, propunem prezenta lucrare cu gândul ca va sosi cândva timpul de a fi valorificat pe deplin importantul potențial turistic al județului Neamț.

CADRUL NATURAL

*„Daca zeitele din legendele grecesti
ar fi aflat de aceste tinuturi,
ar fi venit aici din Olimpul lor”*

Zona montana a Neamtului, care ocupa 51% din suprafata judetului Neamt), parte componenta a Carpatilor Orientali, este formata din culmi, cu înaltimi de 100-1900 m, ce apartin grupelor Stânișoara, Bistrita, Ceahlau, Tarcau si Hasmas, separate de râurile Bistrita, cu afluentii Bistricioara, Bicaz si Tarcau. Înaltimile ating maximum 1907 m în Vf. Toaca din masivul ceahlau, 1859 m în Budacul din muntii Bistritei, 1792 m în Hasmasul Mare si 1530 m în Vf. Bivolu din muntii Stânișoarei. Spre est, muntii scad în înaltimi, dominând cu numai 200-400 m relieful submontan deluros al subcarpatilor Moldovei (care detin 29% din suprafata judetului Neamt), în cuprinsul carora se individualizeaza depresiunile Cracau-Bistrita si Ozana-Topolita (a Neamtului), dealurile Corni-Margineni-Runcu si Culmea Plesului (G. Davidescu, 2000; G. Davidescu, T. Onofrei, 1998).

1. Geologia

Teritoriul este format din doua unitati morfostructurale: unitatea montana a orogenului carpatic (reprezentata prin zona cristalino-mezozoica si zona flesului) si unitatea neogena subcarpatica (I. Bancila, 1958; M. David, 1931).

Cristalinul carpatic apare în vest si este evidentiat prin Seria de Tulghes (cuartite negre, sisturi grafitoase sericito-cloritoase, porfiroide) si seria de Hasmas (micasisturi, paragneise). Pe aceasta din urma exista un depozit sedimentar mezozoic (dolomite, calcare, conglomerate triasice, calcare grezoase, marne jurasice).

Flisul este alcatuit din formatiuni cretacice (Strate de Sinaia, conglomerate de Ceahlau, flis grezos-sistos) si paleogene (faciesurile gresiei de Tarcau, Fusaru si Kliwa) prinse în mai multe cute simple si cute solzi ce apartin unui sistem de pânze care se suprapun succesiv de la vest catre est.

Unitatea neogena subcarpatica este, în cea mai mare parte, formata din depozite aquitaniene (argiloase, cu sare), burdigaliene (gresii, alternante de marne cu gresii, conglomerate de Plesu), badaliene (gresii, gresii calcaroase, nisipuri si marne) (Enciclopedia Geografica a României, 1982).

2. Relieful

În nord-vest, muntii Bistritei sunt formati din masivul Budacu (1859 m), iar la sud de acesta urmeaza, pâna la Bistricioara, muntii Grinties, cu altitudinea de peste 1700 m, în vest pe roci cristaline, dar sub 1400 m, în est pe flis marno-grezos. Vaile sunt înguste si adânci.

Muntii Ceahlau se desfasoara între Bistricioara si Bicaz. De zona centrala, alcatuita din conglomerate calcaroase, sunt legate forme de relief rezidual si înaltime de peste 1800 m (Toaca – 1907 m, Panaghia, Ocolasu Mare), la periferie, culmile sunt joase (1000, 1250 m), fiind alcatuite din flis marno-grezos. La contactul dintre cele doua sectoare apar abrupturi litologo-structurale de 400-600 m.

La nord si est de Bistrita se afla Muntii Stânisoarei, alcatuiti din gresii, conglomerate (care formeaza vârfuluri si culmi înalte), argile, marne, sisturi (pe care s-au dezvoltat sei, culmi joase, bazine depresionare si sectoare de vale largite – Pipirig, Hangu, Secu, Nemtisor). Se distinge o culme centrala cu vârfuluri care depasesc 1200 m (Bivolu – 1530 m, Buhalnita – 1230 m) si înseuări la 800-950 m. De o parte si de alta sunt culmi scurte, la 750-1000 m, separate de vai largi. În est ele se termina brusc, dominând cu 200-300 m depresiunile subcarpatice. Între aceste unitati montane, Bistrita si-a creat o vale transversala, cu sectoare largi (mai multe terase) si sectoare înguste cu caracter de defileu.

La sud de Bistrita si Bicaz se afla Muntii Tarcaului, strabatuti central de râul cu acelasi nume. Sunt alcatuiti din feciesuri predominant grezoase sau marno-argiloase si sistoase, prinse în cute normale în vest, care se impun în peisajul morfologic. Sunt caracteristice culmile înalte cu vârfuluri care depasesc 1400-1500 m pe gresii (Muntele Lung, Magura Tarcaului, Grindusu, culmile joase, seile si bazinele depresionare dezvoltate pe marno-argile).

Valea Tarcaului are, pe cea mai mare parte a sa, un caracter longitudinal, prezinta sase terase si o lunca mai extinsa compartimentar. Ea separa Muntii Tarcaului din vest de Muntii Gosmanu în est, reprezentati în judet prin Culmea Murgoci, aflata la 1250-1350 m (din ea, spre est, se desprind cinci culmi la 900-1000 m).

Harta fizico-geografică (Enciclopedia Geografică a României, 1982)

La vest de râul Damuc, care-i separa de muntii Tarcau, se desfasoara o parte din muntii Hasmas (muntii Curmaturii) cu înaltimi de 1200-1700 m (Hasmasu Mare 1792 m), platouri structurale, îndeosebi pe calcare pe care s-a dezvoltat un bogat relief carstic, vârfuri ascutite (pe calcare dolomite) si rotunjite (cristalin), numeroase vai cu sectoare de chei (Bicaz, Bicajel) (Gh. Dumitroaia, 1999).

În vecinatatea muntilor, pe o lungime de peste 80 km si o latime de pâna la 15 km, se afla un culoar depresionar la 340-500 m altitudine. În cadrul sau, în nord, se desfasoara Depresiunea Ozana-Topolita, situata la altitudinea de 380-400 m, fiind dominata de culmi montane si subcarpatice aflate la 500-900 m cu un relief care este dominat de terase si sesuri aluviale pe râurile Neamt (Ozana) si Topolita. Peste saua de la Cracauani (538 m) se trece în Depresiunea Cracau-Bistrita, de-a lungul celor doua vai. Ea coboara de la 500 m catre sud-est, la 340 m. În aceeasi directie, depresiunea se largeste de la 34 km la peste 15 km. Pe latura de vest a depresiunii, la nord de râul Bistrita, se ridica Dealul Balaurului, la cca. 525 m. La sud de Bistrita câteva dealuri la 450-500 m separa Depresiunea Ozana-Topolita de Depresiunea Tazlau. Râul Bistrita prezinta aici o lunca larga, cu numeroase despletiri. A suferit, ca si în regiunea montana, modificari în urma amenajarilor hidroenergetice. Ulucul depresionar este închis la exterior de un sir de dealuri a caror înaltime scade spre sud-est. În aceeasi directie, trecerea la unitatile de relief limitrofe se atenueaza treptat. În nord se afla culmea Plesu (915 m), dezvoltata pe un anticlinal format din conglomerate burdigaliene, ceea ce a favorizat aparitia abrupturilor de 400 m, fata de Depresiunea Ozana-Topolita.

Urmeaza Dealul Boistea (583 m), care închide în est Depresiunea Ozana-Topolita. La sud de pâraul Topolita se afla culmea subcarpatica Corni-Runcu. Ea prezinta câteva vârfuri de peste 500 m (Corni – 603 m, Holmu Mare – 520 m, Serbesti – 512 m, Margineni – 502 m) separate de sei largi (Girov, Bârjoveni) (V. Bacaoanu si colab., 1978).

3. Clima

Gradul mare de accidentare a teritoriului, ca si situarea acestuia în sectorul adăpostit fata de circulatia din vest, se reflecta în marimea, cât si în distributia în timp si spatiu a valorilor complexului de elemente meteorologice. Invaziile de aer rece de la est si inversiunile termice care se produc determina scaderea locala a valorilor termice caracteristice.

Sumele medii anuale ale radiației solare globale se mențin între 106,0 și 107,0 kcal/cm²/an, valorile lunare cele mai scăzute fiind cuprinse între 2,0 și 3,5 kcal/cm²/an în intervalul noiembrie – ianuarie. Sumele medii lunare cele mai mari se înregistrează în perioada mai – august (14 – 16,0 kcal/cm²/an).

Pentru sectorul submontan este specifică circulația aerului continental rece iarna și cald și uscat în cursul verii. Sunt frecvente invaziile de aer rece de origine subpolară de la nord și cele care provin din aria anticiclonului siberian. Circulația dinspre nord-vest este specifică pentru zonele montane.

Temperatura medie anuală a aerului înregistrează în subcarpați valori de cca. 8,5° C (Târgu Neamț 8,2° C, Piatra-Neamț 8,4° C, Roman 8,3° C), iar în munți, pe culmile cele mai înalte ale Ceahlăului valori de 2,0° C.

În ansamblul lor, treptele de relief carpatice și subcarpatice se caracterizează prin valori medii anuale cuprinse între 2,0° C și 8,5° C, cu diferențieri locale în sectoarele depresionare și culoarele vailor. Temperatura medie a lunii iulie este cuprinsă între 20,0° C în est și 8,0° C pe culmile înalte ale Ceahlăului și Hasmasului, situate în vest. Zona montană înregistrează valori termice cuprinse între 8,0° C și 12,0° C, iar etajul subcarpatic între 12,0° C și 16,0° C. Temperatura medie a lunii ianuarie este cuprinsă între – 3,0° C în est (Târgu Neamț – 3,8° C, Piatra-Neamț – 3,3° C) și – 8,0° C la nivelul celor mai importante culmi montane (Fl. Mihailescu, 1975).

Cantitățile medii anuale ale precipitațiilor cresc gradat de la est către vest, de la 550 mm în est la peste 1000 mm în vest. Zona montană, cu altitudini mai mari, primește anual între 800 și 1050 mm, iar Subcarpații între 550 și 700 mm (Piatra-Neamț 650 mm, Târgu Neamț 672 mm).

Precipitațiile sub formă de zăpadă cad începând cu prima decadă a lunii noiembrie, în Subcarpați și aproximativ cu două luni mai devreme în zona montană. Stratul de zăpadă se menține între 100 și 160 zile pe culmile carpatice mai înalte și între 70-100 zile în Subcarpați, (Piatra-Neamț 64,2 zile). Grosimea stratului de zăpadă ajunge în zona de munte la 80-110 cm, iar în sectorul dealurilor la 25-40 cm.

La nivelul celor mai înalte culmi montane sunt predominante vânturile din vest și nord-vest. Frecvențele medii pentru direcția vest sunt de 18,0%, iar pentru cea nord-vest 8,0%. La înalțimi mai mari, vitezele medii ale vântului depășesc 10 m/s (Ceahlău-Toaca 10,3 m/s). La înalțimi mai mici aceste viteze scad repede sub 4,0 m/s (Pângarati 3,9 m/s, Târgu Neamț 3,4 m/s, Piatra-Neamț 3,0 m/s).

4. Apele

Reteaua hidrografica este colectata, în cea mai mare parte, de afluentii de ordinul I ai Siretului, Moldova si Bistrita.

Densitatea rețelei hidrografice variaza, în limite largi, de la 0,3 la 1,1‰, valorile extreme înregistrându-se pe zone restrânse din regiunea înalta a bazinului râului Bistricioara (0,9 –1,1‰) si din zonele joase depresionare (0,3-0,5‰). În restul teritoriului predominanta este densitatea medie de 0,5-0,7‰. Scurgerea medie multianuala specifica de apa variaza în teritoriu între 10 l/s km² în zona înalta a Muntilor Hasmas si Tarcau si cca. 3-5 l/s km² în Subcarpati (V. Bacaoanu si colab., 1978).

Râul Bistrita, prezent în judet prin sectorul sau mijlociu, curge pe o distanta de 126 km. La intrare în judet, Bistrita are aspectul unui râu tipic de munte. În aval de Farcasa si în special de lacul de acumulare si barajul Izvorul Muntelui, aspectul si conditiile naturale ale râului sunt complet modificate prin interventia omului. În aval de Piatra-Neamt, râul patrunde în Depresiunea Cracau-Bistrita, valea se largeste, iar panta râului scade. În aval de lac afluentii importanti de ordinul I sunt: Bicazul, Tarcaul, pe partea dreapta si Cracaul pe partea stânga, iar de ordinul II Damucul din bazinul râului Bicaz.

Caracteristice sunt lacurile de acumulare de pe valea Bistritei, de interes hidroenergetic, ca Izvorul Muntelui, Pângarati, Vaduri si Bâta Doamnei. Cel mai mare este lacul Izvorul Muntelui care, la nivel natural de retentie, are o suprafata de 3100 ha si un volum de apa de 1240 mil. m³, puterea instalata a hidrocentralei fiind de 210 MW. Celelalte lacuri de acumulare au dimensiuni mai reduse.

Râul Moldova, cu bazinul sau inferior cuprins în aval de localitatea Draguseni strabate teritoriul pe o lungime de 76 km din totalul lungimii sale de 216 km, si primeste afluenti pe dreapta: Râsca, Ozana, Topolita. Debitul mediu multianuala în sectiunea de varsare este de 32 m³/s, contributia cea mai importanta datorându-se râurilor Ozana (2,5 m³/s) si Râsca (2 m³/s).

Apele sunt curate din punct de vedere a gradului de poluare.

5. Flora si vegetatia

Unitatile vegetale sunt dispuse, în linii generale, de la est la vest, urmarind liniile majore ale succesiunii unitatilor de relief.

Etajul padurilor de foioase ocupa cea mai mare parte a teritoriului. În dealurile subcarpatice predomina gorunetele în alternanta cu fagetele, iar la contactul dintre Subcarpati si munte apare o fâsie îngusta, pe alocuri întrerupta, de fagete. În zona montana, cu extindere mare, apar padurile de amestec (fag, brad, molid), fiind însa frecvente si inversiunile de vegetatie, molidul ajungând, uneori, în contact cu gorunul, la limita dintre dealuri si munti (cf. Gh. Dumitroaia, 1995).

Pe povârnisurile stâncoase apar uneori arborete de pin (*Pinus Silvestris*). În prezent, arealul padurilor de foioase este fragmentat de

terenuri agricole si pajisti secundare, dintre care cele din zona subcarpatica, îndeosebi în depresiuni, predomina pajistile secundare stepizate cu *Festuca sulcata* si *Batriochloa ischaeum*. În etajul fagetelor si al padurilor de amestec predomina pajistile mezofile cu *Agrostis tenuis* si *Festuca rubra*.

Etajul padurilor de molid are extinderea maxima în zona de munte, si este alcătuit din molidisuri si pajisti montane secundare cu *Festuca rubra* si *Nardus stricta*.

Etajul subalpin ocupa suprafete reduse în zonele cele mai înalte ale muntilor Ceahlau, Hasmas, Budacu. Este constituit din pajisti de firuta (*Festuca supina*) si tufarisuri de jnepeni, merisor si afin. Conditile ecologice, îndeosebi în masivul Ceahlau, sunt favorabile conservarii a numeroase raritati: *Empetrum nigrum*, *Dianthus spiculifolius*, endemisme carpatice (*Primula leucophylla*, *Aconitum toxicum*), ca si monumente ale naturii: *zada* (*Laxis decidua*), *papucul doamnei* (*Cypripedium calceolus*), *ghintura galbena* (*Gentiana lutea*).

Etajul forestier ocupa peste 45% din suprafata judetului Neamt (locul 7 pe tara) (cf. M. Petrescu-Dâmbovita, V. Spinei, 2003).

6. Fauna

În domeniul forestier este reprezentata prin elemente tipice de padure: cerb, râs, caprior, vulpe, pârsul de alun, jder, veverita. Dintre pasari, frecvente sunt aici ierunca, alunarul, cocosul de munte, soimul, acvila, huhurezul (specii ocrotite). Dintre reptile amintim sopârla de munte. Datorita activitatii antropice, se întâlnesc des infiltratii de stepa: iepure, popândau, hârciog, ciocârlie, prepelita. În etajul subalpin sunt caracteristice pasarile: cinteza alpina, brumarita, fâsa de munte, alaturi de specii de padure ce urca pâna în golul subalpin: ursul, lupul, maracinarul, vinderelul rosu, vipera comuna (Gh. Dumitroaia, 1995).

Recent a fost colonizata capra neagra (monument al naturii). Frecvente sunt endemismele: *Tritus alpestris*, *Licista betulina*.

Ihtiofauna este reprezentata prin pastrav, lipan, în cursul superior al râurilor gasindu-se scobar, clean, mreana vânata. Lacurile de acumulare de pe valea Bistritei sun populate cu *ciprinide*.

7. Rezervatii naturale

Raritatile si unicatele floristice si faunistice sunt ocrotite în mai multe categorii de rezervatii.

Parcul National Ceahlau, cu o suprafata de peste 5200 ha (din totalul de 6212 ha cât ocupa rezervatiile naturale din suprafata judetului Neamt), cea mai mare rezervatie naturala (va deveni, gratie *Asociatiei Muntele Ceahlau – Lacul Izvorul Muntelui – Bicaș*, un modern complex regional), adaposteste numeroase specii rare de plante ocrotite. În aceasta zona gasim: *laricele* din

celebrele *Polite cu crini*, *floarea de colt* – o specie deosebit de rara, emblema muntelui Ceahlau, gruparea de *jnepeni* de pe platoul superior (*Ibidem*).

Pe valea Tarcaului întâlnim rezervatia forestiera Gosmanu (173 ha), un cadru cu specii de fag si conifere a caror vârsta este cuprinsa între 135-270 de ani. La Braniste, lângă Târgu Neamt, pe o distanta de 10 km se pastreaza o padure de stejar cu exemplare de peste 300 de ani. Între localitatile Agapia si Varatec se gasesc doua rezervatii: *codrii de arama si padurea de argint* (de gorun si, respectiv, de mesteceni). În parcurile din Târgu Neamt, Roznov, Valeni (Botesti), Grumazesti si Români se gasesc arbori seculari de specii diferite, adevarate raritati dendrologice.

În zona Neamtului gasim si unele monumente ale naturii din categoria celor paleontologice, cu bogate depozite forestiere, în cadrul carora apar frecvent pestii fosili oligoceni (zona municipiului Piatra-Neamt – masivele Cozla, Pietricica si Cernegura). Pe muntele Cozla se distinge un microrelief sculptat în gresii mai dure, sub forma unor marmite eoliene numite *caldari* sau *caldarile uriasilor*.

La Poiana Teiului, la *coada lacului*, sta de veacuri o *klifa* calcaroasa numita *Piatra Teiului*, de natura recifala. Foarte aproape de Cheile Bicazului întâlnim Cheile Sugaului, împreuna cu masivul Munticelu, rezervatia se distinge prin prezenta marmitelor suspendate si de albie, precum si prin pestera Munticelu, unica în zona carstica a Carpatilor Orientali. În apropierea pâraului Capra, într-o zona cu intensa activitate mofetica evidentiata prin aparitia izvoarelor de ape minerale, se gaseste pestera Tosorog (*Ibidem*).

Foarte importanta este rezervatia botanica *Ochi de stepa*, cu vegetatie de stepa ilustrata de *colilie* (*Stipa stenophylla*), *ruscuta de primavara* (*Adonis vernalis*), *paius* (*Festuca valesiaca*), *amareala* (*Polygala major*), *sânziene* (*Galium vernum*), situata la contactul Carpatilor cu Subcarpatii, în dealul Vulpea-Botoaia. La aceasta trebuie adaugata si Dumbrava Rosie, singurul loc din tara unde vegeteaza *smeoia* (*Seseli hippomarathrum*).

*

*

*

Tinut de legenda, cu asezari stravechi încadrate în unitatea si continuitatea evolutiei societatii din întreg spatiul românesc, zona montana si submontana a Neamtului a oferit dintotdeauna, prin relief, clima, ape, flora si fauna deosebit de echilibrate, atât în zona de munte, cât, mai ales, pe platformele, terasele si vaile din vecinatatea Bistritei si Moldovei conditii deosebit de favorabile vietuirii oamenilor. Din timpuri imemorabile, cadrul geografic deosebit de generos, frumusetea si tihna locurilor au atras aproape toate comunitatile care s-au succedat în aceasta parte a Europei, creatoare a unor civilizatii si culturi înfloritoare.

MILENII DE LOCUIRE SI DE VIATA SPIRITUALA (I)

„Toute religion, toute valeur, toute pensée s’élabore mécaniquement au fil des temps parcourus rétrospectivement par la science préhistorique. La vanité ne s’accorde même pas à une telle richesse, à de telles certitudes, à telles facilités qu’offrent les données archéologiques à toute réflexion spirituelle. L’outil, le feu, la chasse, la mort, le foyer, les règles, l’art, le conflit l’imaginaire, l’invention, le mythe, le partage, l’autorité, la lucidité, et les règles morales: toute la <nature de l’humain> se trouve disponible, sure vérifiable, incontestable et, surtout, articulée selon des règles de succession logique impitoyable, balayant tout argument théoretique fondé aujourd’hui sur la seule réflexion philosophique. L’aventure de l’humanisation n’a qu’un seul sens, qu’une seule cohérence, qu’une seule logique; elle n’admet pas la fantaisie, ni le dogmatisme” (M. Otte, 2004, p. 5). Iata cum, în doar câteva fraze, se atesta importanta cercetarilor preistorice asupra identificarii fenomenului spiritual, raportat la întreaga umanitate, de la începuturile ei si pâna astazi. Am putea spune ca, în linii mari, s-au schimbat, s-au multiplicat, s-au potentat, s-au diferentiat doar mijloacele „tehnice” ori mentale de analiza pluridiferentiata a celui *être humain*, caci în esenta, fiinta umana a ramas aproape neschimbata pe tot parcursul timpului si spatiului, în imensitatea lor, pe care le-a traversat extraordinara „aventura umana”.

* *

*

Spatiul geografic luat în considerare a oferit comunitatilor umane conditii favorabile de viata începând din cele mai vechi timpuri, mai exact din epoca pietrei cioplite. Ne referim la extrem de bogatele locuiri de pe terasele Bistritei, acoperite ulterior de apele lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz. Aici, în Bazinul Rapciuni, au fost identificate si cercetate prin sapaturi sistematice mai multe statii cu unul sau mai multe niveluri de locuire, din Paleoliticul superior (Aurignacian si Gravettian). Dintre numeroasele descoperiri nu pot fi trecute cu vederea acelea de la Ceahlau – Dârtu, Cetatica, Podis, Bufu Mic, Bistricioara – Lutarie, Piatra Neamt – Poiana Ciresului, alte urme de locuire fiind atribuite perioadei epipaleolitice (Swiderian): Bicaz - Benzinarie sau Ceahlau – Poiana La Scaune.

Trebuie sa precizam ca *harta* arheologica a întregului judet numara, în 1992, peste 920 descoperiri din toate culturile arheologice si perioadele istorice, din Paleolitic si pâna în Evul mediu (Stefan Cucos, 1992). Între timp, numarul acestora a crescut simtitor, studiile si volumele de specialitate consemnând densitatea de locuire în functie de culturile arheologice sau de marele perioade istorice, abordate de specialisti (Gh. Dumitroaia, 1992; idem, 2000). Noi nu ne propunem o noua inventariere a descoperirilor arheologice din *zona* Neamt, deoarece acest fapt nu ar putea servi în maniera exhaustiva acestei lucrari; vom încerca sa luam în considerare, uneori sa prezentam cu anumite detalieri, ceea ce consideram a fi relevant în demersul nostru, adica de a evidentia corelatia dintre *locuirile* omenesti si *viata spirituala* a comunitatilor umane, elemente pe care noi le apreciem ca reprezentând *omul*, suprema entitate a pamântului viu. De altfel, trebuie sa mai facem observatia ca dubla realitate (sau supozitie) nici nu poate fi tratata pe un spatiu geografic restrâns, sau pe o perioada limitata în timp. De altfel, înca în 1937, în *Introducere. Baza, sens si hotar* la marea sa lucrare, *Istoria Românilor*, Nicolae Iorga scria: “*Istoria poporului nostru, a carui dezvoltare trebuie s-o urmarim, este în legatura, desigur, cu toate natiile care au trecut pe pamântul, mult mai larg decât al Daciei, refugiu si punct de plecare, pe rând, si mai ales cu acelea care, prin sederea lor îndelungata pe aceasta vasta baza geografica, au contribuit la alcatuirea acestui neam*” (N. Iorga, 1988). În acceptiunea marelui nostru istoric, *neamurile* reprezinta totalitatea comunitatilor umane care au gasit refugiu, hrana, conditii de viata în actualul spatiu carpato-ponto-nistrean.

Descoperirile arheologice sunt cunoscute cu întreaga lor valoare istorica, uneori cu aportul dat evolutiei vietii, civilizatiei si culturii în spatiul geografic de referinta. Noi dorim doar sa evidentiem unele elemente, arheologice, deci de viata materiala, pe baza carora sa putem deduce preocuparile din viata spirituala a oamenilor, de-a lungul îndelungatei istorii, chiar daca ne vom referi, mai întâi, la *preistoria* locuirilor omenesti.

Vom trata acest fenomen, al relatiei viata-spiritualitate începând cu primele dovezi ale existentei acestei relatii, pe toate continentele cu dovezi certe ale locuirilor omenesti. Precizam ca aceste *prime dovezi* apartin, cu un destul de înalt grad de certitudine, începuturilor vietii umane, pe continentul african. Ne referim mai întâi la descoperirea de la Makapansgat, Africa de Sud: australopithecii care locuiau aici, au adus în mediul lor locuibil un galet dintr-o varietate de jasp, care evoca figura, înfatisarea umana, deci a celor asemenea lor. Datarea acestui sediment, inclusiv a materialelor arheologice

pe care le-a conservat, este de peste 2 milioane de ani (J.-C. Marquet, M. Lorblanchet, 2000). Dar, în mod deosebit, noi ne referim la depunerea rituală, cu semnificație spirituală, a unui topor cioplit bifacial, în cadrul unei înmormântări intenționate, care s-a petrecut cu aproximativ 1,5 milioane de ani în urmă. Trebuie să precizăm că în *prezentul istoric* la care ne referim, înșiși cioplirea unei astfel de piese, care necesită un foarte mare grad de măiestrie, de creativitate, de îndemânare, constituia un element de supremație spirituală față de ceilalți membri ai societății. Alăturarea intenționată a unei piese de o valoare practică și spirituală, unei ființe ce făcuse parte din comunitatea umană respectivă (poate că mortul fusese el însuși *creatorul* toporului bifacial), constituie, după părerea noastră, cea mai veche marturie a existenței unui *sentiment* de religiozitate. Aceasta afirmație trebuie explicată. Pornim de la întrebarea dacă poate exista viața spirituală și sentiment religios *înaintea* constituirii, cu caracter instituțional, a unei religii. Răspunsul este, cu siguranță, afirmativ. Unii dintre exegeții religiilor preistorice constată existența *sacrului* individual, înaintea celui colectiv, care implică existența *instituționalizată* a manifestării sacrului (M. Otte, 1993; A. Leroi-Gourhan, 1990). Pentru noi, întrebarea, al cărei răspuns îl căutăm, este *cum a ajuns omul la manifestarea sacrului*, aproape încă de la începutul existenței sale. Răspunsul poate fi foarte greu de formulat tocmai prin simplitatea lui, pentru că astăzi, cu greu se poate atribui primilor oameni existența și manifestarea unui sentiment spiritual, religios. Dar noi credem că, alături de atributul primilor oameni ca fiind caracteristica socială, trebuie să le acordăm și caracteristica spirituală, religioasă. *Omul s-a născut cu sentimentul religios*. Trebuie să apelăm la dimensiunea biblică, dar și la cea arheologică a entității umane. Nu ne vom opri, aici, la actul de decizie a *creației*: „Să facem om după chipul și asemanarea noastră”, înzestrat, deci, cu puterea cunoașterii, cu inteligența, creativitate și cu putere de decizie; ne vom opri la cel puțin două elemente de identitate aproape totală, între scrierile biblice și descoperirile arheologice preistorice. Este bine cunoscut pasajul biblic al căderii în păcat. Noi vom aduce în discuție blestemul Creatorului asupra șarpelui: „Pentru că ai făcut aceasta, blestemat să fii între toate animalele și între toate fiarele câmpului; pe pântecele tău să te târăști și târâna să mănânce în toate zilele vieții tale! Dumanie voi pune între tine și femeie, între samânta ta și samânta ei; *aceasta îți va zdrobi capul, iar tu îi vei înțepa calcâiul*” (s.ns.) (Biblia, 1968, *Facerea*, 3, 14-15). Evident, prin „înțeparea” calcâiului trebuie să se înțeleagă moartea fizică, dar și spirituală. Am ales acest pasaj, deoarece printre descoperirile care reprezintă elemente de artă paleolitică, din celebra stațiune franceză Laussel, se află și binecunoscuta plachetă numită *Venus de*

la Berlin, Marea Mama (Marea Zeita) fiind alaturata imaginii sarpelui (A. Russot, 1975). Initial, noi am considerat ca ar fi hazardat sa consideram aceasta reprezentare ca fiind arhetipul Evei din limbajul biblic (V. Chirica, 2004), dar faptul ca *Venus* de la Laussel tine sarpele în mâna dreapta, ne îndreptătește sa asociem elementul scripturistic cu descoperirea arheologica; în plus, pentru a adauga necunoasterea unor transmisiuni etnologice, mai amintim ca numai în cultura greaca (*Razboiul Troian*) întâlnim vulnerabilitatea calcâiului, caci o alta divinitate, zeita Thetis îl scaldase pe Ahile, marele erou, în râul Stix, pentru ai face corpul invulnerabil, dar, tinându-l de calcâi, aceasta parte a trupului nu a fost atinsa de apele Stixului (N. A. Kun, 1964). Un al doilea exemplu pe care l-am luat în considerare se refera la epoca neolitica. Se stie ca toti exegetii artei si religiilor neolitice au ajuns la interpretarea unui fapt din viata comunitatilor umane ale epocii, potrivit caruia triburile de cultivatori observasera ca bobul de grâu trebuia sa „moara” când era redat pamântului, prin înșamântare, pentru ca din el sa rasara o viata noua, ba mai mult, sa produca recolta bogata (V. Chirica, în N. Iorga, 1988, p. 148; V. Gordon-Childe, 1967). Aceasta credinta a fost transpusa în practici religioase, specifice comunitatilor de agricultori, potrivit carora „regele” grâului, statueta masculina din lut ars trebuia sacrificata si îngropata ritual, pentru a renaste sub forma unei fiinte tinere, puternice. În felul acesta, *forțele generatoare ale naturii iau forme omenesti si devin zei si zeite* (M. Eliade, 1981). Dar, iata ce identitate gasim în *Evanghelia dupa Ioan* (12, 24): „Adevarat, adevarat zic voua ca daca grauntele de grâu, când cade în pamânt, nu va muri, ramâne singur; iar daca va muri, aduce multa roada”. În ambele situatii este vorba despre moarte si renastere, o evidenta a continutului ideii de *trecere si transmisie* (Î.P.S. Daniel Ciobotea, 2005). Evident, se pune în mod inevitabil întrebarea daca se poate accepta o identitate între cunoasterea lui „Dumnezeu” de catre lumea Antichitatii si cea a Preistoriei. Mai întâi, credem ca pentru epoca preistorica, notiunea cu care ar trebui sa operam ar fi cea de „divinitate”, dar Baruch Spinoza (1993) ne ofera definitia: „Prin <Dumnezeu> înțeleg fiinta absolut infinita, cu alte cuvinte, substanta care consta din infinite atribute, dintre care fiecare exprima o esenta eterna si infinita”. Din acest punct de vedere, nici nu credem ca se mai pune problema existentei *cunoasterii*, ci numai a *sentimentului* religios, iar fenomenul religios poate fi constatat într-o maniera cvasi universala (M. Otte, 1995), caci este vorba de o constanta a spiritului uman, existent încă din momentul în care acesta si-a asumat caracteristicile sociale, deci de vietuire în comunitate, prin relatii interindividuale, dar si cu începuturi de institutionalizare a comportamentului. Nu este nevoie sa apelam la marii

exegeti ai religiilor pentru a demonstra capacitatile creatoare ale omului, încă din Paleoliticul inferior. Toate descoperirile arheologice, analizate în cadrul interdisciplinaritatii cercetarilor, demonstreaza caracteristicile sociale ale activitatii primelor comunitati umane încheigate. De altfel, trebuie sa acceptam faptul ca aceste comunitati nici nu s-ar fi încheigat daca membrii lor nu aveau deja comportamentul social, poate un derivat al sacralitatii. De asemenea, este de netagaduit faptul ca în aceasta epoca de constituire a comunitatilor umane nu se poate vorbi de existenta unor religii, caci aceasta ar însemna existentei unor reguli instituite si acceptate, posibil codificate în limbaj sau gesturi comune, obligatorii, inclusiv transmiterea lor altor comunitati sau descendentilor. Credem ca ne putem referi doar la existenta unui sentiment, cu totul individual, al sacrului, poate creat de om, poate impus lui prin conflictul permanent cu mediul ecologic în care traia. Bineînteles, existenta sacrului individual este de natura emotiva si subiectiva, dar creat prin acumulari succesive, pe masura evolutiei cunoasterii, dar si a evolutiei fizice, intelectuale, constiente a oamenilor. Câteva elemente de ordin paleoantropologic vin sa confirme afirmatiile noastre. Richard Leakey, celebrul descoperitor al primilor oameni, în Africa, a constatat ca „din punct de vedere anatomic, canalul de nastere la *Homo erectus* avea aceeasi largime ca si cel al omului modern ... Concluziile sunt clare. Progeniturile de *Homo erectus* se nasteau cu un creier reprezentând o treime din dimensiunile creierului adult, la fel ca si oamenii actuali, si probabil ca se nasteau în aceeasi stare de neajutorare. Putem presupune ca grija parentala intensa, *care este parte importanta a comportamentului social uman modern* (s.ns.), începuse deja sa apara la *Homo erectus* timpuriu, acum circa 1,7 milioane de ani (R. Leakey, 1995). La aceste constatari se adauga acelea provenite pe cale pur arheologica. *Homo erectus*, a carui datare istorica a fost precizata în mai toate studiile de geocronologie si de cronologie absoluta, era creator al pieselor cioplite bifacial si al folosirii intentionate a focului, creator al primelor organizari de aspect social, de tipul amenajarilor speciale, sub forma unor adaposturi contra vânturilor, cu locuri speciale pentru cioplirea uneltelor si pentru transarea carnii provenite din vânatoare. Precizam ca, pe teritoriul european, *Homo erectus* are o vârstă mai mica, fiind datat începând cu aproximativ 700.000 de ani (ne referim la craniul de la Ceprano-Italia, cu caractere specifice de *Homo erectus*, datat la 700.000 ani, cf. D. Cauche s.a., 2001). De altfel, alte descoperiri, din Belgia (Belle-Roche) sau Franta (terasele înalte si medii ale Loarei), date pe la 1.000.000 de ani, par sa faca dovada existentei unor constructii special amenajate încă la aceasta vârstă (J.-M. Cordy s.a., 1992; idem, 2001; Jackie Despriée s.a., 2001). În acest

context, trebuie sa precizam ca inventarea (domesticirea) focului a avut o însemnatate extraordinara pentru istoria evolutiei comunitatilor umane paleolitice, reprezentând cea mai importanta creatie a omului, cu imense efecte spirituale si chiar pe tarâmul *fenomenului religios*, deoarece se considera ca, mai ales în acest *început*, focul avea un rol sociologic (oamenii se adunau în jurul lui pentru a se proteja si își faceau cunoscute achizitiile reciproce), dar si metafizic, prin extinderea, accentuarea relatiilor, a constiintei colective. În aceasta faza, „clasica” a Paleoliticului inferior european (Acheuleanul), datata între aproximativ 400.000 si 250.000 de ani, s-au constatat, pe baza descoperirilor din grota Lazaret (Franta) importante elemente ale comportamentului social al comunitatilor umane: organizarea spatiului, generalizarea folosirii focului si a amenajarii vetrelor, organizarea vânatorii, amenajarea structurilor de locuire. În stratul 5 de locuire, H. de Lumley s.a. (1969) au pus în evidenta resturile unei cabane cu dimensiunile de 11 x 3,50 m, construita în interiorul grotii, nu departe de intrare. Conturul constructiei era alcatuit din blocuri de piatra, iar scheletul fusese ridicat din coarne de cerb. S-a presupus ca întreaga amenajare era acoperita cu piei de cerb. În interiorul sau au fost identificate raspândiri de carbune de lemn si cenusa, oase de animale, arse si nearse: diafize, cranii, mandibule, oase lungi de erbivore si carnivore. Prin delimitarea aglomerarilor de resturi de debitaj litic s-au putut realiza remontaje ale unor nuclee. Cabana era alcatuita din doua camere, despartite printr-un perete intermediar, fiecare camera având propria vatra pentru încălzire, în jurul careia erau amenajate locurile pentru dormit. Cioplirea uneltelor se facea în *abri*-ul din imediata apropiere a grotii, unde au fost identificate atelierele de cioplire. Prin analiza detaliata a resturilor faunistice s-a putut constata ca acheuleenii din aceasta grota practicau o vânatoare selectiva, dar aveau si o strategie de exploatare a animalelor vâdate, caracteristica ce a fost constatata si la alte grupuri umane de aceeasi vârsta. Specialistii au putut constata, ca element principal, deosebit de important, inclusiv de natura spirituala, faptul ca, pe la 300.000 de ani, exista ideea transformarii radicale si ireversibile a prepararii nucleelor în vederea cioplierii, a desprinderii aschiilor de forma predeterminata. Aceasta *mise en forme* a blocului, înaintea detasarii primelor aschii de decorticare, denota începutul specializarii în domeniu, specific, apoi, întregului Continent (V. Chirica, D. Boghian, 2003). Vom completa aceste date despre începuturile vietii spirituale a comunitatilor umane cu o descoperire recenta, efectuata în grota Kozarnika din Bulgaria. În nivelele de locuire aparținând Paleoliticului inferior, datate între 1,4 si 0,9 milioane de ani, au fost descoperite mai multe aschii osoase, decorate cu striuri intentionate, care nu

provin de la operatiunile de transare a carni. Cea mai reprezentativa este o tibie de bovideu, lunga de 95,15 mm si lata de 12,41 mm, ce provine din stratul 12, datat la 1.000.000 de ani (A. Guadelli & J.-L. Guadelli, 2004). Piesa a fost decorata cu mai multe serii de striuri cu lungimea de 10-15 mm. Prima serie de striuri este situata la extremitatea stânga a piesei, acestea fiind oblice în raport cu axul piesei. Aceasta serie este constituita dintr-o striatie si un grup de 3 incizii. A doua serie este situata la 16 mm dreapta fata de prima serie, si este formata dintr-un grup de 4 incizii paralele, distantate la 1-2 mm una de alta, dispuse tot oblic, dar a patra incizie, ultima, este alcatuita, la rândul ei, din 4 taieturi fine, tot oblice. A treia serie este incompleta, probabil datorita starii proaste de conservare a piesei. Aceasta serie este situata la 25 mm distanta de seria precedenta, si este alcatuita din 2 incizii, ce par a fi superficiale, dar trasate aproape perpendicular pe axul lung al piesei. Lungimea lor este de 8,5 si 11,5 mm. A treia serie, cea mai bine conservata, este si cea mai bogat reprezentata. Este situata la 11,5 mm distanta de precedenta, iar lungimea celor 4 incizii este de 10-13 mm. Prima incizie este profunda si are un profil în *U* asimetric, cu o usoara raziure la partea inferioara. A treia incizie s-a executat pe fundalul unei lustruiri; a doua si a patra incizie nu au trasaturi diferite de precedentele. Autorii studiului considera aceasta piesa ca reprezentând o figuratie prin simboluri, deci un sistem de simboluri (*Ibidem*). Fara a mai lua în considerare si alte elemente de arta, aparținând Paleoliticului inferior, vom încheia cu observatiile aceluiași mare antropolog, R. Leakey (1995): „În orice caz, reiese clar din dovezile arheologice ca aceste fapturi aveau un mod de viata superior celui al maimutelor mari, nu în ultimul rând datorita abilitatii lor de a folosi unelte pentru a avea acces la alimente cum ar fi carnea sau tuberculii subterani. În aceasta etapa a preistoriei noastre, stramosii nostri deveneau oameni, deja foarte asemanatori cu ceea ce suntem noi astazi”.

Am constatat, asadar, ca extraordinara mobilitate a lui *Homo erectus*, dar si trasaturile sale specific umane l-au ajutat sa traverseze timpul si distantele imense si, de la locul de origine, undeva în spatiul african, sa ajunga în Europa, pe care a populat-o prin urmele arheologice pe care le-a lasat. În felul acesta, echipat cu depline aptitudini tehnice, sociale, spirituale, omul s-a adaptat la mediul oferit de Lumea Veche a teritoriului euro-asiatic, evident, si african. În tot acest parcurs în timp si spatiu, M. Otte (1995) a identificat trei aspecte, care pot fi considerate cele mai importante în certitudinea cu care omul a transat în favoarea lui conflictul permanent cu mediul în care era obligat sa supravietuiasca:

Primul aspect l-a constituit vânătoarea animalelor de mari dimensiuni, cu imensa forta distructiva în comparatie cu slabele resurse fizice ale vânătorului, pentru care acesta a fost obligat sa caute asocierea celor “dupa chip si asemanare”, dar si unelte, arme si metode, apte pentru exploatarea întregului mediu fizic, mineral, vegetal, animal. În primul rând este de subliniat conflictul permanent cu mediul animal, un conflict de forte, din care a iesit învingătoare inteligenta creatoare, obligatorie si necesara propriei supravietuiri. Pe plan spiritual, acest conflict, între doua forte cu caracteristici aproape identice si profunde: sânge, respiratie, caldura corpului, într-un cuvânt, viata, în toate manifestarile ei, a fost determinant în dobândirea puterii de reflexie a supravietuitorului: omul. Aceasta putere de reflexie dobândita s-a manifestat, înca de atunci, în aptitudini creatoare, în domeniul creatiei artistice, indiferent cât de incipienta ar fi aceasta (incizii pe materii dure *animale* – ca reflex al gândirii supravietuitorului –, repetitii de imagini cu valoare de simbol), dar si pe planul aparitiei miturilor fundamentale, unde confruntarea om-animal este dominanta – ambele domenii ale creatiei reprezentând multiplicarea elementelor de spiritualitate umana preistorica. Acest aspect, vânătoarea, este si cel mai vechi, si el apartine, de fapt, oricarei fiinte vii, care se naste cu instinctul de hrana, vital pentru supravietuire.

Al doilea aspect îl constituie, asa cum am enuntat mai sus, domesticirea, crearea, inventarea focului, element vital, nu numaidecât pentru supravietuire, cât mai ales pentru evolutia fizica si mentala a celui care a stiut sa-l foloseasca inteligent. Deja omul își prelungise forta mâinilor prin folosirea uneltelor, de piatra sau de lemn. Acum, prin foc, omul își adauga o putere covârșitoare asupra mediului: stapânirea întunerecului prin lumina, a frigului, prin caldura, a transformarii materialelor folosibile, a asigurarii suprematiei psihice asupra animalelor. În acest moment, omul atât de vechi, cu o vârstă istorica de peste doua milioane de ani, devine primul *Prometeu*, cu valoare imensa simbolica în întreaga lume animala, vegetala, minerala. Prin foc, omul devine, înca de atunci, stapânul Universului sau, reprezentat, geografic, de întreaga Lume Veche.

Al treilea aspect din ordonarea propusa de M. Otte îl constituie proportia, capacitatea craniana a omului. De fapt, credem ca este o interdependentă totală între evolutia capacității craniene si cele doua aspecte mentionate, caci fara o anumita evolutie a capacității craniene, a puterii si disponibilității de gândire, omul nu s-ar fi putut ridica din mediul animal, la cel superior, destinat numai celui „dupa chipul si asemanarea” divinității, nu ar fi stiut, mai întâi sa foloseasca, apoi, sa domine aproape întregul mediu din care provenea. Nu întâmplător, printre primele manifestari cultice, cunoscute

la oamenii cu mentalitati si aptitudini preistorice, se afla acelea în cadrul carora craniul uman, sau macar portiuni ale acestuia, se bucurau de atentie si tratamente deosebite, specifice fenomenului religios preistoric. Dar nu trebuie sa ne cantonam în ideea ca *Homo erectus*, creatorul pieselor cioplite bifacial si al folosirii intentionate a focului, acorda atentie deosebita, în cazul unor înmormântari, numai craniului – socotit principala sursa a vietii; ne referim la destul de numeroasele schelete descoperite în pozitie anatomica. Printre acestea, a devenit celebra *Lucy* (numita asa dupa bine-cunoscuta melodie a Formatiei Beatles, în voga în momentul descoperirii), a carei vârsta biologica era de aproximativ 20 de ani, iar vârsta geologica (preistorica), de 3,8 milioane de ani, deci chiar mai „în vârsta” decât *Homo erectus* din spatiul sau clasic de aparitie si evolutie culturala si tehnologica.

* *

*

În Paleoliticul mijlociu, datat în linii generale între aproximativ 300.000 si 30.000 ani B.P., fenomenul religios se diversifica, iar dovezile existentei sale se multiplica. Doua elemente, bazate pe descoperiri arheologice, stau la baza afirmatiei noastre:

- Aparitia elementelor artistice pe obiecte non-utilitare, sau prezenta unor obiecte, naturale, dar cu trasaturi de caracter artistic (de asemenea, obiecte non-utilitare, dar selectate din natura tocmai prin caracterul lor insolit, însa cu anumite semnificatii în imaginarul cultural si cultural al lumii de atunci)

- În mormântarile, care devin în mod manifest intentionate, cu certe si numeroase trasaturi de spiritualitate evoluata si accentuata în comparatie cu ce a fost înainte. *Omul de Neandertal* este creatorul culturii musteriene, cu o dezvoltare geografica imensa, unitara în diversitatea sa interna, semnalata prin *faciesurile tehnice*, specifice debitajului si tipologiei uneltelor. M. Otte crede – si are dreptate, ca în mormântarea intentionata a celor „dupa chip si asemanare”, indiferent de vârsta biologica a decedatului, demonstreaza vointa omului de a-si distinge propriul destin fata de al animalelor. Corpul uman trebuia protejat, mai ales dupa moarte, iar relativ numeroasele ritualuri stereotipe si elaborate, identificate prin sapaturile arheologice, alaturi de groapa propriu-zisa a mormântului, protejata sau nu cu mijloace nedestructive (lespezi de piatra), demonstreaza caracterul de certitudine a atentiei comunitatii fata de membrii sai (M. Otte, 1995). Printre elementele specifice Paleoliticului mijlociu, în privinta ritualurilor mortuare, perpetuate, cu unele adausuri si în Paleoliticul superior, studiile de specialitate

semnaleaza depunerea chircita a trupului (unii considera ca aceasta trebuia sa reprezinte pozitia fatului înainte de nastere, dar ideea ar putea fi exagerata), orientarea mormântului si a corpului depus, situarea gropii mortuare în spatii bine delimitate, apropiate de locuinte sau chiar în interiorul structurilor de locuire, depunerea unor resturi de animale, sau a unor obiecte (piese cioplite), asociate mortului, ca idee a necesitatii acestora în imediata sa apropiere. Sa nu ne închipuim ca trupul celui decedat era înmormântat ca astazi; de multe ori, resturile umane sunt la fel de incomplete ca si fragmentele osoase aparținând animalelor vâdate, suferind, în plus, interventia celor ramasi în viata: s-au gasit fragmente de oase taiate, arse, sparte, cu lovituri intentionate. Era oare nevoie ca, în acest fel (prin aceste ritualuri înainte de înhumarea propriu-zisa), sa se produca, simbolic, o apropiere între om si animal, pentru ca omul, dupa moarte, sa recupereze, tot simbolic, forta, agilitatea, vigoarea animalului? Etnologia pare sa dea raspunsuri afirmative. În tot cazul, spiritualitatea Neandertalienilor, detaliata uneori prin descoperiri arheologice, alaturate constatarilor oferite de etnologia comparata, constituie o certitudine cu privire la nivelul ridicat al societatii pe care o reprezentau comunitatile de Neandertalieni (V. Chirica, D. Boghian, 2003). Pentru cunoasterea, interpretarea si înțelegerea fenomenului religios la Neandertalieni, ca si la *Homo sapiens*, creatorul tuturor culturilor si civilizatiilor din Paleoliticul superior si pâna astazi, apelul la informatiile oferite de Etnologie este absolut necesar. Astfel, se pare ca de atunci s-a generalizat existenta unor mituri legate de vânatoarea ursului (P. Auguste, 2001). Elementele esentiale cu privire la existenta acestor mituri se bazeaza pe descoperirile, numeroase, de urs, îndeosebi de peștera (*Ursus spelaeus*), cu care omul a trebuit sa lupte aproape în permanenta pentru ocuparea acestor adaposturi naturale, la care se adauga alte descoperiri de aglomerari faunistice, bazate îndeosebi pe predominanta cantitativa a oaselor de urs de peștera, dar si pe identificarea, tot în peșteri, a unor „aranjamente” de cranii, dispuse în locuri ce pareau special amenajate. Descoperirea mai multor cranii de urs de peștera, la Borosteni-Peștera Cioarei, pe o nisa preparata special în acest scop (M. Cârciumar, 2000) poate constitui un bun exemplu, chiar daca exista opinii potrivit carora astfel de „aranjamente” ar apartine chiar ursilor (idee ce ni se pare destul de hazardata!). La acestea se adauga constatarea unei anumite predilectii ale unor comunitati (cum ar fi acelea din peșterile carpatice), în vânarea ursului. De altfel, noi credem ca diferentierea acestei „specializari” pentru vânarea anumitor specii de animale nu se datoreaza „strategiei” sau altor elemente, de ordin psihic-spiritual, ci ofertei mediului ecologic. În aceasta asertiune ne bazam pe constatările facute pe teritoriul României: în

timp ce musterienii din pesterile carpatice vâneau ursul (ponderea resturilor osoase de urs este net superioară în toate straturile arheologice musteriene în comparație cu totalul resturilor faunistice aparținând celorlalte animale vânaute), la Ripiceni-Izvor, pe Prut, comunitățile de Neandertalieni, mai mult sau mai puțin contemporane cu acelea din pesterile carpatice, vâneau cu predilecție mamutul – dovadă cantitatea impresionantă de oase de mamut, în toate cele șase nivele arheologice, la care se adăuga folosirea oaselor acestuia la construirea adăposturilor special amenajate, dar și identificarea unei gropi în care a fost depus un maxilar de mamut – exemplar foarte tânăr, protejat cu lespezi de piatră. Revenind la manifestările culturale legate de vânărea, dar și de protejarea vânatului – în cazul de față, ursul, sursa cea mai credibilă din punct de vedere etnografic o constituie James George Frazer, cu impresionanta sa lucrare, *Le rameau d'Or* (Paris, 1923, tradusă și în românește, *Creanga de Aur*, București, 1980). În capitolele rezervate *ucidării ursului sacru*, se oferă detalii despre manifestările culturale, bine elaborate și perpetuate, dintr-o comunitate care trăia aproape exclusiv din vânărea ursului: un pui de urs, foarte mic, este capturat și oferit unei familii din comunitatea respectivă, spre creștere. Acesta este crescut în familie alături de ceilalți copii, alăptat de mama acestora, îngrijit și iubit ca orice membru al comunității. Când animalul poate deveni periculos pentru oameni, este închis într-o cușcă, dar continuă să se bucure de afecțiunea tuturor localnicilor. La vârsta de trei ani, animalul trebuie sacrificat, în cadrul unui ritual care impune o incantație adresată de vânatul-sef al comunității: *“Acum ne-am reunit la o mare sărbătoare în cinstea ta. Nu te teme de nimic. Noi nu vrem să-ți facem nici un rău. Vrem numai să te ucidem și să te trimitem la zeul pădurii, care te iubeste (...); nu vei suferi deloc, atât de repede va fi sfârșitul tău. Am făcut destule pentru tine; acum este rândul tău să te sacrifici pentru noi. Tu ai să-l rogi pe zeu să ne trimită la iarnă multe lutrii și mulți jderi și la vară multe focuri și peste cu îmbelsugare. Nu uita să predai aceste mesaje, căci noi te iubim mult, iar copiii noștri nu te vor uita niciodată. Adu-ți aminte! Adu-ți aminte! Eu îți readuc aminte toată viața ta și toate serviciile pe care noi ți le-am adus. Este rândul tău acum să-ți îndeplinești datoria. Nu uita ce ți-am cerut. Tu vei spune zeului tău să ne daruiască bogății; și vei cere ca vânătorii noștri să se întoarcă din pădure acoperiți de blanuri rare, cu pradă bogată de animale comestibile; ca pescarii noștri să gasească pe tarmul mării trupe de focuri și în mare atâtă peste, încât navele să geama sub greutatea lor. Toată speranța noastră este tu. Duhurile rele își bat joc de noi și prea des ne sunt potrivnice și ne aduc nenoroc. Dar ele se vor închina în fața ta. Noi te-am hrănit. Și ai fost voios și sănătos. Acum, te omorâm, ca*

tu, la rândul tau, sa ne trimiti bogatii, noua si copiilor nostri! (A. A. Lillin, 1986). A. Leroi-Gourhan (1964; 1990) apreciaza ca ideea unei mitologii a animalelor vâdate, în Paleoliticul mijlociu, nu poate fi înca pe deplin dovedita, dar noi credem în existenta unui cult al animalelor vâdate cu predilectie, în functie de spatiul ecologic în care traiau comunitatile respective. Pe de alta parte, pasajul de mai sus poate avea si unele inadvertente, în sensul ca ursul, sacrificat, nu este trimis sa ceara divinitatii bogatie *de ursi*, de carne si de blanuri, ci de alte animale. De aici putem deduce ca exista, nu un mit al ursului, ci al vânatilor, iar zeitatea era a tuturor animalelor padurii si a vietatilor marine. În acest context, din nou facem apel la scrierea biblica: „... Si a facut Dumnezeu ... barbat si femeie. Si Dumnezeu i-a binecuvântat zicând: < Fiti rodnici si va înmultiti si umpleti pamântul si-l stapâniti si domniti peste pestii marii, peste pasarile cerului, peste toate animalele, peste toate vietatile, ce se misca pe pamânt, si peste tot pamântul!>” (*Facerea*, 27-28), desi transmiterea culturala a notiunilor nu ne este cunoscuta. Apare însa, divinitatea, ca notiune, cu caracteristici de superioritate fata de om, dar cu care omul trebuie sa se afle în relatii de oarecare subordonare în vederea împlinirii solicitarilor.

Cercetarile arheologice au avut darul sa evidentieze multe dintre caracteristicile de viata, de comportament social al Neandertalienilor. Ne referim la dovezile arheologice privind strategia descoperirii si utilizarii materiilor prime, a vânatilor, inclusiv, si poate, mai ales a protectiei vânatului, a stocarii produselor minerale si animaliere necesare, a organizarii spatiului locuibil în cadrul campamentelor pe care le schimbau destul de des, în cautarea aproape permanenta a surselor de hrana. Prin masuratorile efectuate de specialisti s-a putut cunoaste faptul ca Neandertalii aveau o capacitate cerebrala echivalenta sau chiar superioara mediei contemporanilor nostri. Cu unele detalii, care privesc îndeosebi îngustimea zonelor prefrontale, creierul *Omului de Neandertal* corespundea celui din zilele noastre, prin numarul de celule, îndeosebi din zonele cortexului mijlociu (R. Leakey, 1995; A. Leroi-Gourhan, 1983, vol. I), putând controla „motorul expresiei verbale, deci de executare a sunetelor în secvente armonioase prin centrul motori din trunchiul cerebral (Ph. Van den Bosch de Aguilar, 1995). Pe aceste considerente, unele descoperiri, fortuite sau pe cale stiintifica, au frapat, lumea savanta a secolului trecut: „cazul” Stelmoor, în Germania : în albia unui vechi lac, au fost descoperite mai multe schelete de ren, femele, depuse intentionat, dar cu cavitata toracica umpluta cu pietre; scepticii, care nu au identificat aici o anumita practica spirituala, au interpretat faptul ca o masura de a tine animalele vâdate „la rece”, în vederea conservarii carni.

Dar, chiar si în aceasta acceptiune, trebuie sa vedem existenta unui important mecanism mental, privind strategia conservarii vânatului. A. Leroi-Gorhan (1990) a gasit explicatia prezentei numai femelelor vâmate: la renul salbatic, femelele migreaza separat de masculi, si ca poate fi considerat un fapt obisnuit vînarea numai a femelelor. Pentru ideea unei practici culturale ar pleda, însa, faptul ca toate animalele erau femele. De altfel, savantii rusi au mai facut o alta importanta constatare privind relatia om-ren (animal) de-a lungul mileniilor: necesitatea si instinctul supravietuirii a determinat ca imensele turme de reni sa urmeze zapezile, în înaintare sau retragere; cum drumurile urmate de reni erau absolut aceleasi pe parcursul zecilor de milenii ale Preistoriei vechi (Paleolitic), comunitatile umane s-au adaptat mediului si au urmat cu perseverenta aceleasi cai, stabilindu-si campamentele în functie de deplasările populatiilor de reni (V. Chirica, I. Borziac, 2003).

În ceea ce priveste aspectele social-culturale ale constructiilor de locuinte, cercetarile arheologice au evidenciat faptul ca în Rusia si Ucraina (exemplul de la Molodova, pe Nistru, este citat în absolut toate lucrarile de referinta) locuintele erau amenajate sub forma unor „cercuri” de oase mari, în cadrul carora craniile (12), sau defensele (14) de mamut reprezentau certe elemente ale unui ritual al constructiilor. La acestea se pot adauga alte exemple, printre care micile „sanctuare” consacrate craniilor de urs: amenajate cu pietre (Bächler, Elvetia), depuse în nise speciale (alaturi de Borosteni., citat deja, adaugam Zotz, Germania), asociate cu piese de silex, cioplite (Ehrenberg, Austria), depuse în gropi rituale, simple (Bonifay, Dordogne), sau direct pe sol, fara alte amenajari (Malez, în fosta Iugoslavie) etc. (A. Leroi-Gourhan, 1990). M. Otte (1996) apreciaza ca în întreaga Preistorie omul a cautat sa refuze solidaritatea sa fundamentala cu Natura din care se detasase, devenind un element esential. Îndeosebi în Paleoliticul mijlociu, comportamentul omului fata de Natura reprezentata de lumea animala s-a modificat substantial, distinctia fiind elaborata, mental, pe criteriul: omul – protejat, animalul – consumat prin vînatoare. În felul acesta poate fi explicata prezenta resturilor osoase animaliere în mormintele epocii, la care se adauga, cum am mai spus, necesitatea ca omul, chiar si dupa moarte (sau îndeosebi *atunci*) sa se „îmbrace”, sa-si asume caracteristicile animalelor vâmate. Substituirea poate avea, înca de atunci, caracteristici obligatorii de spiritualitate. Si din nou apelam la faptele *biblice*, referindu-ne la faptul ca Moise, dupa primirea Tablelor Legii, unde cuvântul scris avea caracter abstract, a trebuit sa-l opuna imaginii reale, a *vitelului de aur*. În acest caz, constatam opozitia a doua entitati cu caracter se divinitate:

Dumnezeu, deci Divinitatea care a creat Omul (*poporul ales*), opusa Divinitatii *create* de om, chiar daca era reprezentata de acelasi popor ales:

„Dupa ce a încetat Dumnezeu de a grai cu Moise, pe muntele Sinai, i-a dat cele doua table ale legii, table de piatra, scrise cu degetul lui Dumnezeu.

Vazând însa poporul ca Moise întârzie a se pogorî din munte, s-a adunat la Aaron si i-a zis: <Scoala si ne fa dumnezei, care sa mearga înaintea noastra, caci cu omul acesta, cu Moise, care ne-a scos din tara Egiptului, nu stim ce s-a întâmplat>.

Iar Aaron le-a zis: <Scoateti cerceii de aur din urechile femeilor voastre, ale feciorilor vostri si ale fetelor voastre si-i aduceti la mine>.

Atunci tot poporul a scos cerceii de aur din urechile alor sai si i-a adus la Aaron.

Luându-i din mâinile lor, i-a turnat în tipar si a facut din ei un vitel turnat si l-a cioplit cu dalta. Iar ei au zis: <Iata, Israele, dumnezeul tau, care te-a scos din tara Egiptului!> ...

Iar dupa ce s-a apropiat de tabara, el (Moise) a vazut vitelul si jocurile si, aprinzându-se de mânie, a aruncat din mâinile sale cele doua table si le-a sfărâmat sub munte.

Apoi a luat vitelul, pe care-l facusera ei, l-a ars în foc, l-a facut pulbere si presărându-l în apa, a dat-o sa o bea fiii lui Israel> (Iesirea, 31, 18; 32, 1-4, 19-20). Asadar, chiar si scris, deci abstract, cuvântul Divinitatii – elementul de spiritualitate, este superior elementului material, creat de om, reprezentat de animalul pe care omul îl vâneaza si îl asociaza mortii sale.

Un alt exemplu de substitutie îl ofera situatia în care a fost pus patriarhul Avraam, obligat sa-si sacrifice propriul fiu pentru a dovedi dragostea, atasamentul fata de Divinitate, aceasta substituindu-l pe Isaac unui berbec oferit pentru sacrificiu: *„Dupa acestea, Dumnezeu a încercat pe Avraam si i-a zis: <Avraame, Avraame!> Iar el a raspuns: <Iata-ma!>*

Si Dumnezeu i-a zis: <Ia pe fiul tau, pe Isaac, pe unicul tau fiu, pe care-l iubesti, si du-te în pamântul Moria si adu-l acolo ardere de tot pe un munte, pe care ti-l voi arata Eu!>

Sculându-se deci Avraam dis-de-dimineata, a pus samarul pe asinul sau si a luat cu sine doua slugi si pe Isaac, fiul sau; si taind lemne pentru jertfa, s-a ridicat si a plecat la locul despre care-i graise Dumnezeu

Iar daca au ajuns la locul, de care-i graise Dumnezeu, a ridicat Avraam acolo jertfelnic, a asezat lemnele pe el si legând pe Isaac, fiul sau, l-a pus pe jertfelnic, deasupra lemnelor.

Apoi si-a întins Avraam mâna si a luat cutitul, ca sa junghie pe fiul sau.

Atunci îngerul Domnului a strigat către el din cer și a zis: <Avraame, Avraame!> Raspuns-a acesta: <Iata-ma!>

Iar îngerul a zis: <Sa nu-ti ridici mâna asupra copilului. Nici sa-i faci vreun rau, caci acum cunosc ca te temi de Dumnezeu si pentru mine n-ai crutat nici pe singurul fiu al tau>.

Si ridicându-si Avraam ochii, a privit, si iata la spate un berbec încurcat cu coarnele într-un tufis. Si ducându-se, Avraam a luat berbecul si l-a adus jertfa în locul lui Isaac, fiul sau” (Facerea, 22, 1-3, 9-13). Vedem din nou, jertfirea animalului (vânat), ca element al lumii materiale, care se substituie jertfei rituale, element al lumii spirituale.

Descoperirile arheologice au precizat faptul ca înca din Paleoliticul inferior, oamenii au fost atrasi de prezenta unor obiecte insolite, pe care le-au adus în perimetrul locuibil, carora le atribuiau, probabil, sensuri necunoscute, dar posibil de necesitate: fosile, minerale, coloranti. „Capul uman” de la Makapansgat constituie un bun exemplu. Luate din mediul lor natural si transportate în mediul locuibil, deci dintr-un „univers” în altul, acestea capatau sensuri simbolice identice celor conferite în societatile primitive de astazi: talismane, fetisi etc. (M. Otte, 1988). Putem aprecia ca oamenii faceau tocmai legatura între cele doua lumi, cea din afara locuirilor si din interiorul acestora, iar pe plan spiritual, obiectele deveneau elemente de transmisie, de legatura între mediul natural si cel umanizat. Chiar daca acceptam faptul ca unele dintre aceste obiecte erau aduse în perimetrul locuibil numai datorita caracterului lor estetic, tot trebuie sa acordam comunitatilor respective atributele cunoasterii *frumosului* ca element de spiritualitate, cu finalitate pozitiva, benefica. M. Otte (1988) mai crede ca bucati de roci cu rol de colorant puteau sa fie folosite pentru înrosirea (vopsirea) propriului corp, sau a pieilor de animale vâdate, ceea ce ne duce tot la vocatia spirituala, estetica.

Unele obiecte, tot non-utilitare au suferit interventia intentionata a omului, înca din Paleoliticul inferior: o lama din os, de vârsta acheuleana, de la Pech de l’Azé (Dordogne, Franta), a fost decorata cu striuri oblice, dispuse în zig-zag, o placheta de la Quneitra (Israel), de aceeasi vârsta, prezenta incizii curbe, iar în statiunea contemporana, de la Berekhat-Ram, tot Israel, o „statueta” era cioplita destul de rudimentar; am prezentat piesele din statiunea Kozarnika, în Bulgaria. În Paleoliticul mijlociu, printre destul de numeroasele exemple putem cita descoperirea dintr-un mormânt din celebra statiune La Ferrassie (Dordogne), cu o dala din piatra ce acoperea scheletul, decorata cu mici cupule dispuse în triunghi; în Musterianul de la Tata (Ungaria), un bloc de piatra era gravat cu doua linii în cruce; la Bilzingsleben

(Thuringia, Germania), numeroase fragmente de lame din os erau decorate cu incizii, si nu este vorba de urme provenite de la operatiunile de descarnare; tot în Germania, la Bockstein s-au descoperit fragmente de oase perforate.

Cea mai interesanta, mai etonanta creatie a *Omului de Neandertal* o constituie, fara îndoiala, „masca” umana de la Roche-Cotard, Franta. În nivelul musterian de aici, situat în fata intrarii în grota cu acelasi nume, a fost descoperita, în perimetrul unei vetre si în asociere cu unelte de silex, specifice Paleoliticului mijlociu, o placheta din silex, cu modificari intentionate. Este vorba de faptul ca Neandertalienii care au locuit aici au gasit o aschie masiva din silex local, de forma aproape ovala, dar cu negativele unor desprinderi anterioare, naturale. Oamenii au contribuit la definitivarea crearii unei înfatisari umane prin alte doua desprinderi, care sa accentueze existenta ochilor; cum la acest nivel al desprinderilor, în placa de silex exista un nodul din calcar, acesta a fost eliminat si în locul lui a fost introdusa o aschie din os, pentru ca „ochii” sa capete relief; s-a intervenit si în partea de jos a aschiei, printr-o alta desprindere, care sa marcheze gura figurinei reprezentate aici (J.-C. Marquet, M. Lorblanchet, 2000). Autorii descoperirii (*Ibidem*) considera ca aceasta descoperire are o importanta particulara: o piatra cu elemente figurate, colectata, apoi modificata intentionat de om, descoperita în pozitie stratigrafica de certa factura musteriana, a devenit element al premiselor nasterii artei paleolitice, ca proto-figurina antropomorfa. Dar noi credem ca aceasta piesa reprezinta mult mai mult: ea constituie prima tentativa a omului de *umanizare* a universului nelocuit de om, prin faptul ca omul a intervenit în natura amorfa a placii de silex, pe care a antropomorfizat-o. În acest sens, nu credem ca imaginea ar putea reprezenta o prezenta animaliera (felina), caci în perimetrul, destul de restrâns al locuirii nu au fost descoperite decât putine fragmente osoase, printre care o coasta de erbivor de talie mare, alte fragmente nefiind determinabile. În cadrul a ceea ce putem estima ca reprezentând, la nivelul cunoasterii Neandertalienilor, elemente ale fenomenului religios, „masca” de la Roche-Cotard nu putea constitui decât una dintre cele mai vechi încercari ale omului de a-si dovedi lui însusi superioritatea fata de mediu prin umanizarea acestuia, sau prin integrarea sa ca element al mediului.

Enumerarea exemplelor ar putea continua, dar consideram ca sunt suficiente aceste dovezi prin care omul a intervenit asupra elementelor materiale pentru a le dota cu semnificatii simbolice, spirituale.

Înmormântarile intentionate sunt cele mai epatante, din punct de vedere spiritual, atât prin constatarea expresa a existentei acestei atitudini speciale fata de morti, dar si prin ritualurile însotitoare. Câteva exemple pot

fi convingatoare, ca manifestare a spiritualitatii *Omului de Neandertal*. Existenta practicilor mortuare este astazi o realitate necontestata la acesti paleantropi, si în cadrul lor pot fi luate în considerare mai multe dovezi revelatoare: existenta unui cult al craniilor sau al mandibulelor (poate si datorita faptului ca aceste parti ale scheletului s-au pastrat mai bine decât altele). Statistica oferita de A. Leroi-Gourhan (1990) merita o atentie deosebita, desi situatia nu trebuie absolutizata:

	lup %	hiena %	vulpe %	toate trei %	om %
Dinti	62	82	35	60	60
Mandibule	19	10	15	15	20
Maxilare	10	2	9	7	5,8
Oase lungi	7	4	39	17	13

Printre cele mai importante descoperiri de pe Continent merita enunate acelea de la Guattari, Italia, unde craniul a fost depus cu certa semnificatie rituala, într-un perimetru amenajat cu pietre, la capatul unei camere a locuintei, fiind asociat cu multe fragmente de oase de animale, sau din pestera Krapina, Croatia, unde s-au descoperit 30 de schelete de Neandertalieni, fragmentare, ce pareau amestecate cu resturi aruncate de oase de animale, piese de cremene, cioplite. Acest fapt a fost interpretat ca o veritabila dovada a unui canibalism, fie si ritual. Unii specialisti au refuzat ipoteza în favoarea ideii unei înmormântari secundare, ulterioare primului ritual funerar. Nici una dintre cele doua ipoteze nu trebuie abandonata definitiv, caci exista analogii în domeniul etnologic, unde canibalismul este strâns subordonat functiei religioase, prin care spiritul defunctului trebuie conservat si recuperat de catre descendenti. Prima ipoteza poate fi exemplificata cu descoperiri similare de oase umane izolate, înmormântate special sau depuse (poate chiar aruncate) în perimetrul locuibil al statiunilor; s-au evidentiat si cazuri certe de exhumari si reînsmormântari intentionate, printre care amintim cazul de la Kebara, Israel, unde s-a constatat ca dupa înmormântare, craniul a fost detasat si reînsmormântat (un dinte a fost uitat, sau lasat intentionat în groapa initiala) (M. Otte, 1993; 1999). Poate la fel de importanta este constatarea ca în cele maimulte cazuri de cranii descoperite izolat de corp, chiar daca au fost înmormântate cu ritualul corespunzator, acestea apartin copiilor, nu adultilor (Kiik-Koba, La Ferrassie, Le Moustier, Spy etc.). Astfel, în grota La Ferrassie, au fost dezvelite 7 morminte, dintre care, 5 apartin copiilor, mormântul nr. 5 fiind reprezentat de scheletul aproape întreg al copilului, în perimetrul sau fiind depuse 3 unelte de silex,

specifice culturii musteriene. Asocierea aceasta dintre copii si unelte de piatra specifice adultilor pune alte probleme cu privire la semnificatia unor practici religioase ale Neandertalienilor.

Orientul Apropiat ofera si în acest domeniu numeroase elemente inedite, referitoare la practicile mortuare din Paleoliticul mijlociu, dar si la caracteristicile fizice ale populatiilor care au locuit aceasta zona geografica în perioada Paleoliticului mijlociu. Astfel, analiza scheletelor a permis încadrarea comunitatilor umane în doua tipuri fizice: Proto-Cro-Magnon si Neandertalienii propriu-zisi. Primul tip a fost identificat la Qauzeh, unde s-au descoperit 9 adulti si 7 copii, si la Skhoul, unde au fost înmormântati 7 adulti si trei copii; al doilea tip este reprezentat de înmormântarile de la Shanidar: 7 adulti si 2 copii, Amoud, Taboun (în fiecare fiind gasite mai multe schelete de adulti, barbati), Kebara, cu 7 adulti si trei copii etc. Unele schelete erau asociate, la Quafzeh, cu un bogat inventar funerar, alcatuit din coarne de cerb, oase de capra, depozite de ocră rosu (cf. V. Chirica, D. Boghian, 2003). O importanta particulara trebuie acordata mormântului de la Shanidar, Irak, unde corpul celui decedat a fost depus pe un pat de flori. Ulterior, pe baza analizelor de polen, au fost identificate si speciile de plante, constatându-se ca si în prezent pastorii nomazi irakieni cauta aceste flori pentru efectele lor terapeutice. În acest context, putem estima dubla semnificatie a înmormântarii: daca luam în considerare numai prezenta florilor, trebuie admis sentimentul estetic, acest element constituind o trasatura a spiritualitatii din toate timpurile si la toate comunitatile umane; daca avem în vedere aspectul tamaduior al speciilor *alese* intentionat, trebuie sa acordam comunitatii respective calitati superioare, de natura efectiv spirituala, oferind celui decedat posibilitatea însanatosirii, chiar si dupa moarte.

Existenta unor elemente, practici si ritualuri spirituale, în Paleoliticul mijlociu, nu mai este astazi nici exagerata, nici contestata. Cercetarile arheologice si interpretarea lor au facut dovada unor practici si credinte cu caracter religios, în primul rând în legatura cu vânatoarea, dar si cu existenta omului, pe pamânt ori dupa moarte. În acest context, putem aprecia ca fenomenul religios a fost specific tuturor populatiilor Paleoliticului mijlociu, din Europa, dar si din Orientul Apropiat, îndeosebi prin atentia acordata celor plecati dintre cei vii. Simbolurile si atributele unei lumi înca insuficient de bine cunoscuta, reprezinta motivatia arheologilor, de a o readuce la lumina cunoasterii actuale.

* *

*

Odata cu Paleoliticul superior, datat în general între 30.000 și 10.000 de ani BP, ne apropiem și de spatiul geografic luat în considerare, prin existența certă a locuirilor umane, dar și prin manifestările estetice, de artă, cu evidente conotații spirituale, poate chiar religioase.

Se impun câteva precizări de ordin general:

Această perioadă este cea mai strălucitoare, mai bogată și mai complexă din întreaga Preistorie a omenirii. Din punct de vedere geocronologic, primele locuri aparținând cu certitudine Paleoliticului superior se plasează în a doua parte a ultimei glaciațiuni (Würm), corespunzătoare cu ultima parte a Pleniglaciului mijlociu (stadiile izotopice 3b – 3a) – oscilațiile climatice Hengelo-Denekamp, iar din punct de vedere cronologic, între aproximativ 40.000 și 30.000 ani BP. Literatura de specialitate precizează că descoperirile, chiar mai vechi de 40.000 de ani, de la Temnata și Bacho-Kiro, Bulgaria (date între 46.000 – 43.000 ani BP), sau din alte stațiuni din Europa Centrală, ar putea aparține unui Paleolitic superior inițial, dar nu de factura aurignaciană (J.K. Kozłowski, 1979; J.-Ph. Rigaud, 2001). De altfel, referitor la etapele climatice, se apreciază că în Eurasia mileniilor 45 – 10, au fost 20 de fluctuații, la care grupele umane au fost nevoite să se adapteze (P. Haesaerts, I. Borziac, V. Chirica s.a., 2001).

Din punct de vedere al evoluției tipului fizic uman, se apreciază că această perioadă reprezintă trecerea de la *Homo Neandertalensis* la *Homo sapiens sapiens*, cel care este *dupa chipul și asemanarea* noastră, dar acest fenomen nu s-a petrecut simultan în timp și spațiu. Există diferențieri remarcabile între Europa, Orientul Apropiat, nordul Africii. În acest sens, se consideră că primele inovații tehnice ale Paleoliticului superior par să fie „opera” ultimilor Neandertalieni. Este aproape sigur că în nordul Africii și în Orientul Apropiat, omul modern a conviețuit alături de Omul de Neandertal, fiind autorul, atât a ultimelor elemente musteriene, dar și al primelor creații de tip Paleolitic superior, după cum s-a constatat că întreaga industrie de tip chatelperronian aparține Neandertalienilor (B. Vandermeersch, 1990).

Paleoliticul superior se caracterizează prin inovații de mare importanță, ireversibile în mai toate domeniile, dar cu precădere în acela al cioplirii uneltelor, iar pe plan spiritual, ceea ce a urmat după prima sa cultură, Aurignacianul, care a cuprins întregul spațiu continental, a constituit baza celor mai importante evoluții ale omenirii. Asadar, în domeniul cultural, social, artistic, religios, tehnic, tipologic, demografic, economic, în această perioadă se cristalizează toate achizițiile care ulterior au devenit emblematice pentru diferite culturi arheologice. Nu întâmplător se folosește, cu temei, expresia „arhetipul”, întrucât, de exemplu, în multe culturi neo-eneolitice

gasim, cum vom vedea, elemente ale caror origine se afla, fara nici un dubiu, în creatiile Paleoliticului superior.

M. Otte (1999 a) identifica, în toata evolutia Paleoliticului superior, patru faze care s-au succedat în perimetrul imens al Mediteranei occidentale: I, între aproximativ 40.000 – 30.000 ani BP, când „fenomenul aurignacian” traverseaza brusc zona mediteraneana de la est la vest; II, între aproximativ 30.000 – 20.000 ani BP, de cea mai mare complexitate, când în dinamica proprie intervin curente culturale din diferite zone europene; III, între aproximativ 20.000 – 15.000 ani BP, perioada marcata de geneza si evolutia Solutreanului, considerat apogeu al artei monumentale si mobiliare; IV, între 15.000–10.000 ani BP, când asistam la extrema dezvoltare a Magdalenianului, apreciat ca apogeu al artei rupestre.

Întregul teritoriu carpato-nistrean (de la Nistru la Tisa) a fost destul de intens locuit înca din Paleoliticul inferior, chiar daca majoritatea acestor locuiri au fost descoperite în pozitie secundara, în prundisurile unor râuri: Arges, Olt, Dâmbovnic, Mozac si ale afluentilor acestora, dar în spatiul dintre Prut si Nistru au fost descoperite si cercetate prin sapaturi sistematice nivele de locuire atribuite Paleoliticului inferior (V. Chirica, I. Borzic, 2005). În acelasi spatiu geografic, Paleoliticul mijlociu este reprezentat prin locuiri în pesteri si în aer liber, printre cele mai mari statii fiind semnalate acelea din grotele carpatice (Borosteni, Baia de Fier, Nandru, Ohaba Ponor, Cioclovina), sau din statiunile în aer liber de la Molodova, pe Nistru, Ripiceni-Izvor, pe Prut, Mamaia-Sat, în Dobrogea, alte statii fiind depistate si cercetate prin sapaturi sistematice în Banat si Tara Oasului (*Ibidem*). În felul acesta au fost identificate mai multe zone geografice cu locuiri specifice, apartinând Paleoliticului mijlociu: zona Nistrului mijlociu (cu locuiri în aer liber); zona Prutului mijlociu (cuprinzând locuirile de pe terasele Prutului si ale afluentilor acestuia, sau din grote, situate în partea dreapta si stânga a Prutului), zona Dobrogei (cu locuiri în aer liber sau în grote); spatiul dintre Carpati si Dunare (cu numai doua statii, la Vadastra si grotă Climente I); grotele carpatice (cu locuiri destul de intense, cu mai multe nivele de locuire); zona Banatului si Tara Oasului (numai cu locuiri situate pe terasele unor cursuri de apa, sau pe platouri); în marea majoritate a acestor statii, nivelele arheologice apartinând Paleoliticului mijlociu sunt suprapuse, stratigrafic, de altele, datate în Paleoliticul superior.

În acelasi spatiu dintre Nistru si Tisa, au fost descoperite numeroase statii apartinând Paleoliticului superior, pe care noi l-am divizat în doua perioade: Paleoliticul superior vechi (cuprinzând locuirile aurignaciene de la Mitoc-Malu Galben, pe Prut, si altele, *considerate* aurignaciene, sau

apartinând unor faciesuri ale acestei culturi, insuficient de bine precizate, cum ar fi Ripiceni-Izvor, Brânzeni, tot pe Prut etc.), si Paleoliticul superior recent (cuprinzând locuirile gravettiene din întregul spatiu pruto-nistrean) (cf. V. Chirica, 1989; V. Chirica, 1999; V. Chirica, I. Borzic, N. Chetaru, 1996; V. Chirica, D. Boghian, 2003). În acest teritoriu exista cel puțin 40 de statii ale Paleoliticului superior vechi, cercetate prin sapaturi sistematice: 8 între Nistru si Prut, 5 pe terasele Prutului, 11 pe terasele Bistritei, 2 în Dobrogea, 2 în Câmpia Româna, 4 în Tara Bârsei, 5 în Banat, 5 în pesterile carpatice, 5 în Tara Oasului si Depresiunea Baia Mare (V. Chirica, I. Borzic, N. Chetaru, 1996).

Pe terasele Bistritei (zona Ceahlau) din Bazinul Rapciuni, s-au efectuat ample sapaturi sistematice, ocazionate de construirea barajului Lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz, în 10 statii cu mai multe nivele de locuire: Bistricioara-Luterie, Ceahlau – Bofu Mic, Bofu Mare, Cetatica I, Cetatica II, Biserica Veche, Cremenis I, Cremenis II, Dârtu, Podis, mai importante fiind acelea de la Bistricioara-Luterie si Ceahlau: Cetatica I si II, Dârtu, Podis. Suprafata sapata, înregistrând resturi de locuire, cuprinde peste 3000 m². Al. Paunescu (1988) a realizat o lucrare exhaustiva cu privire la locuirile paleolitice si epipaleolitice dintre Carpati si Siret, unde sunt oferite toate caracteristicile locuirilor umane din aceasta zona geografica, locuita intens în Aurignacian (Paleolitic superior vechi în acceptiunea noastra) si Gravettian (Paleolitic superior recent) (cf. si C.S. Nicolaescu-Plopsor, Al. Paunescu, Fl. Mogosanu, 1966; Al. Paunescu, Em. Cârciumaru, M. Cârciumaru, P. Vasilescu, 1977; V. Chirica, 1989). La acestea se adauga recente descoperiri ale lui M. Cârciumaru, la Poiana Ciresului-Piatra Neamt, de o valoare cu totul deosebita (M. Cârciumaru s.a., 2004 a; M. Cârciumaru s.a., 2004 b).

Cele cinci statii cu mai multe nivele de locuire: Bistricioara-Luterie, Cetatica I, Cetatica II, Dârtu, Podis sunt relevante pentru întregul Paleolitic vechi de pe teritoriul carpato-nistrean. Este necesar sa precizam ca, acest *Aurignacian* a fost identificat, stratigrafic, astfel: Bistricioara-Luterie, niv. I; Cetatica I, niv. I-II; Cetatica II, niv. I-II; Dârtu, niv. I-II; Podis, niv. I. Pe baza analizei detaliate a acestor tehnocomplexe litice, în asociere cu resturile faunistice, cu pozitia stratigrafica si cu datarile de cronologie absoluta, Al. Paunescu (1998) a identificat urmatoarele etape de locuire.

– prima etapa de locuire aurignaciana: Cetatica I, niv. I, cu un utilaj litic asemanator cu al niv. aurignacian Ib de la Ripiceni-Izvor. Inventarul litic este format din lame neretusate sau cu retuse fine, un vâr Levallois, 22 nuclee de diferite tipuri, 10 gratoare de tip: simplu, atipic, pe lama retusata,

carenat, un burin diedru de unghi, o piesa cu retuse continui pe ambele laturi, 2 lame aurignaciene, 11 piese cu scobitura retusata, 4 piese denticulate, 8 racloare, 3 bifaciale de forma cvasi-triunghiulara cu baza larga si discoidala, un vârț foliaceu spart, cu baza usor concava. Majoritatea pieselor sunt de talie mijlocie; printre cele de dimensiuni mari se numara un gratoar pe lama Levallois retusata, cu lungimea de 8,4 cm. Materia prima este alcatuita din menilit, în proportie de 58,82 %, gresie glauconitica silicifiata, 34,32 %, sist negru, 6,86 %. Lipseste în totalitate silexul de Prut, de unde s-a constatat ca aceasta prima locuire de tip Paleolitic superior de pe terasele Bistritei nu are o origine în zona Prutului, comunitatea umana care si-a stabilit aici campamentele fiind venita, probabil, din spatiul grotelor carpatice, de unde a adus elementele de cioplire bifaciala, pe roci de provenienta locala (V. Chirica, I. Borzic, N. Chetaru, 1996; V. Chirica, 1999).

– a doua etapa de locuire aurignaciana din spatiul dintre Carpati si Siret este reprezentata de locuirea de la Cetatica II, niv. I, datat la 26.700 ± 1100 BP (GrN-14633), cu resturi arheologice alcatuite din trei vetre de foc, fragmente mici de oase de animale, unelte si aschii cioplite din gresie locala, cuartitica, sist negru.

– a treia etapa de locuire cuprinde: Bistricioara-Lutarie, niv. I si Dârtu, niv. I, fiind datata între 24.760 ± 170 BP (GrN-11580) si 24.390 ± 180 BP (GrN-12673), cu vetre de foc, poate chiar structuri de locuire special amenajate, cu un bogat si variat utilaj litic, specific Paleoliticului superior vechi, având ca materie prima gresie silicioasa cu glauconit (32,40 %), sist negru (30,10 %), menilit (9,30 %), roci gresoase si marnoase (15,30 %), silex (7,70 %); un procent de 12,40 % din piesele litice au suferit actiunea focului. Fauna este reprezentata de resturi osoase aparținând speciilor: *Equus transilvanicus*, *Bison priscus*, *Rangifer tarandus*, *Megaceros giganteus*, *Lepus* sp., *Vulpes vulpes*. Dintr-un metapod de cal a fost prelucrat un vârț de lance, sumar amenajat (Bistricioara Lutarie) (Al. Paunescu, 1998). La Dârtu, locuirea consta din numeroase vetre de foc, structuri de locuire, resturi faunistice (molari) de bour. Materia prima este compusa din gresie silicioasa cu glauconit (54,30 %), sist negru (37 %), menilit (6,30 %), silex (1,80 %). Interesanta este constatarea potrivit careia oamenii au procedat la defrisare, prin incendiarea unor suprafete de padure de conifere, pentru a face loc suprafetelor locuibile.

– a patra etapa de locuire este reprezentata numai de Cetatica I, niv. II, datat la 23.890 ± 290 BP (GrN-14630). Au fost descoperite numeroase vetre de foc, simple, neamenajate special, care credem ca încălzeau

adaposturi sezoniere, cu piese litice specifice, cioplite din menilit (77 piese), sist negru (53), gresie (24), silex (44 piese).

– a cincea etapa este mai bogata în resturi de locuire: Dârtu, niv. II, datat la 21.100 + 490 – 460 BP (GrN-16895), Podis, niv. I, Cetatica II, niv. II, datat la 21.050± 650 BP (GrN-14632). La Dârtu, inventarul litic este bogat si variat, cu 1112 piese litice, dintre care 103 unelte, cioplite din roci locale: gresie silicioasa cu glauconit (57 %), sist negru (20 %), menilit (12 %), silex (7 %). Resturile osoase apartin numai speciei *Bison priscus*.

La Podis, niv. I este reprezentat de aceleasi complexe de locuire: vetre, piese litice specifice, cioplite din roci locale: menilit (41 %), sist negru (36 %), gresie silicioasa cu glauconit (33 %), silex (11 %). Resturile faunistice nu s-au conservat datorita aciditatii solului, cu exceptia unei diafize de *Mammuthus primigenius* (exemplar foarte tânăr) (Al. Paunescu, 1998).

Constatam, deci, ca locuirile zise aurignaciene de pe terasele Bistritei au evoluat pe parcursul a peste 7 milenii, între oscilatia climatica Ohaba B – Kesselt – Stillfried B (fiind contemporane cu primele locuiri gravettiene de la Mitoc-Malu Galben) si se încheie cu oscilatia climatica Herculane II – Laugerie (M. Cârciumar, 1980; V. Chirica, 1989).

Cercetarile arheologice si sapaturile sistematice efectuate pe teritoriul carpato-nistrean, implicit al „zonei” Ceahlau nu au pus în evidenta decât unele – foarte slabe, caracteristici cu privire la aspectele sociale ale comunitatilor umane din aceasta prima perioada a Paleoliticului superior. Din aceste motive, va trebui sa apelam la literatura de specialitate pentru a face cunoscute trasaturile specifice ale omului care a creat picturile din grota Chauvet, Franta, pentru a nu oferi decât cea mai elocventa si mai impresionanta dovada a spiritualitatii si artei Paleoliticului superior vechi.

De cele mai multe ori, prin cercetarile arheologice sau descoperit structuri de locuire, apartinând unor campamente de lunga durata. La noi, ca si în alte parti ale Continentului, locuirile din pesteri nu au reprezentat decât halte de vânatoare (R. Desbrosse, J. Kozłowski, 1994), în timp ce locuirile de pe terasele râurilor erau de mai lunga durata. Ne referim la faptul ca în grotele carpatice au fost descoperite, uneori, resturi sporadice de locuire, cu niveluri arheologice subtiri, cu un inventar litic foarte slab reprezentat, aproape fara resturi faunistice, în timp ce, la Mitoc-Malu Galben, Ripiceni-Izvor sau pe terasele Bistritei, urmele lasate de trecerea grupelor umane sunt deosebit de consistente (V. Chirica, 2001; Al. Paunescu, 1993; 1998; 1999; Al. Paunescu, Em. Cârciumar, M. Cârciumar, P. Vasilescu, 1977). Descoperirea locuintelor special amenajate, încălzite cu vetre de foc, ce erau localizate în interiorul acestora, demonstreaza existenta unei strategii a

grupelor umane, atât în ceea ce privește folosirea spațiului locuibil, cât și, în general, în ceea ce privește utilizarea tuturor resurselor. În stațiunile loessice din Croația, dar și în stațiunile de grotă de la Temnata, Bacho Kiro, Bulgaria, ori de la Vogelherd, Geissenklösterle, Lommersum, Germania, s-au pastrat astfel de resturi de amenajări speciale. Descoperirile de la Vogelherd pun și alte probleme, de ordin strict spiritual, prin prezenta statuetelor animaliere din ivoriu, alături de statueta, devenită celebră, de la Hohlenstein-Stadel, Germania, unde este reprezentat fie omul cu trasături de felină (leu), fie ca felina a fost înzestrată cu elemente specific umane. Această descoperire ne trimite la fragmentele de vase cucuteniene de la Ruginoasa, unde a fost reprezentat, în lut ars, bourul cu ochi antropomorfi. În Aurignacianul franco-cantabric, îndeosebi în peștera de la Cueva Morin, Spania, au fost degajate resturile unei cabane rectangulare, prevăzută cu o banchetă, din sol, nesăpat, cu lățimea de 0,50 m și cu o vatră ce corespundea cu alte trei, toate situate în interiorul grotii, aproape de intrare, pentru a asigura paza contra animalelor pradatoare. Foarte important este și faptul că în perimetrul primei vetre s-au descoperit și două morminte cu trei schelete în poziție pliata (V. Chirica, D. Boghian, 2003). Aceste realizări atestă capacitatea omului Paleoliticului superior vechi de a trăi în comunitate, deci se evidențiază caracterul social al lui *Homo sapiens*. Constatăm nu numai continuitatea amenajării spațiului locuibil, de cele mai multe ori prin construcții speciale – și trebuie să precizăm faptul că neidentificarea, peste tot, în toate nivelele de locuire, a resturilor bine precizate de locuințe, nu înseamnă inexistența lor, ci poate fi vorba de lacune ale săpăturilor arheologice, ori de efecte ale unor fenomene geo-pedologice, care au avut ca urmare stergerea urmelor; vetrele de foc nu puteau fi amenajate decât într-un spațiu adăpostit intenționat, pentru protecție împotriva altor fenomene naturale: vânt, ploaie. Vetrele de foc erau absolut necesare, încă, pentru protecția față de carnișierele pradatoare, dar și pentru prepararea carniilor, caracteristică a omului evoluat. Dar acum, prin noile amenajări, se constată chiar existența ideii de creștere a confortului locuirii. În aceste condiții, este firească preocuparea omului pentru frumos, pentru artă, chiar pusă în scopul succesului la vânătoare, dar cu certe conotații spirituale, cu certitudine, religioase.

Dacă primele “încercări” artistice, pe care le-am constatat ca existente, la *Homo erectus* și la *Omulele Neandertal* se puteau datora, uneori, hazardului, mai sigur inventivității creatorilor, la *Omulele înțelept* acestea devin preocupări permanente, cu caracter de necesitate. Am mai spus că exegeții istoriei religiilor vor putea – dacă vor căuta – să explice motivațiile pentru care omul Paleoliticului superior era mai legat de

necunoscutul supranatural decât omul zilelor noastre; ne referim la sacralitatea colectiva, specifica întregii comunitati, existenta cu certitudine în Paleoliticul superior si în Neolitic. Este foarte probabil, poate chiar o certitudine ca *Homo sapiens*, atât de legat de natura în care traia, nedesprins de aceasta, cu toate elementele sale de mediu, cauta divinitatea protectoare pentru propria supravietuire.

Prin cercetarile arheologice sau descoperiri întâmplatoare, dar în pozitii stratigrafice certe, s-a constatat ca cele mai vechi obiecte de arta si de podoaba apartin începuturilor Paleoliticului superior (nu este nici o contradictie cu prezentarea dovezilor privind existenta acestor realizari înca din Paleoliticul inferior, caci acelea, ca si celelalte din Paleoliticul mijlociu erau doar *încercari* de apropiere a omului de divinitate, sau de a-si apropia supranaturalul; aici dorim sa precizam ca manifestarile la care ne vom referi mai departe apartin începuturilor Paleoliticului superior, nu unor etape evolute ale perioadei). Explicatia si dovezile afirmatiei noastre constau în prezenta dintilor perforati, de vulpe si urs, la Bacho Kiro, ori la pandantivele ce reprezinta imitatii de dinte perforat, dar din corn de cerb sau pe lamela de fildes de mamut, de la Istállóskő, Ungaria, la pandantivul din calcar, imitând tot un dinte perforat, de la Trou Magrite, Belgia. Acum, într-o etapa superioara din evolutia Aurignacianului, numarul acestor piese se multiplica, atât în ceea ce priveste numarul exemplarelor, dar si al asezarilor ori al nivelelor de locuire unde au fost create: Mladec-Moravia, Mamutowa-Polonia etc. Sigur ca interpretarea faptelor este importanta în demersul nostru: realizarea pandantivelor din dintii animalelor vâdate, si purtarea acestor pandantive, cu scop de preluare a fortei cerbului sau ursului, sau de apropiere de *divinitatea*, de forta de sacralitate pe care o reprezenta întregul bestiar al timpului, poate fi identica cu motivatia pentru care credinciosii contemporani noua poarta, ca pandantive, cruciulite realizate din diferite materii prime: aur, argint, sidef, os etc. Mai dificil de interpretat este motivatia pentru care oamenii de la Trou Magrite au realizat pandantivul-imitatie în calcar; au dorit sa contopeasca duritatea pietrei cu agilitatea si cu forta cerbului (chiar daca era animal erbivor), pentru a-si însusi toate aceste elemente caracteristice.

Daca în Paleoliticul inferior si mijlociu s-a constatat ca se aduceau obiecte din mediul natural în mediul locuibil, care capatau attribute de oarecare sacralitate, acum, în Paleoliticul superior, oamenii aduc si creeaza obiecte de podoaba din materiale alogene, unele de la mari distante: s-au descoperit cochilii aparținând unor specii mediteraneene, la Krems-Hundsteig, cochilii terțiare, la Langmannersdorf, specii de pe litoralul Marii

Negre, la Kostenki I, pe Don. Aceste fapte dovedesc nu numai extraordinara mobilitate a comunitatilor umane, dar, mai ales, existenta *schimbului* de obiecte, ceea ce a facut posibila existenta *schimbului* de idei, îndeosebi, de factura tehnica, reprezentând cioplirea uneltelor, dar si spirituala, de sacralitate individuala si colectiva. În Aurignacianul de la Spy, Belgia, pandantivele, cele mai multe din ivoriu de mamut, au cele mai diferite forme: inele, picaturi (de apa, de ex.), perle (unele chiar cu intentii de fatetare). Toate au fost realizate pentru a fi atârinate, simplu sau sub forma de colier, iar intentia de însusire a elementelor caracteristice mamutului se impune de la sine, chiar daca ar fi putut avea si rol numai estetic, dar aceasta constatare ne duce la dorinta manifesta pentru frumos.

Este mai mult ca sigur ca prezenta *phallus*-ului, sculptat dintr-un corn de caprior (poate de bizon), descoperit la Abri Blanchard des Roches, Dordogne, are tot importanta culturala. Sa mai precizam ca aceasta piesa este cea mai veche descoperire de arta mobiliara din Franta. În contextul interpretarii propuse de noi, opinam mai mult spre materia prima reprezentând cornul de bizon, dat fiind celelalte descoperiri de arta, din Franta, între care *femeia în asociere cu bizonul* a avut o importanta particulara, ca si reprezentarile identice ca interpretare din eneoliticul nostru (V. Chirica, 2004). Ne referim la tema *femeie-procreere*, pentru a carei redare plastica, printr-o accentuata schematizare s-a ajuns la cioplirea *phallus*-ului din corn de bizon, ca element al fortei fizice masculine.

Pe teritoriul Europei, cea mai veche sculptura cu caracter antropomorf, din Paleoliticul superior, poate fi considerata statueta masculina, cu cap de leu, din ivoriu de mamut, de la Hohlenstein-Stadel, din Germania. Dar aceasta figurina pune, evident, problematica interpretarii sale, cu natura dubla: umana si animala. Poate fi vorba de redarea plastica a unor practici de vânatoare, când omul s-a îmbracat cu blana unui animal pentru a distrage atentia vânatului, dar poate fi vorba, mai ales, de ideea de însusire a calitatilor – forta, viteza, rapacitate – pe care le întruchipa asemanarea culturala cu marele pradator. O alta întrebare se pune, referitoare la lipsa leului din fauna Europei Centrale a vremii. În aceasta situatie, când printre resturile faunistice ale animalelor vâdate în spatiul geografic (Baden-Württemberg) nu sunt prezente acelea de leu, întrebarea fireasca este sursa modelului creatorului acestei piese de arta mobiliara. Dar aproape întregul spatiu al Europei Paleoliticului superior este plin de creatii artistice, cu elemente reale sau imaginare, uneori composite. Nu lipsesc reprezentarile feminine, care constituie simboluri sexuale: La Ferrassie – peste 20 de blocuri gravate cu astfel de reprezentari sexuale –, Abri Castanet etc. (M. Otte, 1999), cu imagini reprezentând

sacralitatea procreatiei (V. Chirica, D. Boghian, 2003). Alte manifestari de arta, cu certe elemente spirituale sunt acelea de la Abri Blanchard des Roches, unde cochiliile perforate, dintii perforati, ori pandantivele din steatita, os, cuarț, au fost considerate, prin elementele de decor, ca reprezentând un eventual „calendar lunar”, ca si placheta din os, de la Abri Lartet, decorata pe ambele suprafete cu puncte si linii incizate. De o importanta particulara este faptul ca tavanul grotii La Ferrassie a fost pictat înca de la începutul primei locuiri aurignaciene. Dar, mai importanta este înca nu de mult descoperita grotă Chauvet, din Franta, descoperire datorata hazardului (coborârea nivelului apei râului, si aparitia intrarii în grotă). De fapt, obturarea intrarii a constituit o excelenta conditie de pastrare nealterata a caracteristicilor artistice ale picturilor. Aici, tavanul este pictat cu rinoceri, dar acestia se afla într-un ritm de miscare mai puțin accentuat decât animalele pictate de Solutreenii si Magdalenienii din spatiul franco-cantabric. Prin metode AMS a fost asigurata datarea picturilor de la Chauvet (F. Djindjian, 1999):

Rinocer 1	30.940 ± 610 BP	GifA 95126
Rinocer 2	30.790 ± 600 BP	GifA 95133
Rinocer 2	32.410 ± 720 BP	GifA 95132
Bizon	30.340 ± 570 BP	GifA 95128
Bizon	30.800 ± 1500 BP	GifA 95155

Putem considera aceasta grotă, cu picturile ei, primul sanctuar al *sacralitatii colective* din întreaga evolutie a fenomenului religios al umanitatii. Elementele artistice de aici, multiplicata cu acelea din Paleoliticul superior evoluat si final – Solutrean – Magdalenian, între care se evidentiaza Altamira si Lascaux, reprezinta, poate, cel mai elocvent mesaj din întreaga Preistorie a Europei, un element al continuitatii sentimentului religios, care a caracterizat comunitatile umane în aceasta epoca a existentei lor.

Înmormântările, individuale sau colective, cu caracter de obligativitate în cadrul credintelor si practicilor spiritual-religioase, reprezinta o importanta componenta a descoperirilor arheologice. În acest context, mentionam adapostul sub stânca de la Cro-Magnon, care a oferit, înca în 1868, cele dintâi resturi umane din aceasta perioada paleolitica, înmormântate intentionat: trei barbati, o femeie si un copil, cu vertebre lombare deviate în „cioc de papagal”, care reprezinta totodata si cele mai vechi dovezi cunoscute cu privire la existenta osteo-artritei cronice. Un mare numar de obiecte de podoaba, unele cu acelasi caracter de spiritualitate bine evidentiata, au fost descoperite în Grotte de la Betche aux Roches si Spy, în Belgia, reprezentate

de pandantive, adesea acoperite cu ocră roșu, și decorate cu incizii; grotă Goyet, tot în Belgia, a oferit fragmente de oase, decorate sau scobite, și perle din ivoriu. În Italia, scheletul din grotă Cavillon era însoțit de 200 cochilii de *Nassa*, perforate, și de 22 dinți de cerb, tot perforați. În spațiul estic, stațiunile de la Sungir, Rusia, aparținând *grupului* Kostenki, au oferit, de asemenea, bogate și variate obiecte de podoabă, cu caracter cultural dovedit de înșasi depunerea lor în cadrul înmormântărilor. Astfel, mormântul de barbat de la Sungir avea următorul inventar funerar: 3500 perle întregi și fragmente, 25 bratari din fildes (unele cu urme de pictură, perforate la capete pentru a fi legate), depuse în zona antebratelor și a coapselor, un pandantiv din sist pictat cu roșu și decorat cu câte un punct negru pe fiecare suprafață, deasupra la gât, un alt pandantiv fragmentar, zoomorf, decorat cu puncte pe fiecare suprafață, un disc din fildes perforat, dinți de vulpe. Pentru aspectele sacralității înmormântărilor vremii ne interesează faptul că cele două schelete de copii: un băiat de 12-13 ani și o fată de 8-9 ani se aflau depuse în aceeași groapă de mormânt, în poziție opusă, dar cap la cap, ambele la fel de bogate ca inventar arheologic, dar mai complex decât al barbatului: **1, băiatul**: peste 4900 perle, tot din ivoriu, 250 canini de vulpe polară, perforați, un pandantiv zoomorf pe piept, un ac (ambele din fildes), la gât, care încheia, probabil, un fel de mantie, o sculptură zoomorfa sub umarul stâng, un fragment de femur uman, lustruit, cu cavitatea umplută cu ocră roșu, sub partea stângă a toracelui, iar pe partea dreaptă, o lance din fildes, lungă de 2,40 m, la partea superioară (lângă capul băiatului) cu un disc din fildes, perforat central, și cu spine radiale; **2, fetita** avea un inventar mortuar alcatuit din peste 5200 perle identice cu ale celorlalți doi, de fiecare parte a corpului, lance din fildes, două bastoane din corn, perforate (unul decorat cu siruri de puncte adâncite), trei discuri perforate central și cu spine radiale (C.-V. Chirica, 1996; F. Djindjian, J. Kozłowski, M. Otte, 1999). Poate că acest bogat inventar demonstrează și existența unui element de ierarhizare socială, de funcție de conducere în cadrul comunității, dar caracterul cultural este mai presus de orice îndoială, iar depunerea de ocră roșu are un pronunțat caracter de sacralitate. De altfel, A. Leroi-Gourhan (1983, vol. I) a precizat că “practica înhumării mortilor constituie o trasatură semnificativă pentru preocupările corelate de obicei cu sentimentul religios”. Mai precizăm faptul că, prin prezenta obiectelor de artă și de podoabă, din materii dure animale, ca și a resturilor faunistice, s-a putut constata, și acum, o anumită predilecție pentru speciile faunistice, pe care le cautau, uneori, cu o anumită consecvență: ren, muflon, capra, urs de peștera, lup (Istálóskő), castor, ren, urs, cal, lup (Mlădec), lup, vulpe, urs, cal, cerb, bovidee (grotă Mamutowa, Polonia), mari erbivore, muflon, *Gulo gulo*

(Mitoc), erbivore (terasele Bistritei – zona Ceahlau). Referitor la aspectele sociale ale vânătorii în aceasta perioada a epocii paleolitice, J. Hahn (1989) a stabilit ca peștera de la Vogelherd a fost recuperată de 3-5 ori, iar cele de la Geissenklösterle și Hohlenstein-Stadel de câte 2-3 ori, la intervale regulate, de către grupuri mici, ca unitate socială de bază), aparținând unui grup mare, de peste 500 indivizi, care puteau acoperi o arie de aproximativ 7.000 km² în Bazinul Dunării. Analiza unui mare număr de înmormântări, datate în Paleoliticul superior de început l-a determinat pe A. Leroi-Gourhan (1990) să considere existența unei stereotipii a înmormântărilor: săparea gropii, depunerea mortului, acoperit cu ocră roșie și cu obiecte de podoba, care nu au numădecât un rol estetic, ci mai ales, unul simbolic. M. Otte (1993) apreciază ca datele privind comportamentul religios abundă în întregul Paleolitic superior european, considerând că fiecare comunitate dispunea, în afara elementelor tehnice și tehnologice specifice, a tipului de locuință, de amenajare și exploatare a spațiului, de anumite și bine definite categorii de valori, mituri, credințe, care creau echilibrul întregii societăți. Noi adăugăm faptul că descoperirile arheologice de referință evocă existența unor credințe, a practicilor comportamentale, care nu sunt izolate, ci au caracter de obligativitate și de continuitate. Mai mult decât în perioadele anterioare, acum arta are caracter religios; toate creațiile omului sunt subsumate valorii religioase. Omul își asumă responsabilități, puteri și trasături externe firii sale, pe care și le însușește prin transpunerea propriei sale ființe în existența elementului pe care vrea să-l subordoneze, sau prin umanizarea spațiului terestru, în care scop folosește o foarte bogată gamă de imagini cu valoare simbolică (V. Chirica, 1999; V. Chirica, D. Boghian, 2003).

Paleoliticul superior recent cuprinde, pentru teritoriul nostru și al unei părți a Europei, o singură cultură arheologică: Gravettianul, care a evoluat aproximativ între 28.000/27.000 și 10.000 ani BP, cuprinzând, deci, din punct de vedere geocronologic finalul ultimei Glaciatuni și Tardiglaciul; în cea mai mare parte a Europei, Gravettianul a fost urmat de alte complexe culturale și culturi arheologice, mai importante fiind Solutreanul și Magdalenianul. Asadar, spre 28.500 BP, odată cu oscilația climatică Maisières, Continentul nostru va cunoaște schimbări majore de mediu, cu efect în toate celelalte domenii ale vieții: în faună, vegetație, în comportamentul comunităților umane, care vor trebui să reacționeze cu promptitudine pentru adaptarea la noile condiții de mediu ecologic (pentru detalii cu privire la aspectele tehnologiei litice, a celorlalte aspecte arheologice, cf. V. Chirica, D. Boghian, 2003). Precizăm numai faptul că, pe terasele Bistritei, ale caror locuiri au fost luate în considerare ca *studii de*

caz, Al. Paunescu a identificat 7 etape probabile de evolutie a Gravettianului, analizate diferit de cele patru faze „clasice”, anterior considerate ca obligatorii în cronologia acestei culturi pe teritoriul României (C.S. Nicolaescu-Plopsor, Al. Paunescu, Fl. Mogosanu, 1966).

Prima etapa din evolutia Gravettianului de aici este ilustrata de Bistricioara-Luterie si Podis-Ceahlau, niv. II în ambele statuni, locuirea din prima asezare fiind datata la 20.310 ± 150 BP (GrN-16982). Aceasta se caracterizeaza prin prezenta uneltelor de marime mijlocie, specifice ca tipologie Gravettianului european, cu lame, lamele si vâruri La Gravette, cu predominarea grupei burinelor fata de celelalte tipuri de unelte. Apar, ca reminiscente ale locuirilor aurignaciene, lamelele Dufour, iar lamelele *à dos* se afla, deocamdata, în proportie redusa. Foarte importanta este schimbarea proportiei tipurilor de materie prima, cu o anumita predominanta a sillexului de Prut, de 34 %, probabil datorita mobilitatii grupelor umane, caci aceasta noua preferinta este specifica întregului Gravettian de pe terasele Bistritei. S-a mai folosit sistul negru (30 %), menilitul (21,40 %), gresii locale (11 %). Numeroasele vetre dau impresia unor locuiri bine închegate, cu structuri special amenajate. Resturile faunistice sunt reprezentate de oase de *Equus transilvanicus*, *Bison priscus*, *Rangifer tarandus*. La Podis, nivelul II de locuire este format de asemenea, din vetre de foc, piese litice specifice, între care predomina lamelele *à dos*, cioplite din menilit (64 %), sillex patinat (30,30 %), gresie 3,30 %), sist negru (1,40 %). Fauna este slab reprezentata, fiind alcatuita din molari (si acestia slab conservati) de *Equus transilvanicus* (Al. Paunescu, 1998).

A doua etapa este reprezentata de nivelul III de la Cetatica I-Ceahlau, datat la 19.760 ± 470 BP (GrN-14631) si de alte locuiri din spatiul „zonei” Ceahlau, printre care se aminteste niv. I de la Poiana Ciresului-Piatra Neamt. La Cetatica I, niv. III este compus din vetre de foc, piese litice cioplite din menilit (132 piese), sist negru (89), roci gresoase (88), sillex (56 piese). Lipsesc resturile faunistice.

A treia etapa a Gravettianului de pe terasele Bistritei este reprezentata de nivelele III de la Bistricioara-Luterie (datat la 18.800 ± 1200 BP (GX-8728) si Dârtu-Ceahlau (17.860 ± 190 BP (GrN-12672). Inventarul litic de la Bistricioara-Luterie, cu cele 3033 piese, dintre care 217 unelte, este cioplit din sillex (33,30 %), sist negru (29 %), menilit (28 %), gresii locale (7,10). Vetrele de foc fac dovada locuirii relativ intense, dar resturile faunistice sunt relativ sarace, fiind reprezentate de molari de *Equus transilvanicus* si *Rangifer tarandus*. Locuirea de la Dârtu este foarte saraca în toate categoriile de materiale arheologice.

A patra etapa pare sa fie reprezentata, dupa Al. Paunescu (1998), de niv. III de la Cetatica II, niv. III de la Podis si niv. II de la Poiana Ciresului. Locuirea de la Podis a fost datata la 16.970 ± 360 (GrN-14640). Toate asezarile par sa fie destul de slab locuite, cu putine unelte, fara complexe de locuire special amenajate. Utilajele litice se caracterizeaza prin procentul ridicat al microlitelor (62 % la Podis si 51 % la Poiana Ciresului). Locuirea de la Poiana Ciresului va fi prezentata detaliat pentru caracteristicile sale specifice (M. Cârciumaru s.a., 2004 a, b).

A cincea etapa din sistematica propusa de Al. Paunescu o reprezinta locuirea de la Bistricioara-Lutarie, niv. IV, caracterizata prin piese microlitice si de marime mijlocie, cu predominanta burinelor diedre asupra celor pe trunchiere retusata. Lamelele *à dos* cu retuse pla te la extremitati se mentin în numar mic, iar materia prima este reprezentata de silex (52,69 %), menilit (32,70 %), sist negru (8%), gresie silicioasa cu glauconit (5,50 %). Datarea acestui nivel este de 16.150 ± 350 BP (GrN-10528).

A sasea etapa de evolutie a Gravettianului de pe terasele Bistritei este reprezentata de locuirile din niv. V de la Bistricioara-Lutarie, niv. IV de la Podis, Dârtu si Cetatica I, caracterizate printr-un destul de accentuat microlitism, cu predominanta silexului ca materie prima (49,20 %), urmat de menilit (33,50 %), sist negru (11,7 %), gresii (2,80 %). În afara vetrelor, a utilajului litic, a resturilor faunistice, foarte slab reprezentate de altfel (câtiva molari de *Equus transilvanicus*), s-au mai gasit doua bucati mici de ocru rosu si un obiect rotund, cu urme de interventie a omului. Un bulgare mic de ocru portocaliu s-a gasit si la Cetatica I. Silexul, urmat de menilit si de sist negru, predomina si la Dârtu, iar la Podis, utilizarea lui ca materie prima a scazut la 21,40 %, pe primul loc situându-se menilitul, cu un procentaj de 62,10 %. La Dârtu nu s-au gasit resturi faunistice, iar la Podis, acestea constau tot din câtiva molari de cal. Lipsesc datarile de cronologie absoluta, datorita lipsei vetrelor bine conservate. Credem ca procesele pedo-geologice au afectat destul de mult nivelele de locuire din toate statiunile, ca urmare a unor intense modificari climatice repetate.

Ultima etapa (a saptea) de locuire este, de fapt, de aspect epigravettian si caracterizeaza componenta tehnocomplexelor, care sunt destul de bogate si variate, cu predominarea gratoarelor fata de burine, la rândul lor, inferioare procentual fata de piesele microlitice cu retusare abrupta. Lipsesc, peste tot, datarile de cronologie absoluta., desi urme de vetre au fost depistate în unele nivele de locuire. Aceasta etapa este reprezentata de ultimele nivele arheologice paleolitice din statiunile luate în considerare pe Valea Bistritei (cf. Al. Paunescu, 1998).

Din punctul de vedere al demersului nostru, cea mai importanta asezare, de fapt de pe întregul teritoriu carpato-dunarean, este Poiana Ciresului-Piatra Neamt. Ultimele cercetari au oferit un bogat si variat material arheologic de factura artistica si spirituala. În nivelul litologic 2 de aici, între aproximativ 1,70-2,10 m, a fost identificat un bogat nivel cultural, unde autorii cercetarilor au identificat, pe baza urmelor lenticulare de vetre (sesizate clar în profil), cel puțin trei soluri de locuire. Utilajul litic este de aspect gravettian, iar materia prima este reprezentata de menilit, silicolit (care totalizeaza, împreuna, un procent de 66 %, gresie silicioasa, si în proportii mult mai mici, jasp, opal, agat, cuarțit, sist negru, silex (de Prut, din Transilvania si din platforma prebalcanica), ceea ce ne determina sa acceptam o destul de mare mobilitate a celor care si-au stabilit aici campamentul. Resturile faunistice – dentitie, apartin erbivorelor, preponderent ren, dar nu lipsesc speciile de mai mari dimensiuni, după observatia autorilor cercetarilor.

Caracteristica acestei locuiri o reprezinta prezenta obiectelor de arta mobiliara. Astfel, în 1998 s-a descoperit un fragment de os, cu o gravura reprezentând o copita de animal. În 2001, s-au gasit doua piese: un galet din cuarțit cu 5 incizii profunde pe una din margini, a sasea fiind superficiala, toate cu urme de ocră rosu; a doua piesa este un dinte de cerb, perforat, fragmentat la nivelul perforatiei, aproape identic cu cel de la Gura Cheii-Râsnov (nivel de locuire datat la 22.190 ± 90 BP (GrN-14621)). În 2002 s-au gasit un canin perforat, de lup, un fragment de diafiza de metapod cu 17 incizii profunde pe una din margini si o falanga de ren, perforata pe una din parti, care ar putut fi folosita ca obiect de suflat. În 2003 s-au descoperit un fragment de corn cu incizii liniare scurte, si patru cochilii bivalve, aparținând speciei *Congerina*, de vârsta Miocen sau Pliocen inferior, recuperate de locuitorii gravettieni, si pastrate ca obiecte de aspect ritual-cultural (vulvele, ca reprezentare a feminitatii au fost intens folosite de comunitatile umane ca simboluri sexuale feminine (M. Cârțiumaru s.a., 2004 a, b)).

Aceste descoperiri se adauga celor deja cunoscute în Gravettianul din spatiul carpato-nistean si ponto-dunarean: amuletele de la Mitoc-Malu Galben, dintii perforati sau cu început de perforare, de la Stânca-Ripiceni, Gura Cheii-Râsnov, Borosteni, Tibrinu, ori alte obiecte de arta sau de podoaba, cum ar fi piesele de la Cotu Miculinti, Tibrinu, Borosteni etc. Precizam ca primii dinti, perforati, de pe teritoriul României, apartin Paleoliticului superior vechi, probabil Aurignacianului, si au fost descoperiti la Cioclovina si Ohaba Ponor, la care se poate adauga tibia de lup, perforata, din grota Somesul Rece. Se evidentiaza “bastonul de comandant” – un metatarsian de cal, perforat, si coarnele de ren, perforate, de la Cotu Miculinti,

pe Prut, cu alte posibile semnificatii în imaginarul cultural al creatorilor lor, cu multa certitudine în legatura cu fenomenul religios al unor comunitati, a caror supravietuire depindea de succesul la vânatore. Sigur ca, din motive înca prea putin sau deloc cunoscute, teritoriul carpato-nistean nu este nici pe departe la fel de bogat în marturii ale unor activitati coerente, continui si obligatorii, de activitate spirituala, în multitudinea manifestarilor sale religioase, asa cum acestea pot fi desprinse din bogatia descoperirilor din vestul, centrul si estul Continentului. Suntem, si din acest punct de vedere, la *marginea* lumii religioase din Paleoliticul superior, iar o dovada o constituie chiar si descoperirea de la Cuciulat, pe Somes, singura grota din aceasta imensa arie geografica, cu manifestari de arta, având interpretabile manifestari religioase. Dar, cum am mai precizat, fenomenul religios, în Paleolitic, nu poate fi tratat decât pe spatii geografice mari, pentru a cunoaste modalitatile de manifestare si nu specificul fiecărei comunitati umane. Din acest punct de vedere, vom prezenta, mai departe, doar cele mai semnificative descoperiri de pe Continent, cu interpretarile lor spirituale, în cadrul celor trei mari culturi arheologice: Gravettianul, Solutreanul si Magdalenianul.

Gravettianul Europei se caracterizeaza prin multe inovatii în mai toate domeniile, datorita schimbarilor climatice repetate, care au determinat adaptarea a tot ce era viu: flora, fauna, om. Mobilitatea grupelor umane este la fel de accentuata, dar au fost depistate si asezari cu o mare stabilitate, unde se concentra o destul de mare gama de activitati, cu creatii de mare valoare spirituala. Ne referim la locuinta de cult, de la Dolni Vestonice, cu vatra centrala si cuptor de ars obiecte din lut – peste 2.200 statuete si fragmente, reprezentând divinitatea feminina; precizam ca statuete feminine din lut ars s-au mai descoperit si la Kostienki XIII pe Don, si Maininskaja (Siberia), toate de epoca gravettiana, ceea ce reprezinta o inovatie extraordinara a creativitatii umane: modelarea lutului si apoi arderea lui, pentru prima data în istoria omenirii. Am putea aprecia ca, de acum înainte, apar astfel de creatii, unice pentru moment, ale gândirii aplicate, pe spatii geografice imense, dar fara nici o aparenta legatura de informatie sau de transmisie, dupa cum apar si elemente singulare, cum ar fi figurarea mâinilor, gravat, sau pictat, în mai multe grote din spatiul franco-cantabric; semnificativa ni se pare alaturarea reprezentarii mâinilor omului în interiorul unor panouri cu cai, la Pech-Merle, Franta.

Divinizarea femeii își începe o lunga cariera în timp si spatiu, si ea va domina, spiritual, religios, întregul panteon al comunitatilor umane pâna în epoca bronzului. Modalitatile si scenele de reprezentare, inclusiv suporturile, sunt variate, numeroase, iar simpla enumerare a lor ar depasi cadrul demersului nostru; reprezentarile masculine sunt foarte putine, stilizate,

având., deci alte semnificatii, dar, în aceasta perioada, alaturarea elementului feminin-masculin este fie necunoscuta, fie interzisa sau înca ne semnificativa. Nu lipsesc, mai ales în aria gravettiana a Kostenkianului (pe Don), mici statuete de carnivore, erbivore, pasari, specialistii acceptând substratul vânatoresc al acestor creatii. Faptul ca numeroase astfel de figurine au fost descoperite în stare fragmentara poate fi interpretat prin cel puțin doua maniere: distrugerea lor, poate rituala, la parasirea campamentelor si distrugerea lor, tot rituala, în cadrul unor ceremonii cultuale. În primul caz, s-ar putea admite faptul ca nu exista o divinitate a comunitatii, ci a locului, a spatiului geografic; în al doua situatie, fragmentarea statuetelor ar fi putut avea ca scop cultural tocmai necesitatea ca divinitatea sa nu poata parasi locuinta; în aceasta situatie constatam ca aspectul religios, de distrugere a reprezentarilor divinitatii, considerat ca blasfemie, a aparut mult mai târziu, poate în crestinism, ca element de transmisie având ritualul geto-dacilor, care nu se sfiau sa-si trimita sagetile împotriva cerului înnourat. Revenind la reprezentările feminine ale divinitatii în aceasta perioada a Paleoliticului superior, trebuie sa precizam faptul ca cele doua extreme ale modelarii statuetelor: starea de obezitate exagerata – starea de suplete accentuata, poate reprezenta idealul estetic feminin, dar divinizarea femeii nu poate fi negata, ca si ideea fecunditatii, a perpetuarii speciei umane (J.K. Kozłowski, 1992). Sanctuarele de la Dolni Vestonice, ori Laussel, presupune existenta sacrului colectiv. Variantele cultuale, rituale sunt destul de numeroase, si nu cunoastem doua situatii absolut identice. Astfel, de exemplu, la Kostienki I, în niv. 1 o statueta feminina a fost depusa în picioare, acoperita cu un omoplat de mamut, groapa rituala fiind apoi umpluta cu pamânt amestecat cu ocră, paste care s-au depus trei blocuri de carbune; un schelet de femeie, al carei craniu prezenta modificari patologice (cu afectarea nervului facial si deformarea întregii fizionomii a fetei), a fost descoperit într-un mormânt special, în pozitie chirrita, acoperit cu doi omoplati de mamut, dintre care unul fiind decorat cu incizii (la Dolni Vestonice), alaturat fiind altor morminte unde scheletele prezentau tot deformari patologice, dovedeste atentia acordata de comunitate acestor “anormalitati” cu rol spiritual, indiferent daca acesta era pozitiv sau negativ. Tot la Dolni Vestonice s-a mai gasit si un mormânt triplu: doua schelete de tineri si un schelet de fata (între coapsele sale a fost depusa o cantitate de ocră rosu, dar numai ea prezenta multiple deformari patologice); interesant, ca element al unui ritual deosebit, este faptul ca tânărul din dreapta fetei avea mâna stânga întinsa pâna în zona genitala a acesteia (J.K. Kozłowski, 1992). Oricum, în aceste situatii, sacrul colectiv constituie o certitudine.

O anumita preponderență pe care arta monumentală pare să o aibă, uneori în detrimentul celei mobiliare, poate fi interpretată ca o trecere de la divinizarea personală la cea colectivă, element important în cadrul organizării sociale a comunităților umane, fenomenul religios devenind obligatoriu pentru toți locuitorii campamentului. Dar tot acum apare, din nou ca un *arhetip*, multiplicarea imaginilor sexuale feminine (*loge des vulves* din grotă Tito Bustillo), pe care noi le considerăm ca aparținând aspectului religios al sacralității nașterii: calitatea realizării de pe placă de calcar de la Laussel evidențiind tocmai sacralitatea procreației, determinată de necunoscutul divin al nașterii.

Parțial contemporan cu Gravettianul nostru este Solutreanul din vestul și centrul Europei (21.000 – 18.000 ani BP), caracterizat, în ceea ce privește arta, ca apogeu al sculpturii monumentale, al baso-reliefurilor clasice. Vom trece peste caracteristicile organizării sociale a grupelor de solutreni, evidențiate prin construcțiile de locuințe, unele cu pavaje din plăci de gresie, cu ziduri sau fundații din piatră (R. Desbrosse, J.K. Kozłowski, 1994). Sculpturile pe blocuri mari de piatră, reprezentând adevărate frize la Roc de Sers, Charente, cu caprioare așezate, sau cal și bizon, cu posibile reprezentări antropomorfe de-a lungul peretilor, ori blocul sculptat cu imagini de bovidă în profil, la Fourneau du Diable, constituie înaltul nivel de reprezentare, mai întâi mentală, apoi de realizare practică a unor posibile divinități sau elemente de divinitate individuală și colectivă, poate și în legătură cu o anumită religiozitate a vânătorii.

Dintr-o perioadă posibil contemporană, dar poate și mai veche datează o altă dimensiune a spiritualității omului, în cadrul unor posibile manifestări ale sacralității colective: muzica. S-a considerat că cele mai vechi „instrumente” de suflat, falangele de ren, identice cu acelea din Paleoliticul superior de la noi, aparțin vremurilor Omului de Neandertal, dar cu certitudine, ele au fost utilizate ca atare de către Omul de Cro-Magnon, ca reprezentant al lui *Homo sapiens*. De asemenea, muzica realizată prin percuție se pare că ar putea fi opera unor comunități umane, a căror datare este de aproximativ 14.000. Ne referim la descoperirea de la Mezin, Ucraina, unde, într-o locuință construită din oase de mamut, a fost descoperit un adevărat „complex” cu omoplați, femure, oase ale bazinului, mandibule, decorate cu motive geometrice pictate cu ocră, și interpretate ca ansamblu de percuție (M. Dauvois, 1994; D. Popławska, 1994).

Magdalenianul, care este contemporan, în linii generale cu finalul Gravettianului nostru (a evoluat între 18.000/17.000 – 12.000/10.000 ani BP), constituie apogeul artei parietale (pictura-gravura). Marile sanctuare (dintre

cele peste 150 de grotte cu elemente de arta le enumeram doar pe acelea de la Altamira, Lascaux, Niaux, Trois-Frères, Isturitz, Magdeleine (Tarn), Escorial, în Portugalia, Las Palomas, La Pileta, în Spania, cu ultimele ramificatii la Cuciulat, pe Somes sau Kapovaya, în Ural) (D. Vialou, 1999), demonstreaza exuberanta creativitatii artistice. În multe dintre acestea, arta parietala este dublata de numeroase descoperiri de arta mobiliara. Asadar, putem aprecia ca, începând cu Magdalenianul, arta si religia au o vocatie publica totala, creatie si particularitate spirituala ale întregii comunitati. Tot acum credem ca apare si ideea, materializata în arta, a divinitatii feminine, uneori asociata cu animale de acelasi sex (grota Madelaine – Tarn – unde au fost reprezentate trei femei, alaturi de o femela de bizon si o iapa, toate în stare de graviditate), sau în pozitie sexuala (grota Madelaine des Albis, unde femeia este reprezentata alaturi de bizon, imaginile fiind afrontate, în pozitie sexuala), iar placa de calcar de la Laussel, asa-numita *carte à jouer*, cu cele doua imagini antropomorfe, poate ca trateaza acel necunoscut divin al procreerii, pe care numai femeia îl putea cunoaste, motiv pentru care ea este ridicata la rangul de divinitate. Cautarea unor anumite parti ale pesterii pentru realizarea anumitor scene pictate sau gravate, asocierea omului cu animalele în cadrul scenelor comune, dar în care omul îmbraca trasaturile esentiale ale animalului (agilitate, forta), figurarea schematizata a divinitatii feminine, sau numai a sexualitatii feminine) aparitia, pentru prima data a superioritatii omului în cadrul confruntarii ancestrale cu animalul, prin redarea animalului ranit (reprezentat de specii puternice – cal, urs, bizon, mamut), acestea si multe altele dovedesc nivelul extraordinar al culturii religioase la care au ajuns vântorii magdalenieni (V. Chirica, D. Boghian, 2003, vol. I). O analiza sistematica, cu grad de element statistic, a marilor sanctuare magdaleniene ne poate demonstra ca în interiorul lor nimic nu era întâmplator, totul trebuia sa serveasca mentalului religios colectiv, sacralitatii colective, cu precizarea rolului omului, chiar daca acesta apare înca slab reprezentat, cantitativ, calitativ, mai ales foarte schematizat. Altamira, *Capela Sixtina a Antichitatii* (A. Leroi-Gourhan, 1965), Lascaux, Niaux, Pech Merle, Cournac, constituie apogeul picturii naturaliste din toate timpurile. De aceea nu credem ca doar în cultura Cucuteni, arta preistorica “s-a apropiat atât de mult de perceperea constienta a frumosului” (D. Monah, 2005). Gravura, arta mobiliara magdaleniana, reprezinta, de asemenea, apogeul manifestarilor artistice în domeniu. Sanctuarul paleolitic magdalenian reflecta puterea spiritului uman creator, plin de simboluri si de sacralitate individuala si colectiva, imaginea vie înca, a artei pe care Omul a transpus-o în grotte cu veleitati de catedrale. În cadrul acestor manifestari de spiritualitate, descoperirile din arealul paleolitic

românesc, îndeosebi acelea de la Poiana Ciresului-Piatra Neamt devin elemente ale unor credințe religioase și practici culturale cu caracter de generalizare. Multe dintre aceste creații au devenit, cum vom vedea, *arhetip* al unor idei religioase ale omului Neolitic.

* *

*

Nu vom lua în considerare toate manifestările cu caracter religios din întregul Neolitic al spațiului carpato-nistrean, ci ne vom rezuma, aici, doar la unele manifestări artistice și religioase, identificate prin descoperirile arheologice din stațiunile culturii Cucuteni. Precizăm că nu ne vom putea referi nici măcar la totalitatea plasticii antropomorfe și zoomorfe, sau la prezentarea exhaustivă a decorului de pe ceramica cucuteniană. Vom încerca să identificăm doar unele elemente de *transmișune* sau ale marilor teme cu valențe religioase reflectate în plastica culturii Cucuteni (D. Monah, 1992; D. Monah, 2001).

Trecerea și transmiterea (Î.P.S. Daniel Ciobotea, 2005) au constituit o constantă a Omului, care și-a creat, în acest fel, ascendentul asupra întregii lumi vii, ba chiar și a morții, prin practicile, riturile și ritualurile funerare. Transmiterea, de la Paleolitic la Neolitic, prin perioada intermediară, Epipaleolitic – Mezolitic, o putem identifica prin mai multe dovezi arheologice. Ne referim, mai întâi, la descoperirile din Orientul Apropiat și Mijlociu, prin care s-a acceptat ideea că dezvoltarea teritorială a zonelor cerealiere (ca flora spontană), cu recolte sistematice, temporare, dar bine precizate și determinate de condițiile climatice, a atras primul fenomen de sedentarizare, urmat de recoltarea, tot sistematică în timp, prin care comunitățile aveau asigurată alimentatia ordonată prin stocarea producției; de aici și până la cultivarea intenționată, *pasul* a fost făcut ușor și rapid (V. Chirica, D. Boghian, 2003); în plus, nivelul de locuire natufiană, de la Shanidar, datat la 8.000 î.Hr., ca și cel de la Jerihon, de vârstă similară, a adus dovezi privind domesticirea câinelui, respectiv a oii. În acest sens, s-a acceptat deja concluzia că „satele” natufiene au fost primele aglomerări umane cu caracter permanent (P.-L. van Berg, 1995). Apararea acestor campamente cu ziduri de piatră, coroborată cu înmormântările în perimetrul locuințelor, au fost considerate ca semnificând apararea proprietății grupului uman care locuia în acel perimetru; din acest moment a apărut ideea de proprietate asupra terenului agricol și de locuit, permanentă și element central al dezvoltării ulterioare a întregii societăți omenești, fundament al constituirii obligatorii și cu caracter de transmitere, a aglomerărilor rurale, evaluate

destul de repede spre cele cu caracter urban, sedentarismul devenind notiunea elementara de adaptare a omului la mediu, dar si de subordonare a mediului, prin cultivarea plantelor si cresterea animalelor. Din punct de vedere al transmișterilor spirituale, putem lua în considerare fie si numai piesa de la Cuina Turcului-Dubova, de vârsta epipaleolitică, decorată cu romburi, element de decor pe care îl găsim si în Paleoliticul superior recent de la Avdeevo (Rusia) ori de la Limeuil (Franta), dar si pe ceramica de tip Cris sau cucuteniana (V. Chirica, 2004). Dar, constatam o cantitate imensă de transmișuni, de la Paleoliticul superior la Neolitic, începând cu cele mai simple motive decorative: *semne* lineare simple, unghiulare, în zig-zag, apreciate fie ca elemente vegetale, fie ca simboluri antropomorfizante, îndeosebi în ceea ce privește tratarea schematizată excesiv a siluetei sau numai a sexualității feminine. Aceste elemente de decor apar pe cele mai diferite suporturi, în Paleolitic, dar si pe ceramica primelor culturi arheologice ale Neoliticului; în compoziții, acestea redau locuința, casa (Universul apropiat, cunoscut, locuibil), construcția (creația materială a omului), vegetația (simbolul regenerării), arborele (legătura dintre *pământ* si *cer*, dintre material-uman si spiritual) (J. Chevalier, A. Gheerbrant, 1993). Alte compoziții de linii incizate, de o complexitate accentuată, generând romburi, trapeze, meandre, deci elemente de decor geometric, pot fi constatate în stațiuni paleolitice (Mezin, Ucraina) si neolitice (Frumusica, Vinca, Petresti, Trusesti etc.). Exemplele pot continua, dar ne vom referi numai la unele dintre *marile teme* ale reprezentărilor, îndeosebi feminine, în arta Neoliticului, cu interpretările date, mai ales în religiile precucuteniene si cucuteniene (V. Chirica, 2004). Marile stațiuni din spațiul geografic de referință, între care se pot remarca acelea de la Traian-Dealul Fântânilor, Târpești, Izvoare, Frumusica, Ghelăiești, sau din afara acesteia (Poduri, Târgu Ocna, Trusesti, Cucuteni etc.), au oferit specialiștilor o mare bogăție de materiale arheologice, pe baza cărora s-au putut stabili, uneori sub forma de ipoteze, elementele generale, chiar cu detalieri, ale vieții religioase.

Având prototipul (*arhetipul*) în Paleoliticul superior, religiile neolitice au ca principala divinitate *femeia*, în ipostaza de *Marea Mama*, cu toate atributele sale: generatoare de viață în comunitatea umană, în domeniul vegetal si animal, ba chiar al întregului Univers. Prin cercetări sistematice sau prin descoperiri fortuite sunt semnalate mii de statuete feminine, unde divinitatea este tratată diferentiat, cu o destul de mare varietate de modelare, deci cu valențe multiple, pe suporturi diferite, cu mijloace „tehnice” ce nu sunt identice, cu reliefarea unor elemente anatomice caracteristice ipostazei în care ea este reprezentată. Deși există o bază documentară atât de bogată si de variată, interpretarea tuturor descoperirilor în sensul creerii detaliate a dimensiunilor vieții spirituale a comunităților neolitice este încă departe de

finalitatea dorita si necesara (D. Monah, 2001). De altfel, nu exista înca o statistica a categoriilor de reprezentari, nici macar în ceea ce priveste divinitatea feminina, cu toata gama de reprezentari si detalii în vederea încercarii de stabilire a unor criterii proprii sacrului individual si colectiv cu privire la *Magna Mater*.

Cele mai simple reprezentari, ale feminitatii, asa cum au fost ele interpretate de catre A. Leroi-Gourhan (1965; 1990), chiar daca nu sunt, înca de atunci, consacrate femeii-divinitate, sunt reprezentate de *semne*: semne geometrice, unghiulare, romburi, triunghiuri, vulve. Este interesant faptul ca, de exemplu, atât la Hochlenstein, în Paleolitic (unde, pe imaginea foarte sumar schitata a siluetei feminine, triunghiul marcheaza cu exactitate zona genitala), dar si la majoritatea statuetelor precucuteniene, triunghiul cu vârful în jos marcheaza aceeasi parte a corpului datator de viata; la alte statuete neolitice, partile anatomice ale divinitatii feminine sunt stilistic redade prin triunghiuri si romburi, rombul semnificând, atât în Paleolitic, cât si în Neolitic, abdomenul fertil al divinitatii, iar figurina de la Cuina Turcului, cu rombul pe abdomen si cu doua triunghiuri, ce pleaca din capetele rombului, pot avea aceeasi semnificatie.

O descoperire dubla: ansamblurile de la Poduri si de la Isaia, de vârsta precucuteniana, frapeaza prin identitatea creatiei artistice si a semnificatiei religioase: în fiecare statiune a fost descoperit câte un vas cu un continut aproape asemanator: 21 de statuete feminine cu 13 tronuri (Poduri), 21 statuete cu 13 tronuri, un colier din 42 margele perforate, 21 conuri si 21 bile, toate din argila (Isaia). Deosebirea dintre grupele de statuete din cele doua statii consta în faptul ca la Poduri statuetele aveau decor pictat, iar la Isaia, decorul era reprezentat de motive incizate (N. Ursulescu, F.A. Tencariu, 2004; D. Monah, 2005). Reprezentarea capului (chipului, fetei si privirii) statuetelor de la Poduri este, pastrând proportia, asemanatoare cu al uriaselor statui din Insula Pastelui; mâinile sunt doar schitate, dar zona fesiera este excesiv reliefata (element specific întregii plastici feminine precucuteniene). Din punctul nostru de vedere este importanta si înaltarea marginilor tronurilor (spatarele acestora), considerata de catre descoperitori ca reprezentând coarnele (de bovideu) (D. Monah, 2001). Dupa opinia noastra, spatarele tronurilor ar putea reprezenta, stilizat la maximum, bratele statuetelor, ridicate în pozitia de oranta, cu atât mai mult cu cât un alt tron, descoperit la Lipcani, are marginile spatariului supraînaltate sub forma a doua statuete antropomorfe stilizate (Gh. Dumitroaia, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, 2005). În aceasta situatie am putea constata ca, la nivelul culturii Precucuteni, *Marea Mama* nu este înca principala si cea mai importanta divinitate a comunitatilor umane. Dar descoperirile de statuete feminine din aria culturii Precucuteni ne-au ajutat sa reconsideram o descoperire paleolitica: pandantivele de la Dolni

Vestonice, reconstituite sub forma unui colier (J.-K. Kozłowski, 1992), reprezintă nu sâni ca imagine stilizată a feminității, ci zona fesieră-genitală, deoarece pe unele pendentive apare chiar triunghiul ca semn al sexualității feminine. Revenind la ansamblurile, duble, ca semnificație și reprezentare, de la Poduri și Isaia, trebuie să remarcăm că este pentru prima dată când, în arheologia preistorică, se constată o astfel de identitate de tratare a unui sacru colectiv, religios. Multiplicarea statuetei, indiferent de numele sub care ele au intrat în literatura de specialitate (*Soborul zeitelor*) nu poate avea ca semnificație existența mai multor divinități, deci a unui panteon feminin în religia precucuteniană, ci multiplicarea de **3 ori 7** a divinității feminine. Să mai reținem faptul că la Isaia, fiecare statueta-divinitate avea câte o bilă, un con și două margele perforate.

Dacă ar fi să continuăm exemplificarea divinității feminine reprezentată ca *oranta*, trebuie să constatăm că arhetipul acesteia se află tot în arta (religie?) Paleoliticului superior, potrivit descoperirilor de la Geissenklösterle și Galgenberg, o descoperire semnificativă, în Neolitic, fiind imaginea de pe un vas de la Bârlălești (V. Chirică, 2004). Considerăm la fel de important faptul că, tot în Precucuteni, la Târpești-Neamț a fost descoperită statueta numită „Gânditorul”, care ar putea reprezenta divinitatea spre care își ridicau mâinile *orantele* din reprezentările culturale ale epocii.

O temă, foarte importantă, ce-și are originea tot în arta paleolitică (Laussel), o reprezintă pe Marea Divinitate în poziție acuplă. Am precizat că nu se poate determina cu certitudine existența unei dubluri a aceleiași divinități (feminine), cu rol de auto-procreere (situație în care *Marea Mama* ar fi înzestrată cu absolut toate posibilitățile unei divinități supreme). Spre această interpretare ar pleda descoperirile de statuete-divinități androgine, în sensul că pe aceeași piesă erau redată caracterile sexuale atât feminine, cât și masculine. Poate fi vorba și de dualitatea masculin-feminin, în sensul a ceea ce M. Eliade (1992 a; b) a numit *coincidenta contrariilor*. Nu se pot face, pe baza iconografiei existente, statistici și interpretări cu caracter de obligativitate, căci, dacă pe placa de la Laussel imaginea pare să fie intenționat ambiguă, aproape identică cu cea de la Grimaldi (Italia), pe ceramica neolitică există unele diferențe de reprezentare, dar nu suficiente de explicite. Ne referim la faptul că pe vasele de la Dumesti sau Scânteia cuplul masculin-feminin este realizat alăturat, dar în spații diferite; ceea ce s-a numit în mod obișnuit „marele altar” de la Trusești, ar putea constitui aceeași reprezentare alăturată a celor două entități ale cuplului divin antropomorf. Pe vasele de la Ghelăiești, Trusești, Scânteia, Dumesti, nu se poate stabili cu certitudine dacă artistul cucutenian a dorit să realizeze sacralitatea procreației prin reprezentarea cuplului divin, sau dublarea *Marii Mame*, în calitate de divinitate înzestrată cu atributele auto-procreerii. Dar,

si în aceste cazuri, nu a existat un „canon” obligatoriu, în sensul ca numai la Ghelăiești si Scânteia cele doua reprezentari sunt absolut identice; la Trusești, una dintre „dubluri” are ceea ce se poate numi capul mai alungit decât cealalta, iar alta reprezentare are o divinitate cu capul usor alungit, iar cealalta îl are puțin îngrosat, redat mai aproape de realitatea fizica; este de precizat ca, daca toate imaginile au mâinile în pozitie opusa, reprezentarea de la Trusești are redat mâinile în aceeași directie; în sfârșit, pe vasul de la Dumesti, mâinile sunt redat în pozitii opuse, dar capul nu este identic realizat: rotunjit la una, tubular la alta; numai pe vasul de la Trusești este reprezentata zona fesiera, caracteristica statuetele feminine. Explicatia ar putea fi lipsa unor „canoane” obligatorii în ceea ce priveste redarea culturala a sacralitatii nasterii la comunitatile cucuteniene.

O alta importanta tema din iconografia artei paleolitice si neolitice o constituie ceea ce am numit (V. Chirica, 2004) *imaginea interzisa* (Al. Besançon, 1996), si iar gasim tripla analogie: arheologie preistorica – Biblie – cultura greaca. Vedem ca în majoritate covârșitoare statuetele antropomorfe paleolitice si neolitice au capul (fata) schematic tratata (atunci când, din câteva linii sau puncte este sugerata figura divinitatii, caci, de cele mai multe ori aceasta lipseste, sau este doar sugerata). Explicatia pentru care artistul iconograf paleolitic sau Neolitic a trebuit sa se supuna unor *canoane* sacre, este explicata de A. Besançon (1996), atunci când scrie, referindu-se la panteonul grec: *“Corpul zeitelor posedă, prin natura sa, o constantă de frumusețe și de glorie ... Acest corp are atribute care îl disting de rasa oamenilor, și, chiar, la limita, de ceea ce se înțelege prin notiunea de corp ... El poate să devină invizibil pentru oameni ... Ascunzându-se de ochii muritori, el îi protejează. Fiindcă pentru greci, ca și în Biblie, a-i vedea pe zei la față poate fi mortal”*. În Biblie se precizează, în acest sens: *„Fața mea însă nu vei putea s-o vezi, că nu poate vedea omul fața Mea și să traiască”* (Iesirea, 33, 20).

Alte descoperiri, de data aceasta aparținând numai culturii Cucuteni, aduc precizări de o importanta deosebită în ceea ce priveste reprezentarea dualitatii feminin-masculin în religiile neolitice. La Buznea -Iasi, în interiorul unei locuinte au fost depuse 4 statuete, pe directia punctelor cardinale, dintre care 3 o reprezentau pe *Marea Mama*, a patra fiind masculina, sub un vas care le acoperea în întregime; statueta masculina era orientata spre Est, în pozitie sezândă, cele feminine, vertical modelate, erau orientate spre Vest, Nord si Sud; în jurul vasului, 6 boluri, mai mici, au fost dispuse în spatiile intermediare punctelor cardinale (D. Boghian, C. Mihai, 1987). La Dumesti-Vaslui, complexul cultural avea 12 statuete, dintre care 6 feminine si 6 masculine, alaturi de un vas de tip *pthos* cu decor antropomorf plastic. Aceste statuete au fost considerate ca reprezentând o

“hora” (R. Alaiba, 1987) de tipul celebrelor vase de la Frumusica-Neamt sau Beresti-Galati, reprezentate de siluete feminine, stilizate, prinse în dansul clasic. La Ghelaiesti-Neamt, un „altar” era reprezentat de o fructiera pictata, în interiorul careia se afla divinitatea feminina, alaturi de alte trei divinitati, dintre care doua feminine si una masculina. *Marea Mama* era în pozitie sezânda, cu mâinile pe abdomen, decorata cu motive pictate. Aceste descoperiri ne dezvaluie alte valente ale reprezentarii marii divinitati feminine, în asociere cu divinitatea masculina, mai putin importanta cantitativ (si calitativ). Consideram a fi o certitudine faptul ca „altarul” de la Ghelaiesti, ca si numeroasele masute-altar, descoperite în statiuni cucuteniene, era folosit în ceremonii culturale, de natura sacralului colectiv, îndeosebi datorita orificiului creat în partea verticala a vasului sau la unul din colturile meselor în miniatura.

Asocierea divinitatii feminine cu animalele își are originea tot în reprezentările culturale ale Paleoliticului superior, chiar daca atunci femeia nu întrunea încă atributele *Marii Mame*. În sacralitatea neolitica, aceasta apare în asociere cu taurul, fiind reprezentata atât pe fruntea acestuia, ca la Bilcze Zlote (M. Gimbutas, 1989), cât si între coarnele sale, ca pe vasul de la Podei-Târgu Ocna, sau alaturi de animal, care pare sa domine scena, ca pe vasul de la Brânzeni dar si în metope, unde (tot la Brânzeni) ea este asociata cu o alta reprezentare feminina, dar de mai mici dimensiuni (V. Chirica, 2004). Pe vasul de la Cârnicieni-Iasi, silueta feminina este pictata într-o metopa, în pozitie de dansatoare, în alta metopa fiind redat arborele cosmic, simbol al relatiei pamânt-cer, eterna nazuinta a omului.

O alta reprezentare a divinitatii feminine în arta neolitica o constituie vasele antropomorfe sau cu trasaturi antropomorfizante. Consideram ca, alaturi de altarele cu orificiu de scurgere, vasele antropomorfe, de tipul celui de la Scânteia-Iasi (care reda într-o maniera extraordinar de bine proportionata silueta idealului de frumusetate feminina), erau elemente principale în cadrul ceremonialelor cultice, obligatorii pentru toate populatiile de agricultori, la începutul muncilor agricole, primavara, sau la culesul recoltelor, toamna. Tratatul de istorie a religiilor abunda în astfel de descrieri ale ceremoniilor agricole la populatiile istorice ale Antichitatii (M. Eliade, 1992). Este un lucru bine stabilit ca relansarea vietii agricole, ca factor esential al renasterii naturii, a întregii vietii, avea caracter sacru, unde rolul principal îl avea *femeia-glie*, cu toate elementele sale de reprezentare. Apa si/sau alte lichide, de preferinta de culoare rosie (rosul fiind prin excelenta culoarea vitala, genezica) (M. Eliade, 1992 b) erau obligatorii folosite la astfel de ceremonii religioase. M. Eliade precizeaza: “Si tot în legatura cu magia erotico-agrara trebuie sa retinem obiceiul, destul de raspândit, de a stropi plugul cu apa la primul arat al anului. În acest caz,

apa nu are numai o valoare simbolica pluviala, ci si o semnificatie seminala” (M. Eliade, 1992 b). În cadrul manifestarilor agricole neolitice, estimam ca stropirea plugului, a câmpului arat era obligatorie, iar recipientele din care apa curgea pe pamânt erau reprezentate de vasele antropomorfe feminine. În acest caz, ele aveau un dublu rol: nu numai ca *Magna Mater*, marea divinitate feminina participa, simbolic, la aceste manifestari de sacralitate a câmpului arat, dar, când „ploaia” divina trecea chiar prin corpul divinitatii – al vasului antropomorf, asigurarea recoltei devenea o certitudine. Admitând ca si la noi vita de vie începuse a fi cultivata, sub forma speciei *vitis vinifera* (dovezi de cultivare au fost descoperite în *aria tripoliana* a culturii Cucuteni, dar si în nivelele de locuire precucuteniana de la Poduri-Bacau), poate deveni o alta certitudine ca *rosul genezei* îl constituia rodul vitei-de-vie (V. Chirica, S. Vacaru, 2000).

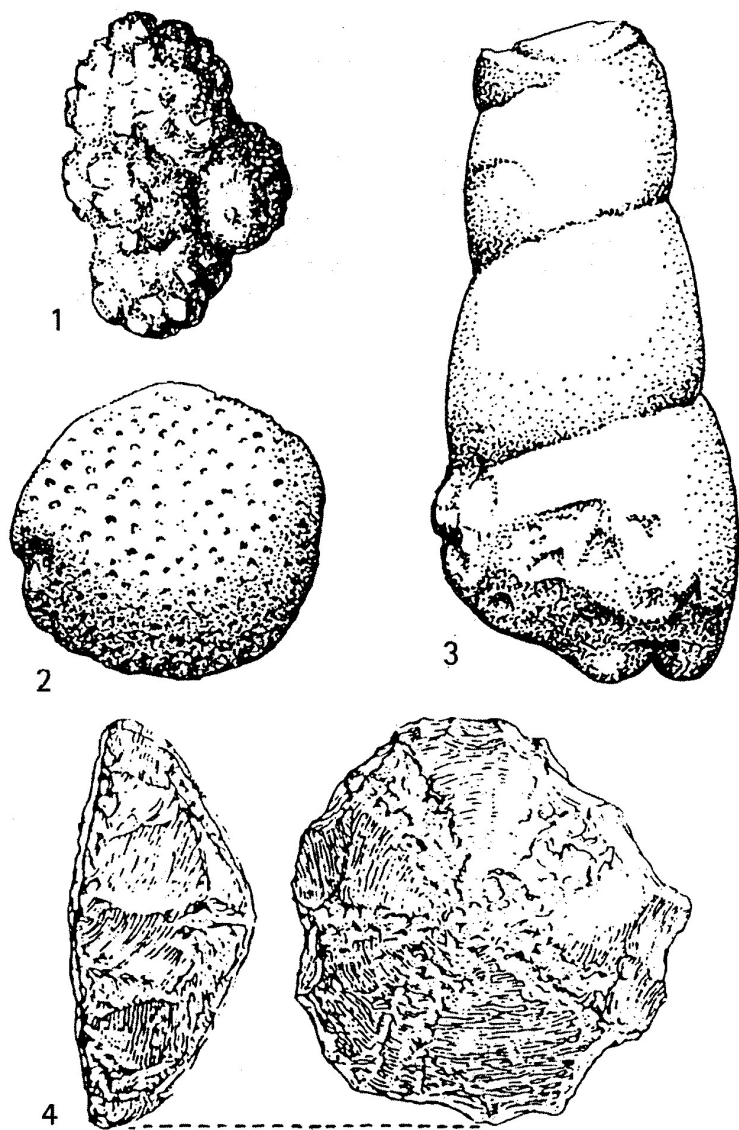
Dimensiunile vaselor antropomorfe feminine, ca si reprezentarile lor în decorul ceramicii cucuteniene, poate avea si o alta interpretare a acestor creatii artistice: redarea divinitatii feminine înainte de maturitate, ca femeie în deplinatarea frumusetii sale fizice, nascatoare de copii, si ca „bunica”, stapâna a casei, a comunitatii locale (dar fara atributele sale de nastere). Toate cele trei înfatisari ale divinitatii au fost descoperite în numeroase statuii cucuteniene, ceea ce demonstreaza caracterul obligatoriu al manifestarilor sacrului colectiv.

Am prezentat numai unele dintre divinitatile, îndeosebi feminine, din arta neolitica, pe acelea pe care le-am considerat mai reprezentative pentru a ilustra ideea existentei obligatorii a sacralitatii, ca manifestare spirituala, cultica, ale caror origini sunt cu certitudine mult mai vechi. Odata cu trecerea la alte moduri de organizare sociala si economica, de gândire, de interpretare a manifestarii divinitatii în viata oamenilor, se vor schimba si credintele si practicile religioase, ale caror valente au fost mult mai usor cunoscute datorita textelor scrise, lasate de civilizatiile si culturile Antichitatii.

Daca pentru epoca paleolitica A. Leroi-Gourhan (1990) aprecia ca *“Est-il indispensable de parler de religion ... si l'on tiens compte d'une spiritualité aux racines multiples, profondément insérées dans les différents domaines de la psychophysiologie des Antropiens. L'homme, créateur d'outils, est aussi créateur de symboles d'expression verbale ou des formes symboliques”*, cu atât mai mult existenta fenomenului religios, multiplu, constituie o realitate a vietii spirituale în epoca neolitica a umanitatii, chiar daca J. Cauvin (1997) considera ca „nasterea” divinitatilor este rezultatul aparitiei vietii neolitice, dar si element esential al („Revolutie” a simbolurilor religioase din Orientul Apropiat) inventarii agriculturii.

Putem afirma, deci, ca religiile neolitice au un singur suport, cel agrar – cultivarea plantelor si cresterea animalelor. Mai precizam ca la toate

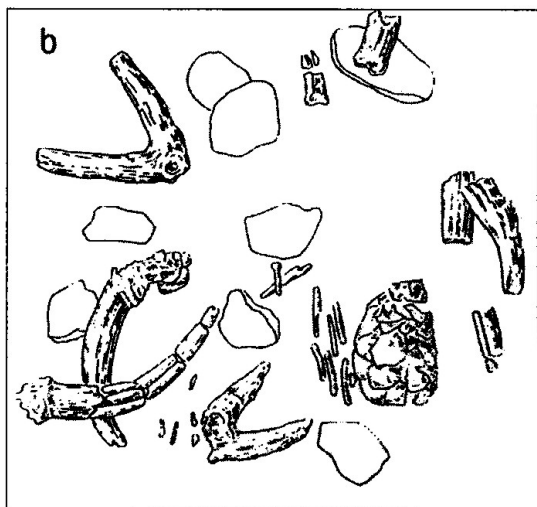
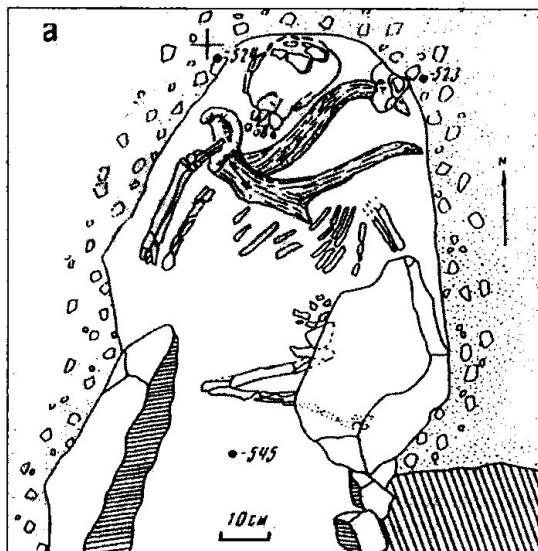
comunitatile agricole se impunea si necesitatea propriei cresteri demografice, deoarece la aceste comunitati copiii pot fi folositori (spre deosebire de vântorii paleolitici). De aici a rezultat importanta extraordinara a femeii ca factor esential al înmulțirii oamenilor, turmelor, chiar al recoltelor. În jurul acesteia, ridicata la rangul de divinitate ce apara casa si locuitorii ei, animalele sau ogoarele cultivate, s-au creat simboluri de o varietate extraordinara. Aceasta este esenta si dominanta religiilor neolitice (în sens larg), diferite fiind numai practicile, manifestarile culturale, menite sa favorizeze sursa generatoare de viata, unde femeia este identificata cu glia, în sens larg, de generatoare a vietii, caci din recolta pamântului se hranesc si oamenii si animalele crescute de om. Din acest moment, observatiile oamenilor vremii, potrivit carora rezultatele muncii si bogatia acestora depind de „anotimpuri”, de ploaie, de soare, dar si de timpul de „gestatie” în toata lumea vie, omul sa integrat în sacralitate, care își are „sediul” în mental, dar si în tot ce este pe în pamânt si sub cer. Tocmai acest *circuit* cer-pamânt a adus femeii puteri depline în producerea vietii: ea seamana, se arunca semintele sub brazda, dar tot ea poate fi *brazda* care primeste semintele pentru înnoirea vietii vegetale si animale. Oamenii au constatat ca din trupul femeii apare viata, astfel ca numai ea are harul, posibilitatea, de a raspândi darurile primordiale asupra oamenilor, animalelor, câmpului. Dar, pentru ca turmele sa se înmulteasca, ori ca pamântul sa rodeasca, femeia-divinitate trebuie sa reverse din puterea trupului ei asupra acestora, prin udarea cu lichidul (rosu-genezic) din vasele antropomorfe feminine. Esenta acestei puteri este, în mentalul comunitatilor si al sacralitatii lor, echivalenta între ploaia „de sus” asupra pamântului, pe care îl face sa rodeasca, si fluxul seminal în procesul procreatiei (M. Eliade, 1992 a, b). În acest sens, pe amfora de la Cârnicieni este reprezentat dansul bucuriei în speranta unor recolte bogate, dar si dansul bucuriei la împlinirea acestei sperante, la împlinirea ciclului agricol, ambele marcând începutul si finalitatea unui travaliu cosmic, bazat, în agricultura pe „drama” bobului de grâu care moare, pentru a da recolta bogata. Aceasta „drama” s-a putut realiza, ceremonial, cultic, prin „omorârea” statuetei-divinitate a grâului, pentru a determina învierea si multiplicarea divinitatii si a recoltei. În acest cadru, sacrificiul reprezinta repetarea si multiplicarea Creatiei, sau chiar însasi Creatia. Nu este exclus ca ceremonialul de fundare a locuintei, inclusiv depunerea de vase de calitate superioara, pline cu recolta cerealelor cultivate, sa reprezinte depuneri de ofrande, care reprezentau permanenta bogatiei comunitatii, iar prezenta statuetelor ce reprezentau divinitatile antropomorfe si zoomorfe, semnifica înduplecarea acestora sau asocierile lor cu recoltele.

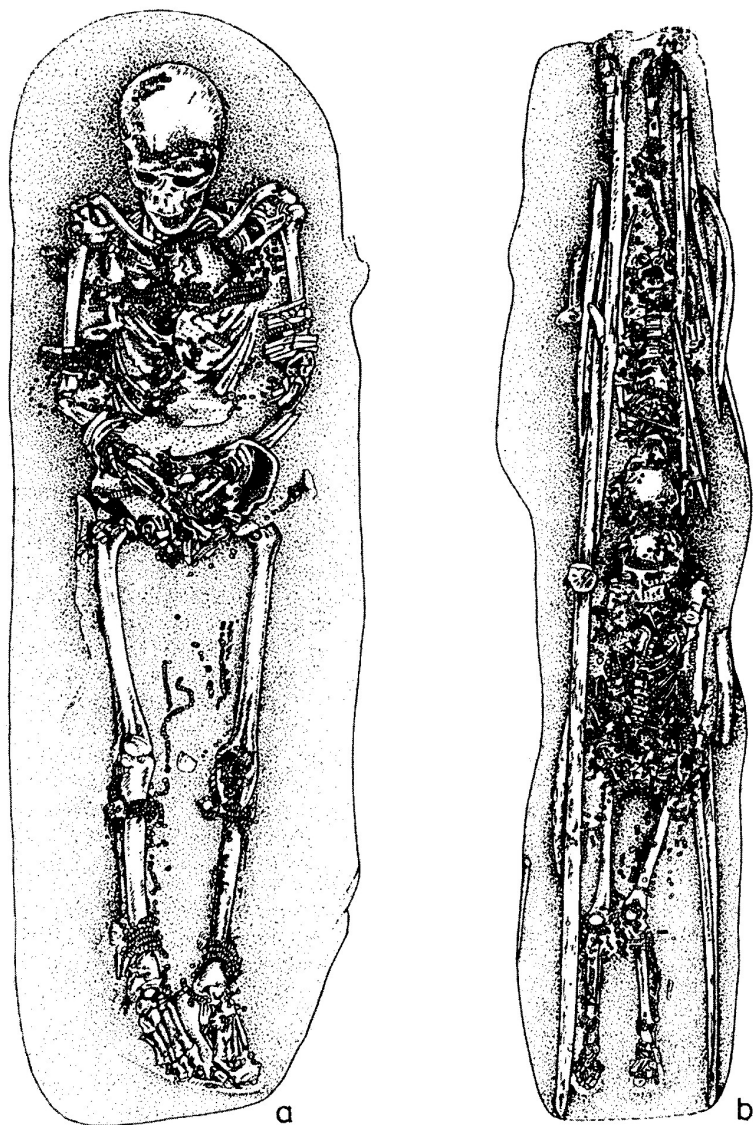
Fosile sau minerale curioase, aduse în stațiuni musteriene din Franta
(dupa M. Otte)

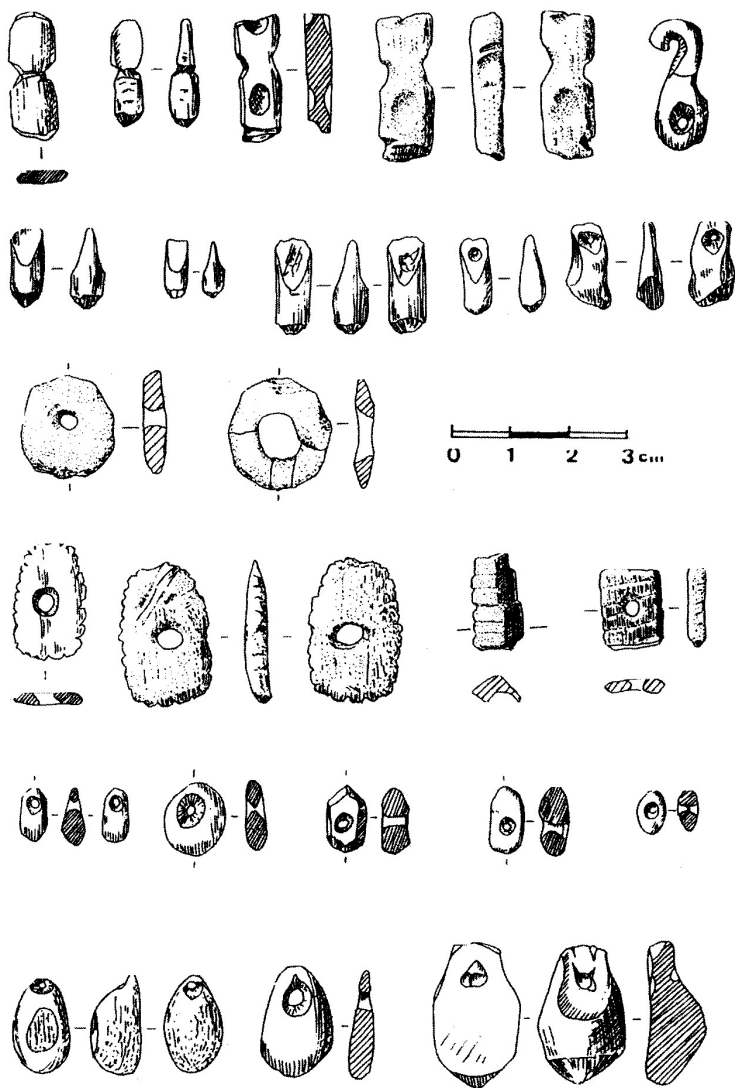
„Masca” de la Roche-Cotard (dupa J.-C. Marquet si M. Lorblanchet)

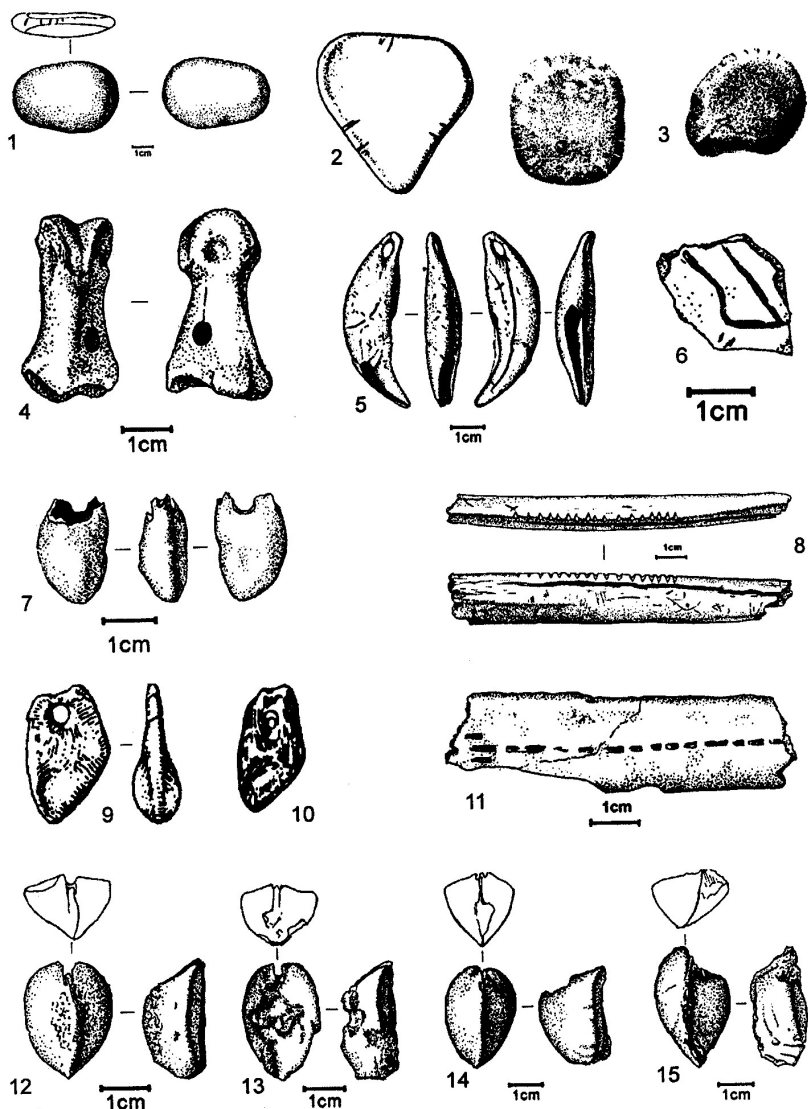
Depozite funerare ce însoțeau defuncții neandertalieni, sugerând existența unui ritual animal, prin depunerea „trofeelor” ; a, Qafzeh – Israel; b, Teshik Tash – Uzbekistan (după M. Otte)

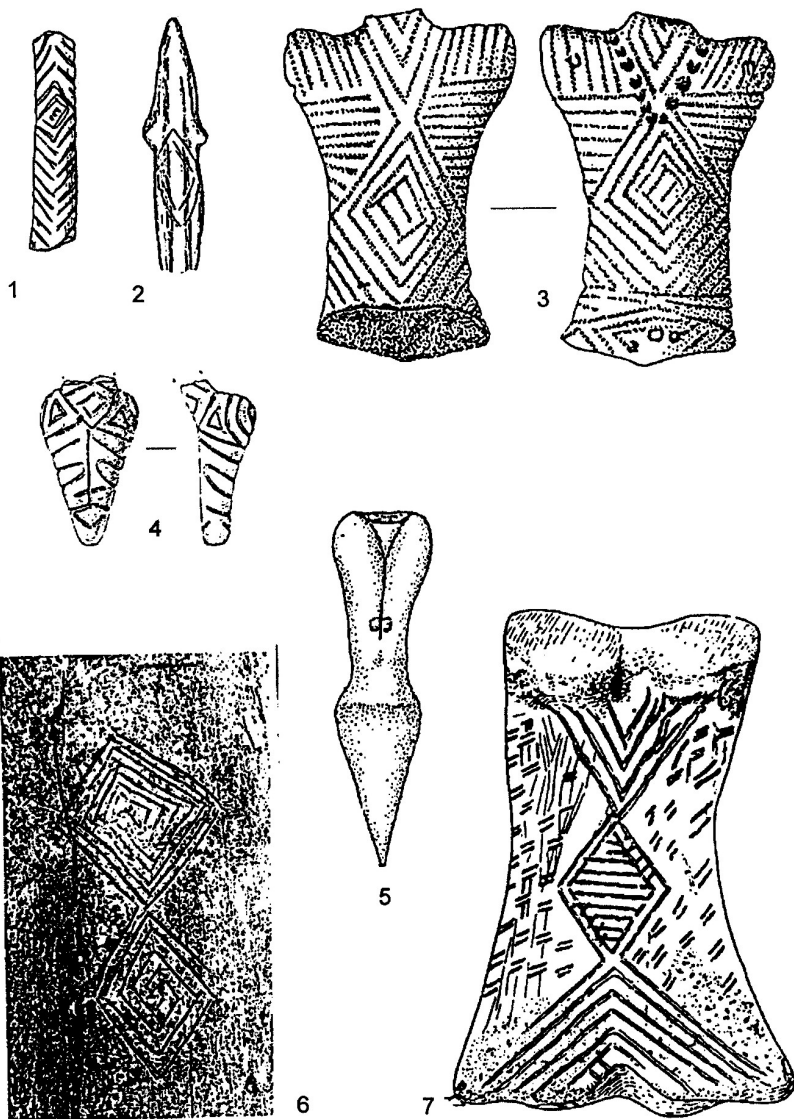
Mormântul triplu, cu inventar funerar foarte bogat, de la Sungir – Rusia
(dupa M. Otte)

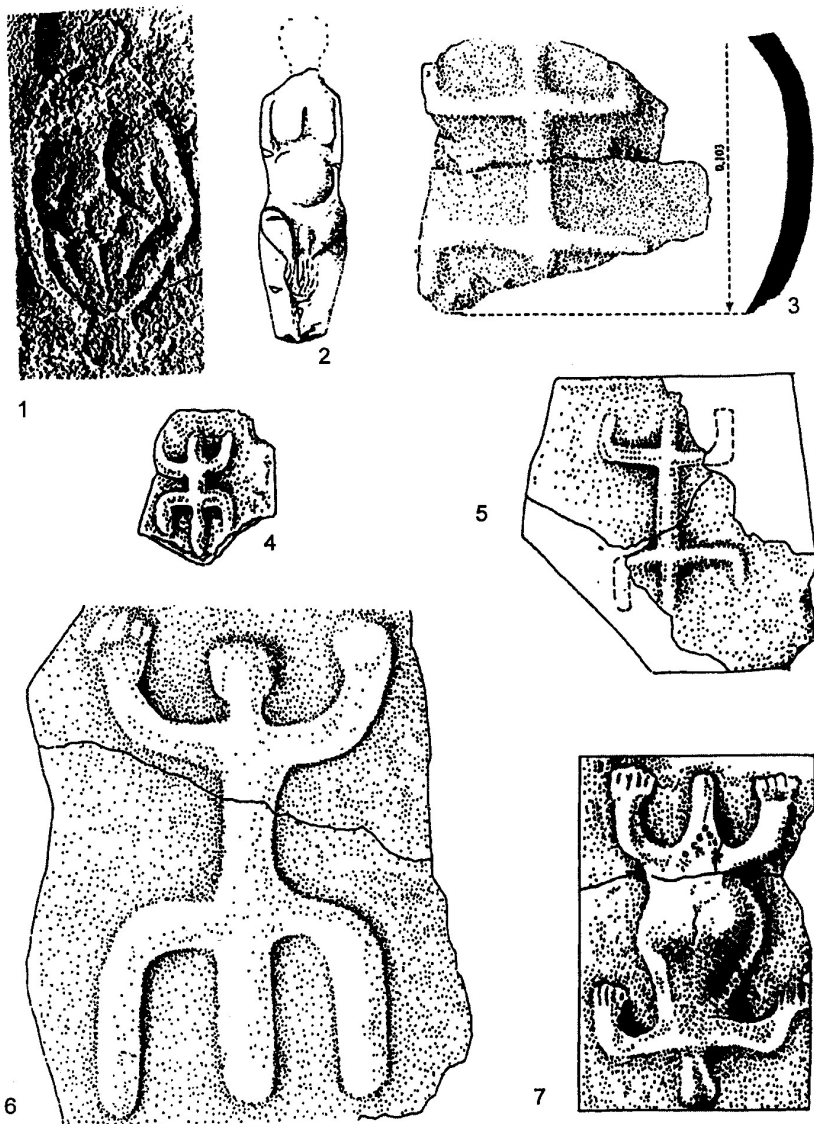
Pandative aurignaciene din fildes, de forme diferite, de la Spy – Belgia
(dupa M. Otte)

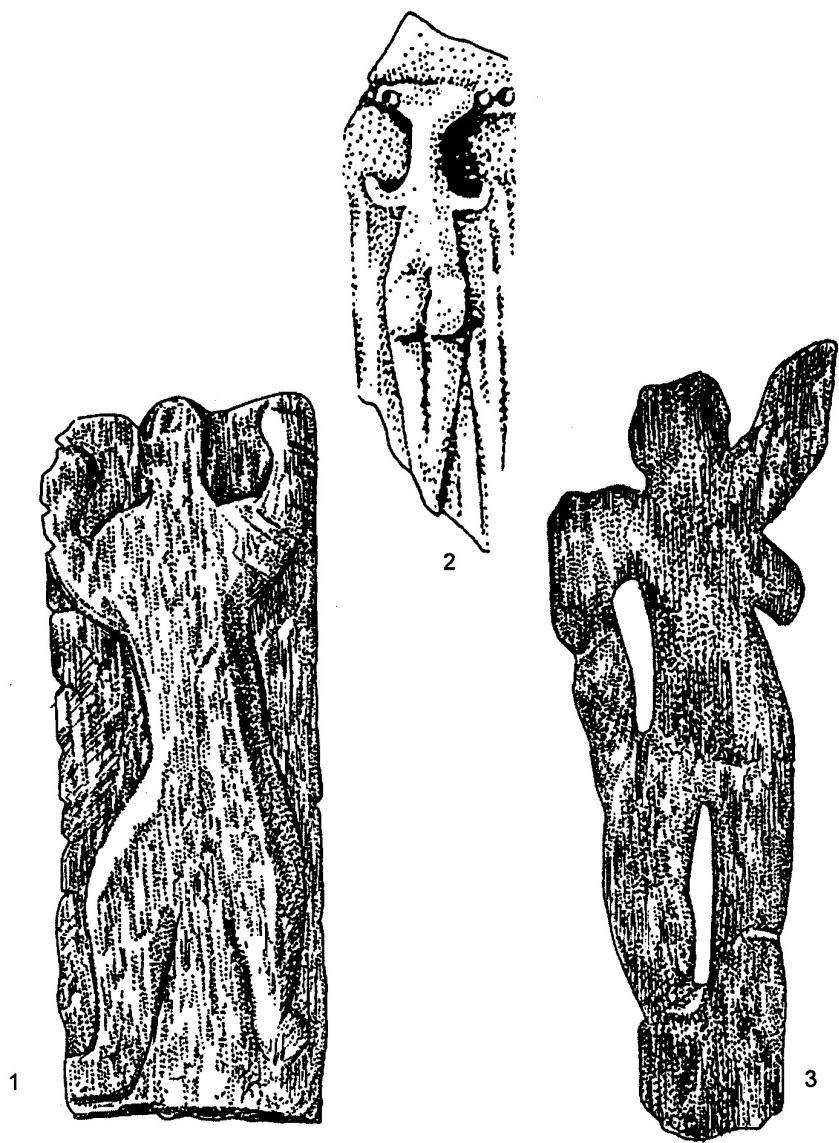
Obiecte de arta si de podoaba din Gravettian, de la Poiana Ciresului, Gura Cheii – Râsnov, Predmosti, Brno II, si Timonovka (dupa M. Cârciumaru)

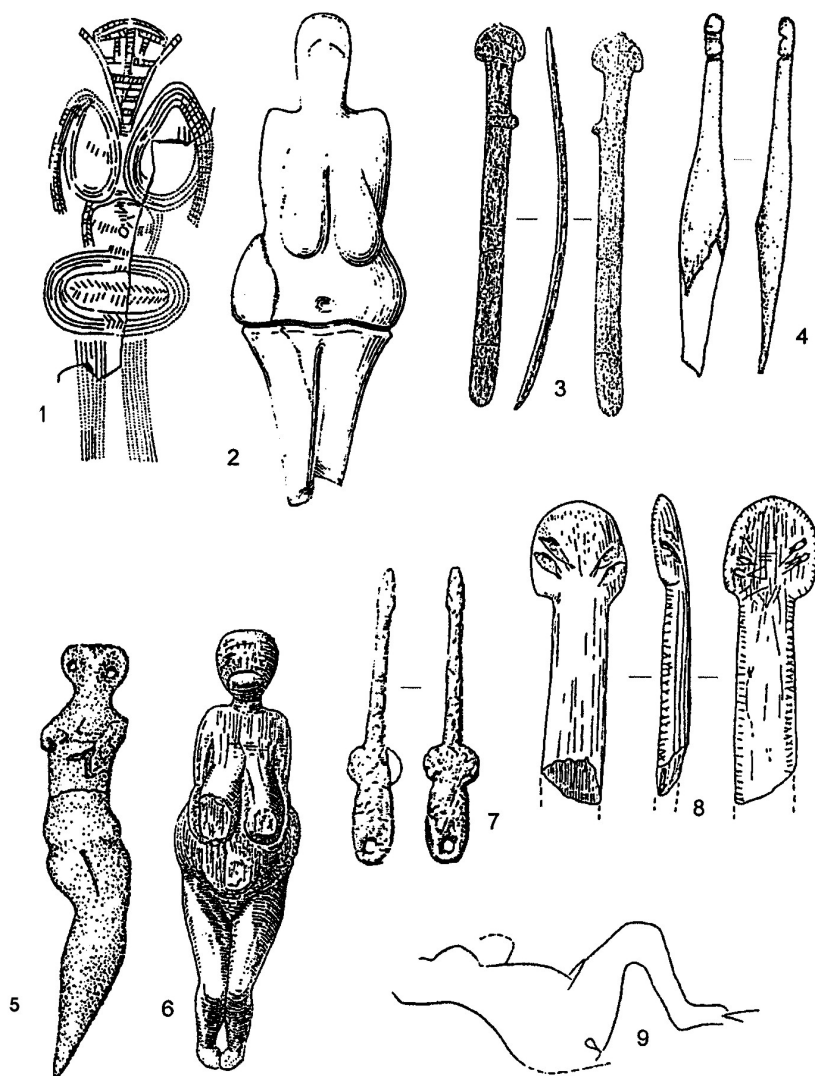
Rombul si triunghiul, simboluri ale divinitatii feminine, în paleolitic (1, 2, 6), epipaleolitic (7) si neolitic (3-5) (dupa V. Chirica)

Sacralitatea procreatiei în paleolitic (1, 2) si neolitic (3-7) (dupa V. Chirica)

Divinitatea feminina *oranta*, în paleolitic (1, 3) și neolitic (2)
(după V. Chirica)

*Imaginea interzisa a divinitatii, în paleolitic (1-4, 6-9) si neolitic (5)
(dupa V. Chirica)*

1

2

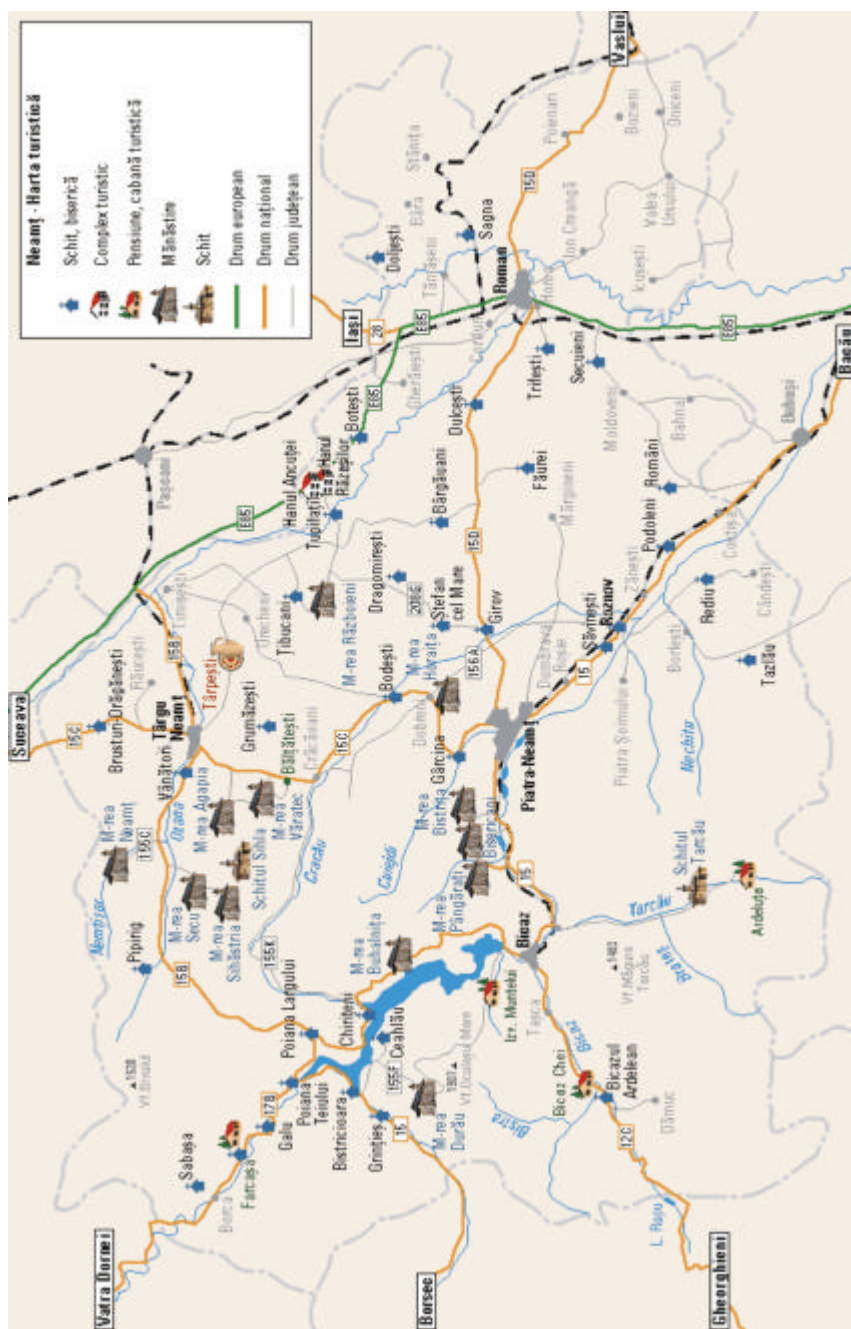

3

4

Reprezentarea divinitatii în religiile cucuteniene: 1. Tg. Ocna; 2. Frumusica; 3. Ghelaesti; 4. Scânteia (dupa Gh. Dumitroaia si colab.)

CELE MAI IMPORTANTE BISERICI SI MANASTIRI NEMTENE

1. Manastirea Bistrita

A fost construita de Alexandru cel Bun la 1402, refacuta de Stefan cel Mare la 1498 si de Alexandru Lapusneanu la 1554.

Între vetrele de credinta ortodoxa si cultura româneasca ce înnobileaza trecutul acestei tari, Manastirea Bistrita ocupa un loc deosebit, numărându-se printre cele mai vechi ctitorii voievodale si adapostind oseminte domnesti si fapte de neuitat din istoria si viata spirituala a poporului nostru.

Situata la aproximativ 8 km de Piatra Neamt, Manastirea Bistrita a dainuit timp de peste sase veacuri la adapostul culmilor împadurite care o înconjoara, înfruntând, ca toate lacasurile noastre cu credinta si cultura, naprasnicele încercari ale istoriei. Dupa traditie, începuturile obstii monahale din Bistrita moldava s-ar situa în timpul lui Petru I Musat, la sfârșit de secol XIV, când s-a ridicat aici o modesta biserica de lemn, prin osteneala ieromonahului Pafnutie (I. Balan, 1986). În locul acesteia, Alexandru cel Bun a zidit, în 1402, o frumoasa biserica de piatra, de peste 30 m lungime, cu pronaos, gropnita, naos si altar pentru a-i fi loc de vesnica odihna, lui si familie sale.

Actul fondator al lui Alexandru cel Bun nu a fost deloc întâmplator, înscriindu-se pe linia preocuparilor acestuia de consolidare a Bisericii Ortodoxe, pentru a transforma într-un adevarat stâlp de sustinere a edificiului tânarului stat feudal independent. Manastirea Bistrita ocupa un loc important în sistemul religios si institutional creat de Alexandru cel Bun, fapt dovedit si de actul din 7 ianuarie 1407, emis de mitropolitul Iosif Musat, cu acordul voievodului, prin care acest lacas era pus pe picior de egalitate cu Manastirea Neamt, stabilindu-se o conducere comuna a acestor doua asezaminte, în persoana ieromonahului chir Dometian.

„Prea Sfintitul Mitropolit chir Iosif al Moldovei, cu bunavointa lui Dumnezeu si a Preacuratei Lui Maici si a sfintei lui Înaltari manastirea vladiciei mele, Io Alexandru Voievod, domn al tarii Moldovei, si am dat aceasta manastire mai înainte zisa popii chir Dometian, de asemenea si manastirea Uspeniei (Adormirea) Preacuratei Nascatoare de Dumnezeu

cea de la Bistrita, ca sa fie aceste manastiri nedespartite una de alta, pentru ca sunt amândoua ale vladiciei mele” (DIR, 1954).

De-a lungul mai multor ani, ctitorul înzestrează Manastirea Bistrita cu numeroase sate, mosii si alte daruri. În timpul lui Ilie Voda i s-a dat si vama de la Bacau, deci puterea economica a manastirii a crescut destul de mult în decursul a numai trei decenii (MIBMMS, 1974). Dupa ce în 1418 Doamna Ana a fost asezata sub lespedea din grobnita bisericii, la 1 ianuarie 1432 a fost adus si Alexandru cel Bun în mormântul dinainte pregatit, încheind astfel o domnie lunga si rodnică, pusa în slujba întaririi statului feudal.

La sfârșit de secol XV, în 1498, Stefan cel Mare si-a înscris numele printre ctitorii de la Bistrita, ridicând o impunătoare clopotnita cu paraclis, dupa cum rezulta din inscriptia votiva, încastrata în peretele sudic al constructiei: *„Evlaviosul si de Hristos iubitorul Io Stefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Tarii Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a zidit aceasta clopotnita si biserica aseza într-însa, întru numele Sfântului Mucenic Ioan cel Nou din Cetatea Alba pentru rugaciunea sa si a Doamnei sale Maria, si a copiilor lor, în anul 7006 (1498), si tot în anul acela le-a si savârsit, în luna lui septembrie 13 zile”* (I. Balan, 1986).

Sirul marilor ctitorii voievodale de la Bistrita a continuat apoi cu Petru Rares care în toamna anului 1538, a trebuit sa paraseasca tara invadata de ienicerii lui Soliman Magnificul. Abandonat de boieri si lipsit de orice speranta, fiul lui Stefan cel Mare a gasit loc de adapost la Bistrita, în drumul sau catre Ciceul transilvan: *„... Am fugit si am ajuns la Manastirea Bistrita”* își va aminti domnitorul într-un document de danie din timpul celei de-a doua domnii (1546), *„si intrând în biserica am cazut la pamânt înaintea sfintelor icoane si mult am plâns, asiderea si egumenul si tot soborul plâneau împreuna cu mine, cu fierbinti lacrimi. Si am dat fagaduinta lui Dumnezeu si Prea Curatei Lui Maici, ca de ma voi întoarce iarasi la scaunul meu cu bine si biruitor, atunci din temelii voi înnoi sfânta manastire a Adormirii Prea Curatei Fecioare. Si mi-am adus aminte de fagaduinta mea si îndata trimitând, am reînnoit si din temelii am zidit acest hram, făcând împrejur un zid si l-am înfrumusetat si pe dinauntru si pe dinafara”* (R. Teodorescu, 1966).

Amploarea lucrarilor realizate de Petru Rares la Bistrita între 1541-1546 nu poate fi stabilita cu precizie, neavând date certe în aceasta privinta. Unii cercetatori afirma ca lucrarile începute de Petru Rares au fost continuate si apoi terminate de ginerele sau, Alexandru Lapusneanu, înscriindu-se si el printre ctitorii acestui vestit la cas de credinta si cultura româneasca. Coroborând stirile existente cu datele oferite de cercetarea arheologica, sa putut stabili ca Petru Rares a refacut zidul de incinta si turnul de la intrare,

unde a aranjat un mic paraclis cu hramul Sf. Nicolae si a refacut casa domneasca pe care a împodobit-o cu fresca. Se mai stie ca tot lui Petru Rares i se datoreaza si cladirea de piatra din coltul sud-vestic al incintei, unde a functionat pâna în secolul al XIX-lea o scoala domneasca si care gazduieste astazi muzeul manastirii (Gh. Bals, 1928).

În ceea ce priveste contributia lui Petru Rares la refacerea biserici mari, daca vom considera *ad literam* continutul amintitului document din 1546 în care mentioneaza ca a „...înnoit din temelie sfânta manastire”, înseamna ca acest edificiu s-a risipit în numai opt ani, în împrejurari care nu s-au mai transmis posteritatii, ceea ce este greu de presupus. S-a apreciat ca Petru Rares, vorbind de „înnoirea manastirii”, s-a referit la întregul ansamblu de lucrari executate aici, deoarece actuala biserica a fost zidita de Alexandru Lapusneanu, dupa cum rezulta din inscriptia fixata în peretele sudic, sub o superba stema a Moldovei: „Cu vrerea Tatalui si cu ajutorul Fiului si cu savârsirea Sfântului Duh, s-a zidit aceasta biserica din Manastirea Bistrita, unde este hramul Adormirii Precistei si Prea Binecuvântatei Stapânei noastre, Maica Domnului si Pururea Fecioara Maria în zilele blagocestivului si de Hristos iubitorul, Io Alexandru Voievod, fiul lui Bogdan Voievod, în anul sapte mii saizeci si doi, luna mai în 26 zile -1554” (MIBMMS, 1974).

În perioada urmatoare, Manastirea Bistrita a continuat sa se afirme ca o puternica si rodnica vatra de spiritualitate si cultura medievala româneasca, pâna spre mijlocul secolului al XVIII-lea când „am ramas la mare pustietate si grea stricare ... sau schimbat si au lipsit toate podoabele ei ce sau chemat: vesminte, odoare multe si mosii bune” (L. Mrajeru, 1936).

În 1677, damna Safta, sotia voievodului Gheorghe Stefan, închina manastirea Locurilor Sfinte, inaugurând o lunga epoca de înstrainare si nechibzuita gospodarire, când s-a pierdut si cea mai mare parte a patrimoniului care mai ramasese. Au fost pierderi ireparabile, asa cum a fost cazul restaurarilor din 1792, efectuate la casa domneasca, si care au dus la sacrificarea unor fragmente de fresca interioara originara de mare valoare artistica (N. Stoicescu, 1974).

Evenimentele de la 1821 au afectat si Manastirea Bistrita, chiar în biserica desfasurându-se adevarate lupte între turci si eteristi. Atunci, toate constructiile au avut de suferit de pe urma incendiilor, au fost profanate mormintele ctitorilor si au fost jefuite numeroase manuscrise, broderii si obiecte de cult (I. Balan, 1986).

Dupa aplicarea Legii secularizarii averilor, din decembrie 1863, a luat sfârșit si „epoca de închinare” a Manastirii Bistrita, deschizându-se o lenta actiune de renastere si reconstructie, datorita careia stravechea ctitorie

musatina a redevenit vatra de cultura si de viata ortodoxa de altadata, temeinic integrata în istoria tarii si în viata spirituala a poporului român. Dovada stau cei peste 800 de ostasi raniti, care au gasit îngrijire aici în timpul primului razboi mondial, si sute de copii care au primit adapost si educatie în orfelinatul ce a functionat în cadrul manastirii în anii 1919-1928.

Biserica actuala a Manastirii Bistrita, care a fost refacuta de Alexandru Lapusneanu, în 1554, constituie, alaturi de Manastirea Slatina, cea mai mare ctitorie a acestui domn si, prin caracteristicile sale arhitecturale, este reprezentativa pentru veacul în care s-a construit. Elemente specific moldovenesti, care se manifesta mai ales în sistemul de boltire, se îmbina într-o remarcabila sinteza cu elemente gotice folosite pentru înfrumusetarea ferestrelor si a portalului de la intrare.

Accesul se face prin usa de pe latura sudica, prin care se trece în pridvor, ridicat în secolul al XIX-lea si de aici se ajunge la usa de intrare, deasupra careia se afla inscriptia pusa de Alexandru Lapusneanu, cu stema Moldovei, cioplita în piatra.

Pridvorul are o boltire compusa din doua calote sferice ridicate pe pandantivi si arce, boltire pe care o întâlnim si în pronaos. Un interes deosebit îl stârnete portalul de piatra sculptata, care face trecerea din pridvor în pronaos si care, atât prin motive cât si prin executie, aminteste de goticul târziu.

Pronaosul, cu aceeasi boltire realizata din calote sferice, este spatios si luminos. Printr-o usa se poate intra în gropnita, cea mai mica dintre încăperi. Naosul cu pardoseala din marmura atrage atentia prin sensibilitatea deosebita a liniilor de boltire. Elementele care compun boltirea dau o mare suplete întregului edificiu.

Incinta manastirii are o forma cvasi patrata, fiind protejata de ziduri puternice de piatra cu o înaltime initiala de 4 m, prevazute cu metereze si drum de straja. Intrarea principala e situata pe latura sudica si este arcuita sub un turn cu trei nivele; o încăpere cu bolta semicirculara, un paraclis închinat Sf. Ierarh Nicolae si o camera destinata, probabil, corpului de straja. Întreaga atmosfera a Paraclisului este creata de un frumos iconostas din secolul al XVIII-lea.

Arhandaricul, vechea staretie si celelalte anexe, care urmeaza linia împrejmuirii, nu prezinta caracteristici arhitecturale deosebite, cu exceptia noilor chilii din partea sud-estica a incintei, construite dupa modelul tipic al caselor taranesti de pe valea Bistritei. În partea de miazanoapte a incintei se afla turnul-clopotnita, zidit de Stefan cel Mare în 1498, dupa victoria de la Codrii Cosminului, obtinuta asupra regelui polon Ioan Albert.

La primul etaj al clopotnitei este amenajat paraclisul mentionat în pisania votiva. Un sistem frumos de boltire s-a folosit si la nivelul urmator, unde s-a pastrat un clopot turnat la Lwov, pe care sa facut urmatoarea mentiune: „*Leopoli anno Domini MCCCCLXXXX*”. Clopotul este daruit de Stefan cel Mare în 1490 si retine atentia atât prin executie, cât si prin inscriptia sa în limba latina, scrisa cu foarte elegante majuscule gotice. Paraclisul era destinat familiei voievodale, iar dupa cum au relevat cercetarile arheologice, a fost legat printr-un pod suspendat direct de casa domneasca aflata în apropiere.

Peretele de rasarit al pridvorului bisericii, de o parte si de alta a usii, pastreaza o scurta inscriptie din care rezulta ca pictura a fost executata în 1590. Nu se stie nimic despre pictura initiala, dar stim ca în 1560 Alexandru Lapusneanu ceruse dogelui Venetiei pictori priceputi. S-au pastrat în interior, în dreapta si în stânga usii dinspre pronaos, doua fragmente din fresca de la finele veacului al XVI-lea (1590) (Gh. Ungureanu, 1936).

Interiorul paraclisului a fost acoperit cu var în timpul unor reparatii din secolul al XVIII-lea. În 1924 s-au descoperit sub tencuiala unele zugraveli, dar abia prin restaurarile din 1975 s-a scos la lumina o exceptionala fresca de la începutul secolului al XVI-lea, cu deosebite calitati artistico-documentare.

„... Coloritul sobru si bine organizat pe fond albastru profund, alegerea si repartizarea scenelor, trasaturile pline de miscare ale îngerilor si, mai ales, exprimarea sfinteniei pe chipurile blânde si luminate ale Sfintilor Parinti, situeaza pictura paraclisului de la Manastirea Bistrita în rândul marilor ansambluri iconografice din tara noastra” (I. Balan, 1986).

Cu totul remarcabile din punct de vedere artistic si de valoare documentara deosebita sunt cele opt compozitii de pe peretii de nord si de sud, care prezinta momentele cele mai importante din viata, patimirea si martirizarea Sfântului Mucenic Ioan cel Nou de la Suceava. Acelasi interes îl prezinta si tabloul votiv original, de pe peretele vestic, motiv pentru care Petru Rares a si realizat un alt tablou votiv, pastrat pâna azi pe fatada sudica a clopotnitei în exterior (M. Dragotescu, 1996).

Pe latura vistica a incintei, în coltul sud-vestic si în imediata apropiere a turnului de intrare, s-a pastrat o cladire de piatra, din secolul al XVI-lea, intrata în traditie sub numele de „Scoala Domneasca”. Ea s-a zidit tot cu prilejul lucrarilor de reînnoire initiate de Petru Rares si a gazduit o foarte

activa scoala de dieci, copisti, cântareti si preoti, la care predau cunoscuti calugari-carturari (MIBMMS, 1974).

Ca si alte mari ctitorii voievodale, si la Manastirea Bistrita a existat si exista traditia ca primii ctitori si urmasii lor sa fie îngropati în biserica manastirii si în împrejurimile ei, pentru a li se face pomenire în „veacul veacurilor”. Asa ca spre sud-est, în pridvor se afla mormântul lui Ivascu Golescu, mare vornic din Tara Româneasca, pretendent la tronul lui Petru Cercel, mort în pribegie la 20 decembrie 1584, în timp ce venea în Moldova. La nord-est se afla mormântul cronicarului Grigore Ureche (1647), mormânt pregatit pentru tatal sau Nestor Ureche, dupa cum rezulta din inscriptia de pe lespele: „Aceasta groapa sa gatit si facut din porunca dumisale Ureche Nestor, mare vornic a Tarii de Jos”. Cum Nestor Ureche a fost înmormântat la ctitoria sa de la Secu, si cum Grigore Ureche a folosit pentru elaborarea cronicii sale „Pomelnicul” si „Letopisetul” scrise la Bistrita, este de presupus ca osemintele deshumate aici în 1932, reprezinta ramasitele pamântesti ale marelui cronicar.

Într-o nisa nordica, sub o lespele artistic lucrata, se afla mormântul Doamnei Ana (Neacsu), prima sotie a lui Alexandru cel Bun, mormânt îngrijit de Stefan cel Mare, dupa cum rezulta din inscriptia pietrei funerare: *„Io Stefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Tarii Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, am înfrumusetat acest mormânt doamnei Ana, doamna lui Alexandru Voievod, mama lui Ilie Voievod, care s-a strâmutat la vesnicele lacase în anul 6926 (1418) luna noiembrie, 2 în timpul egumenului Popa Grigorie”* (I. Balan, 1986).

În afara de aceste morminte, necropola domneasca de la Bistrita mai cuprinde, pe latura sa de miazazi, groapa lui Alexandrel, primul copil a lui Stefan cel Mare, depus aici în 1494 si lespedea frumos împodobita a Doamnei Maria, sotia lui Stefan Lacusta care a trecut în lumea celor drepti la 31 iulie 1542. În timpul cercetarilor arheologice s-a mai gasit un mormânt arhieresc, ce se presupune ca ar fi al lui Iosif Musat, primul mitropolit al bisericii autocefale a Moldovei, ruda apropiata a lui Alexandru cel Bun C. Zaharia, 1987).

În biserica Manastirii Bistrita se afla o icoana de o valoare extraordinara, considerata o adevarata „minune cereasca”. Este vorba de icoana Sfintei Ana, creatie a artei bizantine, cu o mare valoare istorica, artistica si spirituala.

Pastrând amintirea unor strânse legaturi pe care românii le-au întretinut cu Bizantul în prima jumătate a secolului al XV-lea, icoana este considerata un dar al împaratului Manuel al II-lea Comnenul (1391-1425) si al sotiei sale Ana, facut lui Alexandru cel Bun si Doamnei Ana în semn de recunostinta pentru primirea buna de care se bucurase fiul lor Andronic în vizita lui în Moldova (I. Balan, 1986).

Aceste date sunt confirmate si printr-o însemnare din secolul al XVIII-lea, facuta pe un manuscris, de catre Mitropolitul Gheorghe al Moldovei si Sucevei (1723-1729), care mai adauga „... *aceasta sfânta icoana la vreme de neploaie, scotându-sa cu litanie afara de manastire si facând o sfestanie, pâna ce se întoarce în manastire numai ce ploua, de nu peste tot, iar câtu-i hotarul manastirii*”. În primele doua decenii ale veacului al XV-lea, monahul Chiril a scris si a împodobit cu miniaturi un „Tetraevangelh”.

La Bistrita s-au scris si doua dintre lucrarile fundamentale ale literaturii noastre vechi, datorita carora au ajuns pâna la noi date, fapte si nume de oameni care s-au scris în istoria tarii de la „descalcat” încoace: „Pomelnicul” început în 1407 si completat pâna în secolul al XIX-lea si „Letopisetul” care se refera la perioada 1359-1506, fiind apoi continuat la Manastirea Putna. În atelierul care a fiintat, probabil, la Manastirea Bistrita înca din timpul domniei lui Alexandru cel Bun s-au lucrat în fir de aur si argint mai multe broderii si vesminte bisericesci cu o mare valoare artistica. Dintre acestea se detaseaza cele patru piese daruite de Alexandru cel Bun ctitoriei sale: „Epitrahilul” din 1427, cu 16 medalioane si portretele voievodului si Doamnei Maria, expus la Muzeul Ermitaj din Sankt Petesburg disparut dupa primul razboi mondial; „Epitrahilul” cu marile sarbatori împaratesti si inscriptii cu litere grecesti, care se pastreaza în Muzeul de Arta a României; „Epitaful” lucrat în 1428, care a fost dus la Lvov în 1686 de Mitropolitul Dosoftei si s-a pierdut în timpul celui de-al doilea razboi mondial; „Epitaful” cu scena „Punerii Domnului în mormânt”, realizat tot în 1428 si care poate fi vazut la Muzeul Manastirii Bistrita.

Initiat înca din 1932, Muzeul Manastirii Bistrita si-a aflat împlinirea în vara anului 1984, când s-au încheiat lucrarile de restaurare a fostei Scolii Domnesti a lui Petru Rares. Aici se pastreaza: un mare numar de icoane din secolele XVI-XVIII, fragmente de teracota, sculpturi si fresca descoperite în timpul cercetarilor arheologice, resturi de vesminte domnesti, obiecte dn

necropola domneasca, monezi de epoca, „Evanghelia” tiparita la Manastirea Neamt în 1821 si împodobita cu o superba ferecatura din argint aurit, „Vietile Sfintilor”, de Mitropolitul Dosoftei, tiparita la Iasi în 1686.

O piesa ce retine atentia înca de la intrare este marele clopot daruit de Stefan cel Mare în 1494, cu o greutate de aproximativ 800 kg, împodobit cu o inscriptie în limba slavona si o frumoasa stema a Moldovei, realizata în genul vechilor semne heraldice occidentale. „Scoala Domneasca” de la Bistrita, transformata astazi în muzeu, impresioneaza vizitatorul prin monumentalitatea si originalitatea plafonului, sustinut de bârne masive de brad, care s-au conservat surprinzator de bine, si care constituie un ansamblu constructiv putin obisnuit.

Astazi Manastirea Bistrita are peste 50 de vietuitori, ducând viata de obste. Are hramul „Adormirea Maicii Domnului” si „Izvorul Tamaduirii”. În aceasta manastire a fost tuns în monahism actualul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Prea Fericitul Teoctist. Manastirea a fost restaurata, aducându-i-se multe si importante îmbunatatiri între anii 1969-1983, prin grija mitropolitilor Iustin si Teoctist si a staretului Ciprian Zaharia. În 1982, la 550 de ani de la moartea ctitorului, dupa slujba propriu-zisa, s-a sfintit si statuia în marmura alba a lui Alexandru cel Bun, opera remarcabila a sculptorului Gir Radulescu, situata lângă biserica, pe latura de sud, si realizata prin grija si stradania staretului manastirii.

2. Manastirea Razboieni

A fost construita de Stefan cel Mare, în 1496.

La Razboieni - Valea Alba, pe locul unde Stefan cel Mare a încercat sa opreasca valul pustiitor al ostilor turcesti, se înalta, în amintirea grelelor încercari din vara anului 1476, unul din cele mai valoroase si interesante monumente istorice si religioase. Astazi este manastire cu obste de maici, condusa de stareta Stavrofora Agachia Caus.

Aceasta manastire este situata pe soseaua Târgu-Neamt – Piatra-Neamt, în apropierea soselei Piatra-Neamt – Roman, la 2 km de soseaua Târgu-Neamt – Tupilati. Soseaua este asfaltata pâna la manastire. Turistii si pelerinii care merg în pelerinaj pe la ctitoriile voievodului Stefan cel Mare si Sfânt si vor sa faca un popas si pe la Manastirea Razboieni au la dispozitie, ca mijloc de transport, autobuze care circula prin Razboieni venind de la Piatra-Neamt si mergând spre Iasi.

Cu 500 m înainte de manastire, pe o movila din stânga drumului, într-un mic parc cu arbori seculari, este monumentul ridicat de Regimentul 15 Razboieni, la 28 octombrie 1897, în amintirea luptelor de la Valea Alba. Acest monument a fost renovat în 1985 (V. Dumitrache, 2002).

Biserica „Sf. Mihail” din Razboieni a fost ctitorita la doua decenii dupa batalie, fapt consemnat în pisania de pe fatada sudica, al carei continut prezinta o exceptionala valoare documentara: „În zilele binecredinciosului si de Hristos iubitorului domn, Io Stefan Voievod cu mila lui Dumnezeu domn al Tarii Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, în anul 6984 (1476) iar al domniei lui al douazecelea curgator, ridicatu-s-a puternicul Mahomed, împaratul turcesc, cu toate puterile sale rasaritene; înca si Basarab Voievod, caruia i se zicea Laiota, a venit cu dânsul, cu toata tara lui basarabeasca si au venit sa prade si sa ia Tara Moldovei si au ajuns aici la locul ce se zice Pârâul Alb. Si noi Stefan Voievod si cu fiul nostru Alexandru, iesit-am înaintea lor aici unde am facut mare razboi cu dânsii în luna lui iulie 26 si cu voia lui Dumnezeu au fost biruiti crestinii de catre pagâni si au cazut acolo multime mare dintre ostasii Moldovei. Tot atunci si tatarii au lovit Tara Moldovei din acea parte. Drept aceea, a binevoit Io Stefan Voievod cu a sa bunavointa si a zidit acest hram întru numele arhistrategului Mihail si întru ruga siesi si doamnei sale Maria si a fiilor sai Alexandru si Bogdan si pentru sufletul tuturor binecredinciosilor crestini care s-au prapadit aici, în anul 7004 (1496), iar al domniei sale al patruzecilea curgator, luna lui noiembrie 8” (Gh. Bals, 1926).

Referitor la înhumarea osemintelor ostasilor cazuti la 26 iulie 1476, Grigore Ureche, în cronica sa, ne spune urmatoarele: „*Mai apoi, dupa iesirea neprietenilor si a vrajmasilor din tara, dara au strânsu Stefan Voda trupurile mortilor, movila din cei morti au facut si pe urma s-au zidit deasupra oasilor o biserica unde traieste si astazi întru pomenirea sufletelor*”.

Este unic ceea ce a facut Stefan cel Mare si Sfânt pentru ostenii sai cazuti în teribila lupta din 26 iulie 1476, chiar deasupra gropii comune unde au fost înhumati sa le ridice o biserica pentru a fi pomeniti pâna la sfârșitul veacurilor.

În anul 1803, Mitropolitul Veniamin Costache a reînviat viata monahala, transformând-o în schit de maici, sub povatuirea staretei de la Manastirea Varatec, cuvioasa schimonahie Nazaria Brasoveanu, obstea numărând la acea vreme 25 vietuitoare. Una dintre staretate a fost monahia Suzana Stefanescu, sora Episcopului Melchisedec Stefanescu, cel care a facut memorabilele comunicari la Academie despre importanta bisericii de la Razboieni în istoria românilor. Biserica de aici are un caracter comemorativ, marturisit de pșania pusa de voievod, care constituie un mic si cutremurator document sapat în piatra despre lupta românilor pentru neatârnamarea tarii. Obstea maicilor a mentinut candela aprinsa, la fel si rugaciunea la necropola ostirii moldovene.

Intrarea în incinta este arcuita sub turnul clopotnita, asezat la nord-vest. El nu se aseamana cu turnurile construite de Stefan cel Mare si este fara îndoiala produsul unei epoci târzii (1862). Biserica, în schimb, are acelasi plan cu celelalte ctitorii ale viteazului domn, de la Piatra Neamt si Borzesti, alcatuind împreuna o categorie distincta în cadrul stilului arhitectonic ce s-a definit atunci. Desi a suferit numeroase prefaceri de-a lungul celor cinci veacuri de existenta, biserica de la Razboieni a fost readusa la forma sa initiala în urma lucrarilor de restaurare din anii 1975-1977, care au îndepartat pridvorul de la intrare, turlele ridicate în secolul al XIX –lea si celelalte adaosuri care denaturau înfatisarea întregului ansamblu.

În tezaurul de nepretuit al mostenirii materiale si spirituale pe care Stefan cel Mare a lasat-o posteritatii, Biserica „SF. Mihail” din Razboieni-Valea Alba a capatat, înca de la zidire, semnificatii cu totul deosebite, care pun înca o data în lumina evlavie si taria de caracter a viteazului voievod.

Se poate spune ca Biserica de la Razboieni-Valea Alba se înscrie printre marile valori ale patrimoniului istoric si artistic românesc, dainuind peste veacuri ca un simbol al dragostei de libertate si al spiritului de sacrificiu care au înnobilat dintotdeauna existenta acestui popor.

La 15 m est de altar este o cladire de zid, acoperita cu tabla, pentru staretie, iar la sud-est este un altar de vara, construit din lemn. În afara incintei, la vest, este locul pentru chilii, cu cerdacuri sustinute de stâlpi de lemn la etaj, acoperit cu tabla de zinc. Din sosea pâna la manastire drumul este asfaltat, iar intrarea în incinta se face pe o mare poarta de lemn.

3. Manastirea Tazlau

A fost zidita de Stefan cel Mare la 1496-1497.

Asezata la poalele Magurii Tazlului, într-o regiune de un pitoresc deosebit, biserica *Nasterea Maicii Domnului* a Manastirii Tazlau se remarca printre cele mai importante monumente din spatiul luat în considerare. Este sigur ca obstea monahala de la Tazlau s-a constituit înaintea construirii actualului edificiu, deoarece printr-un document din 1841, Stefan cel Mare daruieste manastirii Tazlau doua sate din *Câmpul lui Dragos*. În plus, la locul numit *Sub Chetroaia* s-au descoperit, în 1956, temeliile unei biserici mai vechi, care ar fi putut constitui primul lăcas de închinaciune ridicat, probabil, la începutul secolului al XV-lea (N. Grigoras s.a., 1974).

Mai târziu, în timpul Movilestilor, când Manastirea Tazlau ajunsese într-o situatie deosebit de prospera, s-a adaugat bisericii un pridvor si a fost lucrata frumoasa usa a pronaosului. Întâmplari vitrege au provocat însa, în veacurile urmatoare, decaderea acestui însemnat centru al vietii monahicesti, caderea treptata în ruina a constructiilor, risipirea odoarelor, a manuscriselor si a întregului sau tezaur. În anul 1514, în ziua de 27 februarie, manastirea a fost atacata si jefuita de secuii condusi de Trifaila, care se credea fecior de domn. Ei au luat toata averea manastirii, inclusiv odajdiile si vasele bisericesti, au distrus chiliile calugarilor si clopotnita. În scurt timp, armata de legegii a fost nimicita de Bogdan al III-lea la Pod lângă Vaslui, Trifaila platind cu capul nelegiuirile sale.

Manastirea Tazlau a fost recunoscuta în sec al XVII-lea ca una dintre manastirile cu o viata duhovniceasca deosebita. Calugarii de aici au fost apreciati pentru viata lor spirituala, fiind cunoscut în aceasta perioada schimnicul Chiriac, supranumit „Sfântul de la Tazlau”. În anul 1711, Constantin Mavrocordat închinat manastirea Muntelui Sinai si ea trece sub administratia egumenilor greci, pâna în 1821. Mistuitorul incendiu din februarie 1878 a marcat, de fapt, sfârșitul vietii manastiresti la Tazlau, monumentul fiind refacut ca biserica parohiala.

Biserica „Nasterea Maicii Domnului” de la Tazlau este una dintre cele mai monumentale ctitorii ale voievodului Stefan cel Mare. Ea are un plan triconc cu sâmurile laterale rotunjite, dar de mici dimensiuni în comparatie cu absida alungita a altarului si contraforturi la pronaosul evidentiat printr-un decros, la abside si în colturile pridvorului adaugat la sfârșitul secolului al XVI-lea, în timpul Movilestilor.

Decoratia exterioara se bazeaza pe desfasurarea a doua rânduri de ocnite aflate sub cornisa si a unui rând de firide alungite.

Ceea ce, pe vremuri, atragea atentia în mod deosebit, era decoratia usii din pridvor, care se afla în prezent la Muzeul de Istorie din Piatra-Neamt si care poarta urmatoarea inscriptie: „*Aceasta usa a facut-o si a împodobit-o calugarul Mihai, în zilele domnului nostru Io Eremia Movila Voievod si sub egumenul Chir Ghenadie al Manastirii Tazlau, în anul 7004 luna martie, 30 zile, Cozma maistru (1596)*” (N. Grigoras s.a., 1974). Alcatuita din placi de arin cu sculpturi florale de o rara frumusetate si cu o stema a tarii conceputa în stil renescentist în partea superioara, aceasta usa ramâne una dintre cele mai reprezentative opere de arta din secolul al. XVI-lea, dovada a rafinamentului si a perfectiunii la care se ajunsese în acest domeniu al artelor plastice.

Pisania, din dreapta usii de intrare în pronaos, ne informeaza: „*Io Stefan Voievod cu mila lui Dumnezeu Domn al Tarii Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a înaltat acest hram întru numele Preasfintei Nascatoare de Dumnezeu si cinstitei ei Nasteri, ca sa fie întru ruga siesi si doamnei sale Maria si a fiilor lui Alexandru si Bogdan; care a început a se zidi la anul 7004 (1496) luna lui iulie 4 si s-a savârsit la anul 7005 (1497), iar al domniei lui al 41-lea curgator, luna noiembrie 8*” (Gh. Bals, 1926).

Pictura bisericii a fost refacuta în 1859, dar sub tencuieli s-au mai descoperit fragmente din veche zugraveala *al fresco* în care predomina culoarea rosie si decorul ce aminteste dispunerea blocurilor de piatra din parament.

Pe peretele de vest al pronaosului se afla tabloul votiv al ctitorilor, executat în ulei, care îl reprezinta pe Stefan cel Mare, cu Maria, fiica lui Radu cel Frumos, între cei doi fii, Bogdan în dreapta si Alexandru în stânga. Stefan si Maria tin în mâini biserica fara pridvor.

Biserica este înconjurata de o incinta cu ziduri de piatra, prevazute cu metereze si contraforturi la exterior. Intrarea se arcuieste sub turnul clopotnita, situat la rasarit, iar în interior, de-a lungul zidului sudic, se mai pastreaza substructiile monumentale ale Casei Domnesti, în timp ce pe laturile nord si vest s-au descoperit urmele fostelor chilii. Turnul clopotnita este atribuit prin traditie lui Petru Rares, iar un alt turn, situat în clotul nord-vestic al incintei, se crede ca ar apartine secolului al XVIII-lea. Clopotnita, cu înaltimea la acoperis de 14 m, are trei clopote, din care cel mare este turnat la Manastirea Neamt, având o greutate de 575 kg.

În turnul nord-vestic si-a petrecut surghiunul poetul Alecu Beldianu 1823-1823.

Manastirea Tazlau, având hramul *Nasterea Maicii Domnului*, este manastire de calugari, cu 12 vietuitori, ocrotiti de staretul Spiridon Strugariu.

4. Manastirea Neamt

A fost zidita de Stefan cel Mare în 1497.

În tezaurul de valori ale patrimoniului istoric si cultural artistic national, Manastirea Neamt (Neamtu sau a Neamtului) ocupa un rol cu totul deosebit, întreaga sa existenta conferindu-i o aura de legenda si atributele unei vetre de viata spirituala, ce se poate identifica în multe privinte cu însusi românismul medieval (I. Ioan, Sc. Porcescu, 1981).

Marea majoritate a cercetatorilor pledeaza pentru existenta unei asezari monahale pe malul drept al Nemtisorului înca din secolul al XIV-lea, atunci când au aparut si târgul din apropiere si Cetatea de pe Dealul Plesu (G. Luca, Gh. Dumitroaia, 2000). Nu întâmplator, în veacul pomenit au poposit la Manastirea Neamt ucenicii cuviosului Nicodim, cel care a asigurat organizarea marilor asezaminte monastice din Tara Româneasca. În orice caz, la 7 ianuarie 1407, când Alexandru cel Bun si Mitropolitul Iosif emit un important act de cancelarie, Manastirea Neamt constituia deja o puternica si cunoscuta vatra monahala, împreuna cu Manastirea Bistrita, alt important centru al spiritualitatii românesti.

Se pare ca în preajma unei vechi bisericate de lemn, Petru I Musat (1375-1391) a ridicat primul lacas de piatra, la finalizarea caruia au mai contribuit si ceilalti voievozi Musatini de la sfârșitul secolul al XIV-lea.

Alexandru cel Bun, desi a pastrat în centrul atentiei propria ctitorie de la Bistrita, a fost mereu aproape de nevoile Manastiri Neamt, pe care a întarit-o si a înzestrat-o cu maritimia-i cunoscuta. Din punct de vedere constructiv, lui i se datoreaza unele lucrari de reparatie la biserica de piatra a lui Petru I, partea inferioara a turnului-clopotnita si mai multe cladiri ce fac parte din incinta asezamântului: chilii, turnuri de aparare, arhondaric. Trecerea anilor si mai multe evenimente din a doua jumatate a secolului al XV-lea au marcat puternic asezamântul monastic de la Neamt. Catastrofalul cutremur din 1471 s-a soldat cu mari distrugerii în întregul complex, afectând si biserica mare. Dezastrul a fost desavârsit, pe cât se pare, de ostile lui Mahomed al II-lea, care, în vara anului 1476, neputând cuceri Cetatea Neamt, s-au razbunat asupra târgului si a manastirilor din jur. Cert este ca, dupa 1480, vechea biserica de la Neamt se afla într-un asemenea stadiu de degradare, încât Stefan cel Mare nu a mai considerat posibila restaurarea acesteia, preferând sa ridice aici un nou lacas de închinaciune ce s-a sfintit la 14 noiembrie 1497.

Desi a avut o existenta zbuciumata, ca si întreaga istorie a poporului român, si a fost în repetate rânduri pradată si incendiată, Manastirea Neamt nu a încetat nici un moment sa se afirme ca centru reprezentativ al monahismului românesc. Relatiile sale duhovnicesti cuprind nu numai teritoriile locuite de români, indiferent de apartenenta statala a acestora, ci si unele zone mai îndepartate ale ortodoxiei, strabatând pâna în Bulgaria si Serbia, pâna la Sfântul Munte si Constantinopol sau pâna la Kiev si Moscova.

La Manastirea Neamt au trait si s-au format reprezentanti de seama ai bisericii si culturii românesti, cu o însemnata contributie la organizarea, consolidarea si afirmarea ortodoxiei în aceasta parte a Europei, dar si în pastrarea fiintei noastre nationale. Este o lista impresionanta ce cuprinde nume de rezonanta în viata spirituala, din care nu lipsesc Grigore Tamblac, Mitropolitul Iosif, Teoctist I (sfatuitor al lui Stefan cel Mare între anii 1457-1470), Teoctist al II-lea (Mitropolit al Moldovei pâna în 1528), cronicarii Macarie si Eftimie, staretii Silvan, Ioasaf, Pahomie si Paisie Velic icovschi, iar mai recent, Nicodim Munteanu, cel de-al treilea patriarh al României, Nestor Vornicescu, Mitropolit al Olteniei si Teoctist Arapas, actualul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

Evocând istoria acestui tezaur de suflet românesc, ai întotdeauna sentimentul întoarcerii în trecut si al participarii nemijlocite la atâtea veacuri de credinta si de fapte, în care, dupa cum scria Gala Galaction o întreaga lume de „... voievozi si vladici, coconi si jupânite, soli straini si calugari din toate lavrele crestinatatii ai trecut pe aici si au dus cu ei renumele Moldovei si al Manastirii Neamt ...” (G. Galaction, 1956).

Pisania, în limba slavona, fixata pe fatada de miazazi a pronaosului, este deplin concludenta cu privire la ctitorul bisericii si la timpul când a fost ea zidita: „*Doamne Iisuse Hristoase, primeste acest hram, care s-a zidit cu ajutorul Tau întru slava sfintei si slavitei de la pamânt la cer înaltarea Ta si Tu stapâne acopera-ne cu mila Ta de acum si pâna în veac. Io Stefan Voievod a binevoit si a început a zidi acest hram pentru rugaciunea sa si a Doamnei sale Maria si a fiului sau Bogdan si a celorlalti fii ai sai si s-a sfârșit în anul 7005 (1497) iar a domniei sale anul patruzeci si cel dintâi curgator luna lui noiembrie în 14*”.

Arhitectura si bogata plastica decorativa exterioara adauga monumentului o maretie impunatoare. Un soclu cu doua largiri succesive formeaza postamentul puternic din blocuri mari de piatra de talie, deasupra caruia se înalta pereti ziditi pâna la doua treimi din înaltime cu bolovani de râu si piatra mai marunta. De la acest nivel si pâna la cornisa de piatra de sub streasina, paramentul este lucrat în zidarie de caramida. Pe aceasta

portiune sunt doua rînduri de ocnite, cele de jos mai mari, iar cele de sus mai mici, deasupra carora se desfasoara o bogata friza de ceramica smaltuita, compusa din discuri, romburi si triunghiuri împodobite cu motive vegetale si geometrice.

La elementele de policromie ale fatadelor se adauga brâiele si pilastri de caramida smaltuita dispuse în câmpul zidariei, atît în frize care înconjoara monumentul cît si în forma de colonete, precum si picturile în fresca ce se mai pastreaza în unele ocnite. Fatadele absidelor, în partea lor inferioara, sunt decorate cu firide alungite pîna la soclu. Cunoscutele contraforturi ale arhitecturii moldovenesti sunt orînduite simetric în jurul monumentului: doua dispuse în unghiurile vestice si cîte unul de o parte si de alta, în dreptul arcului median al pronaosului, în dreptul încaperii mormintelor si în dreptul proscomidiarului si a diaconiconului si, în sfîrsit, unul mic în axul absidei rasaritene.

Ferestrele prin care patrunde lumina în încaperea mormintelor, naos si altarul bisericii, în decursul timpului au fost largite si marite, dar cu prilejul restaurarilor din 1953-1961 li sa dat forma originala. Turla, de forma octogonala, cu patru ferestre si patru contraforturi, se înalta pe doua baze suprapuse, prima cu opt laturi, iar a doua de forma stelata cu opt vîrfuri. Atît bazele cît si fatadele turlei sunt decorate cu ocnite, firide, discuri si caramizi smaltuite. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sau mai târziu, a fost adaugat lînga altar, spre miazazi, un vesmîntar, care în ansamblul planului cladirii înscrie o nota discordanta, dar fiind interesant din punct de vedere arhitectural. Acoperisul, care în decursul timpului a suferit diferite modificari, a fost restaurat pe corpuri separate în timpul lucrarilor din 1953-1961.

În pridvorul bisericii se patrunde prin doua usi dispuse fata în fata pe laturile sale de sud si de nord. Trecerea în pronaos se face printr-un mare portal la care se disting torurile încheiate în arc frînt. Deasupra, acesta este boltit cu doua calote despartite printr-un arc median.

Pronaosul si încaperea mormintelor sunt despartite printr-un perete cu o deschidere de trecere, încadrata de baghete încrucisate si muluri gotice sapate adînc în piatra. Naosul, prelungit în forma unui dreptunghi largit, prin absidele laterale semicirculare, este încoronat de turla cladita pe doua rînduri de arcuri oblice.

Biserica este terminata spre rasarit cu absida altarului, de forma semicirculara, despartita de naos prin catapeteasma sculptata si aurita la începutul veacului al XIX-lea, în stil baroc. Spre nord si sud sunt înscrise în grosimea zidului proscomidiarul si diaconiconul care, printr-o usa, este legat de cladirea adaugata a vesmîntarului.

Biserica *Înaltarea Domnului* de la Manastirea Neamt constituie totodata si o importanta necropola în care si-au aflat odihna vesnica un mare numar de voievozi si domnitori, vladici, episcopi, stareti, oameni care au osândit cu spor în istoria si spiritualitatea româneasca, printre care amintim mormintele voievodului Stefan al II-lea, asasinat si depus aici în 1447, al lui Micota, pârcalab de Cetatea Neamt, decedat în 1495, al mitropolitului Calinic Miclescu, fost Primat al Bisericii Ortodoxe Române între 1875-1886, ale fostilor episcopi de Roman, Pavel, Teofil si Ioanichie.

Se considera ca, spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, biserica *Înaltarea Domnului* de la Manastirea Neamt a fost împodobita cu picturi. Operatiunea pare sa nu se fi încheiat în perioada amintita, continuând si finalizându-se prin grija lui Petru Rares. Mai precis, marea majoritate a celor care s-au preocupat de aceasta problema au conchis ca pictura din altar, naos si gropnita apartine epocii lui Ștefan cel Mare, în timp ce pronaosul si pridvorul au primit podoaba picturii în vremea în care a domnit fiul Raresoaei.

În jurul anului 1830, Vasile Chitascul si Vasile Suliman, doi zugravi suceveni, au renovat altarul, pridvorul si pronaosul, procedând la *„refacerea unor picturi vechi... la întărirea si retusarea altora, adaugându-se un strat nou de culoare peste culoarea cea dintâi”* (I. Ioan, Sc. Porcescu, 1981).

S-a mai intervenit apoi, dupa incendiul din 1862, când s-a încercat curatirea si reînnoirea zugravelilor din altar si naos, puternic înnegrite de fum. Au mai ramas, totusi, unele compozitii si portrete în forma lor originala, nefiind afectate de refacerile veacului trecut. Ne referim, în primul rând, la unele picturi din naos: *Judecata lui Iisus de catre marii preoti*, *Judecata lui Iisus de catre Pilat*, *Plângerea Mironositelor*, *Deisis* s.a., care constituie creatii de mare valoare istorica si artistica, pe deplin reprezentative epocii careia îi apartin (I.D. Stefanescu, 1946).

Acest tezaur de arta plastica medievala este întregit de pictura existenta în gangul clopotnitei lui Alexandru cel Bun. Desfasurata pe o lungime de aproximativ 8 m, chiar la intrarea în incinta, aceasta fresca nu poate trece neobservata si este considerata ca fiind una dintre cele mai interesante si valoroase creatii ale genului, precursora a acelor „tratate de filozofie în culori” pe care le etaleaza exterioarele vestitelor manastiri ale Bucovinei. Realizata în secolul al XV-lea, zugraveala la care ne referim a suferit si ea, de-a lungul veacurilor, unele interventii si retusari, cele mai consistente fiind datorate, dupa cât se pare, acelorasi Chitascul si Suliman, care au *îndreptat* pe la 1830 si unele picturi din interiorul bisericii. Valoarea ei a ramas totusi nealterata si rezida atât în caracterul ei istorico-documentar,

cât și din conținutul filozofico-religios exprimat cu mijloace artistice dintre cele mai sugestive.

Unele scene și detalii ne introduc în atmosfera specifică secolului al XV-lea, oferindu-ne până și forma originală a Bisericii *Înaltarea Domnului*. Alte segmente de zugrăveli aduc în prim plan momente și personaje din Vechiul și Noul Testament, dar ceea ce considerăm ca este absolut inedit și demn de remarcat în *naratiunea* întregului ansamblu plastic este *prezentarea* prin imagini a romanului religios *Varlaam și Ioasaf*, pe care N. Cartoian îl considera *cel mai renumit și mai bun roman spiritual al evului mediu*, creație care a circulat în limba slavonă la Mănăstirea Neamț încă din secolele XIV – XV.

Clopotnita sau turnul clopotnita este o construcție masivă, amplasată pe latura de vest a incintei. Pe partea exterioară, spre vest, sunt două icoane: Cea de jos, a *Înălțării Domnului*, cea de sus a *Bunei Vestiri*. Cea din față este în legătură cu hramul bisericii lui Ștefan cel Mare, cea de-a doua este în legătură cu hramul paraclisului care se află la etaj. Tot pe această fațadă este și o pisanie, cu text românesc și caractere chirilice, din anii 1819-1821, când s-a realizat supraînălțarea turnului-clopotnita și Paraclisul *Buna Vestire*. Pe partea exterioară, spre incintă, este un *ochi* într-un triunghi, care simbolizează pe *cel Atoate Văzătorul*, sau *Atotștiitorul*. Ochiul amintește de vechea numire a mănăstirii Neamț, *Atotștiitorul*, sau *Pantocratorul*. Felul cum au fost potrivite cele 11 clopote (dintre care unul de 4 tone), pentru tragerea tuturor, a fost destul de bine armonizat, încât ele produc un sunet plăcut, melodios, îmbietor la reflecție, cu ecou impresionant în mijlocul naturii înconjurătoare. Mulți scriitori au descris armonia și cântecul acestor clopote, însă niciodată nu vor putea fi simțite în toată profunzimea și splendoarea vibrațiilor lor decât auzindu-le (G. Galaction, 1916).

Turnul octogonal sau Pârghul, cum se mai numește, este așezat în partea de nord-est a incintei. Refăcut în 1754, el are un parter și trei etaje. Aspectul exterior este de turn medieval de fortificație.

În turnul clopotnita se află Paraclisul *Buna Vestire*, amenajat în anii 1818-1823, prin grija Mitropolitului Veniamin Costache (N. Tomescu, 1942). Deteriorat în urma incendiului din 1862, Paraclisul a constituit obiectul unor ample lucrări de restaurare prin grija starețului Timotei, sfântirea savârșindu-se la 13 septembrie 1873 de către Mitropolitul Calinic Miclescu. Cu ocazia restaurărilor din 1953-1961, sub dusemeaua acestui paraclis s-a descoperit o icoană *al fresco* „*Înălțarea Domnului*”, care inițial se afla în exteriorul zidului, în partea de vest a construcției din secolul al XVI-lea (I. Ioan, 1962).

Pe latura nordica a incintei, la etajul cladirii, s-a ridicat în 1809, pe cheltuiala Mitropolitului Veniamin Costache, un alt Paraclis, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”. Distrus si el de incendiul din 1862, a fost refacut în 1873, locul sau fiind mascat azi printr-o mica turla oarba, de forma octogonala. Foarte interesanta din punct de vedere artistic este catapeteasma acestui Paraclis, ale carei icoane au fost zugravite de ierodiaconul Claudie de la Manastirea Neamt si diaconul Manolache din satul Draganesti (E. Diaconescu, 1970). Pe la sfârșitul anului 1540, voievodul Alexandru Cornea a construit o trapeza si o cuhnie de piatra pe locul primei biserici de la Manastirea Neamt. Ruinându-se „... *acea cuhnie sa parasit de sedere degeaba, iar mai apoi grijind-o si bine tencuind-o si închipuind-o ca un paraclis ..si au mers parintii întru aceasta manastire si au cerut voie si blagoslovenie ca sa sfinteasca acest paraclis. Iara Mitropolitul dându-le Antimis le-a dat voie sa slujeasca acolo, zicându-le sa puie praznuirea pe numele Sfântului Mare Mucenic Gheorghe*” (N. Tomescu, 1942).

Paraclisul Sf. Gheorghe a fost amenajat în perioada 1720-1730, fiind apoi reparat în 1794, când înca mai traia staretul Paisie Velicicovschi. Actuala biserica a fost construita de staretul Dometian în 1826, în stil neoclasic, fiind supusa mai multor lucrari de restaurare în anii 1862-1865 (când edificiul a fost supraînaltat si s-au adaugat alte trei turla), precum si în 1902 si 1931. În timpul lucrarilor din 1953-1961, Biserica *Sf. Gheorghe* a fost desfacuta si reconstruita între chiliile de pe latura estica a incintei, pentru a pune mai bine în valoare biserica lui Stefan cel Mare. Catapeteasma a fost zugravita în 1798 de Talasie monahul, iar pictura interioara, realizata în culori vii de catre Nicolae Stoica si elevii sai Nicolae Gavriela si Vasile Buzuloi, dateaza din 1966.

Încaperile din cadrul incintei au diverse întrebuintari: saloane oficiale, apartament mitropolitan, staretia din zid, camere de primire si gazduire a înaltelor personalitati, arhondaric pentru gazduirea oricarei persoane care doreste sa ramâna o zi sau mai multe, camere expozitionale pentru colectia de obiecte bisericesci, biblioteca cu depozitele necesare acesteia, grupuri alimentare si sanitare; camerele locuite de parinti sunt cele de pe latura de nord si est. Cerdacurile largi, deschise, împodobite cu flori de toate nuantele pe timpul verii, fac ramânerea placuta în manastire. Aspectul fortificat al manastirii, complet legat între latari, cu turnul clopotnita, da impresia unei cladirii fortificate de tip medieval.

În afara incintei, dar în complexul mai larg al Manastirii Neamt, s-au mai pastrat si alte monumente, printre care se numara si **Biserica Bagoslav**, situata în cimitir. Se crede ca aici s-a construit, înca din secolul al XIV-lea,

primul lacas de închinare de la Manastirea Neamt, datorat discipolilor lui Nicodim. Biserica de lemn, cu hramul *Sf. Ioan Evanghelistul* (Teologul sau Bagoslavul) a fost înnoita de Alexandru cel Bun si a dainuit pâna în anul 1834, când a fost stramutata în satul Grosi de lângă Târgu Neamt. Pe locul ei s-a ridicat, în 1834-1835, actuala biserica de piatra, clopotnita separata fiind construita, probabil, în 1861.

Printre osemintele din cripta se afla si craniul *femeii cu salul negru* (Calipso), amintita în versurile lui Puschin si descrisa atât de veridic de C. Negruzzi, iar în cimitir, alaturi de numeroasele morminte de arhierei, staretii si monahi, atrag atentia Monumentul funerar al familiei Botez din Falticeni, realizat în 1881 de renumitul sculptor C. Stork, ca si mormântul lui Ion Florea zis *Haiducul*, a carui viata a constituit subiectul unui roman de mare succes (N. Vornicescu, A. Sever, 1976).

Agheas matarul este o constructie de forma circulara, amplasat în fata incintei, în partea de vest. Constructia a început în anul 1836, sub staretul Mardarie si s-a terminat în anul 1843, sub staretul Neonil, când sapatorul-pietrar N. Legherhaus a executat bazinul de piatra în mijlocul caruia, pe un fus, s-a amplasat un vas. Dupa anul 1870, agheasmatarul a fost reparat, fiind acoperit din nou cu lespezi de piatra si refacându-se conducta de apa.

În anii 1974-1977 agheasmatarul a fost pictat în fresca de catre Theodor-Varahil Moraru din Piatra-Neamt. Picturile, în general cu tematica religios-istorica, se desfasoara pe trei registre principale.

Agheasmatarul s-a construit pe locul unde, în vechime, era un sipot numit *Fântâna lui popa Nil ciobanul* sau *Pârâul lui Nil*.

Staretia, sau *casa Nicodim*, este o cladire cu un trecut bogat. Ea a fost casa staretului Neonil. Ca fost ucenic al lui Vosian, Nicodim Munteanu a mostenit casa si i-a facut multe îmbunatatiri si re compartimentari. În gradina casei se afla un exemplar al arborelui protejat numit *arborele de Tisa*.

La aproximativ 400 m nord-vest de incinta manastirii se ridica o constructie cu trei laturi si biserica în mijloc, unde erau adapostiti monahii batrâni, bolnavi sau infirmi. Este vorba de **Bolnita** si **Paraclisul Sf. Ioan cel Nou de la Suceava**, ansamblu ridicat între anii 1843-1846 prin stradania staretului Neonil si pe cheltuiala Elenei Donici *pentru vesnica pomenire a iubitului dumisale fiu Stefanica Donici*. Bolnita este construita pe parter cu cerdac, iar Paraclisul are forma de nava, cu o absida rasariteana si turla cu mai multe ferestre, cele mai importante reparatii fiind cele din 1863, facute pe cheltuiala monahului Ieremia Eni.

În imediata vecinatate a Manastirii Neamt sunt câteva schituri care aparțin de aceasta manastire, dintre care amintim:

Schitul Vovidenia, descendent direct al unei vechi vetre monahale, pastrata în traditie sub numele de *Schitul Slatioru*, care a luat fiinta în secolul al XVII-lea. În 1749, episcopul Ioanichie al Romanului, care a staretit la Neamt, a ridicat pe cheltuiala sa o noua biserica cu hramul *Intrarea în biserica a Maicii Domnului* (Vovidenia), la cas reînnoit între 1790-1799. Pictura interioara a fost executata în tempera de catre C. Calinescu în anii 1968-1969, remarcându-se prin multitudinea scenelor inspirate din viata monahala româneasca (I.C. Bobric, 1969).

La apus de Schitul Vovidenia, peste Dealul Brailencei, într-o poiana de rara frumusetate, ne întâmpina **Schitul Pocrov**, ctitorie din 1714 a lui Pahomie, fost calugar la Manastirea Neamt si episcop al Romanului între 1707 si 1714. Biserica, din bârne pe temelie de piatra, are plan treflat cu pridvor la apus în axul bisericii si clopotnita separata. Catapeteasma a fost executata odata cu biserica ce porta hramul *Acoperamântul Maicii Domnului* (în slavona Pocrov), având icoanele zugravite „... în maniera picturii bizantino-atonita din care nu lipsesc nici unele elemente kievene” (Melchisedec, 1980).

Se poate spune, pe buna dreptate, ca existenta multiseculara a Manastirii Neamt se împleteste cu existenta tarii si a poporului nostru. Dar aceasta împletire nu trebuie înțeleasa unilateral, în sens strict istoric, fiindca ea a fost si a ramas nu numai un simbol al credintei noastre stramosesti, ci si o nestinsa vatra de cultura româneasca, în arderea careia timpul a plamadit mari valori ale spiritualitatii noastre nationale.

Mai multe valori care au apartinut Manastirii Neamt fac parte acum din fondurile unor institutii de cultura de mare prestigiu, cum ar fi: Muzeul Rumiantsev din Moscova, Biblioteca Bodleyana din Oxford, Biblioteca Centrala din Sankt-Petesburg, Biblioteca de Stat din München, altele fiind incluse în Tezaurul Românesc transferat în Rusia în timpul Primului Razboi Mondial.

Cu toate acestea, în *Biserica Înaltarii Domnului* sau în bisericile din jur, în biblioteca si în colectia muzeala a manastirii se mai pastreaza un mare numar de obiecte care uimesc prin vechimea si prin calitatile lor artistice, adevarate nestemate ale patrimoniului nostru national. În primul rând, ne referim la acea icoana de mari proportii, pictata pe ambele fete, care domina naosul ctitoriei lui Stefan cel Mare, icoana *facatoare de minuni*. Dinspre naos ne întâmpina chipul *Maicii Domnului* cu *Pruncul* pe bratul stâng, iar spre altar se afla portretul *Sfântului Mare Mucenic Gheorghe*, stând lângă un scaun cu balaurul sub picioare. Desi icoana este protejata de o superba ferecatura de argint aurit cu pietre multicolore, executata în anii 1844-1845, suprafetele

descoperite reuesc sa puna în evidenta trasaturile ferme si severe ale vechilor picturi bizantine, din care emana, în toata nemarginirea lor, puterea si înțelegerea divina. Coloritul sobru, întunecat de patina vremii, sporeste nota de noblete a figurilor si învaluieste totul într-o maretie austera, ca o aura pe care numai sufletul o poate percepe. Atmosfera de mister ce se degaja în jurul acestei lucrari este întretinuta si de aventuroasa ei istorie, o veritabila odisee în care certitudinea se împleteste cu legenda si fabuloasa memorie a traditiei. Se considera ca, prin anul 665, Gherman, viitor Patriarh de Constatinopol între 715-730, ar fi facut un lung pelerinaj la Locurile Sfinte, ajungând în Lidia, patria Sfântului Mucenic Gheorghe. Aici, el ar fi fost profund impresionat de chipul Maicii Domnului, pictat pe o coloana în prima jumătate a secolului I d.Hr. si a platit realizarea unei copii care sa poarte si chipul Sfântului Gheorghe. Gherman a adus aceasta icoana cu doua fete la Constantinopol, dar, dupa 730, când au început luptele iconoclase, ea a fost adapostita la Roma mai bine de un veac. Abia în vremea Patriarhului Metodie I (843-847) este readusa la Constantinopol unde va ramâne pâna la începutul veacului al XV-lea, când va fi daruita lui Alexandru cel Bun (C. Nicolescu, 1971), care a asezat-o în biserica Mirauti din Suceava, Catedrala mitropolitana a vremii. Se mai stie ca Stefan, fiul lui Alexandru cel Bun, care a mostenit aceasta valoroasa creatie a artei bizantine, a sfârșit tragic, fiind decapitat la 13 iulie 1447 si înmormântat trei zile mai târziu la Manastirea Neamt. Este mai mult ca sigur ca icoana tamaduitoare, pomenita în literatura de specialitate sub denumirea de *Lidianca*, *Nemteanca* sau *Închinatoarea* a ajuns la Manastirea Neamt prin dania acestui nefericit fiu a lui Alexandru cel Bun, daca nu în 1433-1435, atunci în 1445-1447, perioade în care a domnit singur.

Muzeul manastirii se afla pe latura de vest a cladirilor din incinta, la etaj, în trei sali si pe coridoare. În muzeu se pastreaza o piesa de mare interes: *Catapeteasma din Paraclisul Cetatii Neamt*, adusa în 1962 de la biserica parohiala din comuna Vânători-Neamt. Bogatia câmpurilor aurite si expresivitatea portretelor confera acestei creatii o fastuozitate discreta, invitând totodata la profunda meditatie. Autorul, care semneaza cu numele Maler Barovschî, nu apartine în nici un caz grupului de zugravi populari locali si nici traditionalelor curente bizantine, fiind influentat mai degraba de arta central-europeana. Aceste caracteristici motiveaza în buna masura si lipsa de consens a cercetarilor în ceea ce priveste datarea iconostasului. Dupa unii, ea constituie „... cel mai vechi monument de arta sculpturala religioasa din Moldova”, apartinând secolului al XV-lea, în timp ce altii o plaseaza în anul 1643.

Dintre celelalte componente ale patrimoniului Manastirii Neamt, retin în atentie în mod deosebit *nebedernita* din 1665 si *epitaful* din 1821 cu scena *Punerii în Mormânt*, crucile sculptate din lemn de maslin sau chiparos, cu superbe învelitori din metal pretios filigranat, potirul din argint aurit a carui cupa este sustinuta de un înger si fastuoasele ferecaturi ale *Evangelieiilor* din 1759 si 1821. Mai sunt expuse câteva icoane din veacurile XVII-XVIII, unele pictate de Nicolae Grigorescu, un vas pentru agheasma din 1775, un *Panaghiar* din 1750, un *Omofor* care a apartinut episcopului Pahomie al Romanului (1706-1714), o *presa tipografica* (tiparnita de lemn) din secolul al XVIII-lea, doua prese tipografice din metal, din secolul al XIX-lea, numeroase xilografuri si diferite piese tipografice.

Biblioteca Manastirii Neamt este considerata una dintre *cele mai veche din tara* devenind si *cea mai bogata* prin numarul volumelor si prin valoarea continutului lor. Unele lucrari care au apartinut manastirii se gasesc în prezent în alte institutii. Este cazul vestitului manuscris *Mineiul de la Neamt*, scris pe pergament, dupa datele paleografice si lingvistice în secolele XIII-XIV, pastrat în Biblioteca Academiei Române. Cel mai vechi manuscris pastrat la Manastirea Neamt este un *Tetraevangel* pe pergament scris la sfârșitul secolului al XIV-lea. Al doilea este un *Liturghier* copiat la finele secolului al XV-lea de Ioan Logofatul. Manuscrise pretioase, provenite din secolele XVI-XVII, mai sunt: *Carte de rugaciuni*, *Slujbenic*, *Apostol*, *Tipicon bisericesc*, *Minei pe luna martie*, *Minei pe luna august*, *Culegere de învățături ale Sfinților Parinti*, *Îndreptarea legii (pravila mare)*, 1652, *Cheia înțeleșului*, 1678, *Viata si petrecerea sfinților*, tiparita de Dosoftei în anul 1682, *Biblia*, tiparita de Serban Cantacuzino în anul 1688, *Noul Testament*, tiparit de Antim Ivireanu la Snagov în 1699 s.a.

În prezent biblioteca cuprinde peste 15.000 volume, din care 549 de manuscrise (216 românesti, 294 slavo-ruse, 39 grecesti).

Grigore Tamblac în primii ani ai secolului al XV-lea, în calitatea sa de trimis al Patriarhului din Constantinopol, a pus capat disputelor canonice dintre Moldova si Patriarhie si a vietuit apoi la Manastirea Neamt (St. Bârsanescu, 1971).

În veacul al XV-lea, la Manastirea Neamt se afla o fecunda scoala de caligrafi, copisti si miniaturisti, care au lasat posteritatii lucrari de o exceptionala valoare istorica, liturgica si artistica. În prima jumătate a acestui secol, activitatea a fost dominata de vestitul caligraf miniaturist Gavriil Uric, autorul unor adevarate capodopere (cf. si V. Chirica, 2003). Una dintre acestea, *Tetraevangelul*, scris în 1429, a ajuns tocmai dincolo de Canalul Mânecii, constituind una dintre piesele importante ale Bibliotecii Bodleyana

din Oxford (G. Ivascu, 1964; S. Ulea, 1974). Scoala de caligrafi si miniaturisti de la Neamt a continuat sa se dezvolte în timpul domniei lui Stefan cel Mare si apoi în tot veacul al XVI-lea, multe dintre manuscrisele de aici constituind comenzi voievodale pentru Putna si pentru alte manastiri din Moldova. Copistii de la Neamt au atins un asemenea nivel încât lucrarile lor erau cautate si considerate ca *odoare*, grafia si ornamentica influentând, mai târziu, atât productia tipografica a unor centre de cultura din tara, cât si creatia gravurilor si chiar a constructorilor de edificii religioase. Aceste bogate traditii carturaresti au fost continuate si dezvoltate în veacul al XIX-lea prin înfiintarea unei tipografii din teascurile careia au iesit primele volume în anul 1807.

Pâna la 1883 s-au tiparit aici 133 de titluri cu litera chirilica, iar între 1923-1980 alte 333 titluri cu litera latina, la care se adauga mai multe reviste, periodice si publicatii ale Mitropoliei Moldovei si Sucevei (I. Ivan, Sc. Porcescu).

În strânsa legatura cu activitatea tipografica s-a dezvoltat la Manastirea Neamt o cunoscuta scoala de sculptori în lemn si gravori. Monahii Ghervasie si Nazarie, Teodosie si Damian, Simeon si Nicolae au împodobit cu opere de arta spatiile libere ale cartilor, creatiile lor contribuind, dupa 1860, când s-a trecut la folosirea zincografiei, un model si o inepuizabila sursa de inspiratie. De sub teascurile de la Neamt au putut iesi astfel unele lucrari monumentale, cu certe calitati artistice, asa cum a fost *Evanghelia* din 1821. Aici a vazut lumina tiparului, în anul 1825, prima editie tradusa de Vasile Vârnav a operei lui Dimitrie Cantemir *Descrierea Moldovei*.

Tradițiile școlii de gramatici de la Manastirea Neamt, considerata în timpul lui Stefan cel Mare o veritabila „facultate de litere” au dainuit peste veacuri, înfruntând toate vicisitudinile, incendiile si pradaciunile. La 1821 se vorbește aici despre *Scoala lui Ilarie*, la 1834 despre *Scoala lui Neonil*, pentru ca în 1834 sa ia fiinta, cu spijinul Mitropolitului Veniamin Costache si al lui Gh. Asachi o *scoala duhovniceasca*, ce a functionat pâna în 1848, primind ucenici si de la alte manastiri din Moldova (M. Pacurariu, 1959).

În martie 1855, domnitorul Grigorie Ghica semneaza afisul de sfintire a unui *Seminar la Manastirea Neamt*, institutie de recunoscut prestigiu, cu o remarcabila contributie la buna pregatire a atâtor generatii de preoti. Astazi functioneaza ca Seminar Teologic Liceal, absolventii acestui liceu putând urma una din sectiile Facultatii de Teologie.

La Manastirea Neamt a existat un ospiciu care a avut un caracter strict medical. Începând cu anul 1851 si cu anul 1853 gasim o stricta evidenta pentru ceea ce era a ospiciului si ceea ce era a bolnitei batrânilor

cu „spitalasu” ei de mai târziu. La ambele institutii medicale din Manastirea Neamt au functionat medici calificati. Pentru îngrijirea bolnavilor din spital si ospiciu, medicii erau ajutati de monahi si frati, ca infirmieri, cei mai priceputi fiind îndrumati corespunzator. La 9 noiembrie 1886 Mihai Eminescu este adus la Manastirea Neamt si internat pentru tratament, unde ramâne pâna în primavara anului 1887, când pleaca la Botosani si este internat la spitalul „Sfântul Spiridon”.

Pe lângă bolnite a existat si *spiteria* sau farmacia, atestata în anul 1760, pe care starețul Paisie a marit-o si în care se adunau mai ales buruieni de leac, culese si uscate de parinti. Spiteria sau farmacia manastirii functiona dupa norme traditionale, consacrate prin experienta profesionala a spiterilor care, de foarte multe ori, erau proveniti sau recrutati dintre calugarii manastirii (S. Iszak, 1979).

Pentru tratamentul bolnavilor cu afectiuni reumatice, la Vovidenia s-a organizat un stationar cu cazii si cabine, deoarece erau acolo ape cu proprietati terapeutice. Despre *baile de la Vovidenia* gasim referinte oficiale înca din anul 1868, când doctorul Ion Chania le-a descoperit eficacitatea si a staruit pentru valorificarea lor. Izvorul din padure e cunoscut sub numele de *Puturosul*. În timpul Razboiului de Independenta s-a organizat la Manastirea Neamt o ambulanta pentru raniti.

Un moment în care s-au aratat sentimentele national-patriotice a fost cel al Razboiului pentru Independenta. Calugarii din Manastirea Neamt, la apelul facut de catre Mitropolitul Moldovei, Iosif Naniescu, ca sa mearga în spitale pentru îngrijirea ranitilor si a bolnavilor „...îndat, cu mare entuziasm, au si început a se înscrie spre a lua parte la aceasta frumoasa misiune...” (Sc. Porcescu, 1977).

De asemenea, în anul 1918, Manastirea Neamt raporta despre modul în care a raspuns în tot timpul razboiului la ajutarea armatei, refugiatilor si bolnavilor. Multi calugari au primit decoratii ca o rasplata binemeritata pentru jertfelnicia si devotamentul de care au dat dovada, acolo unde au fost chemati.

Unul dintre cei mai importanti arhieri ai Manastirii Neamt a fost Paisie Velicicovschi. Nascut în Ucraina, la Poltava, se calugareste în 1746 la Muntele Athos, de unde a plecat în 1775. Se stabileste cu ucenicii sai la Manastirea Neamt, unde a reorganizat obstea, deprinzând pe multi sa practice isihasmul. Timpul petrecut de Paisie la Neamt reprezinta „apogeul activitatii lui” si aici s-a realizat „o a doua epoca de înflorire a viatii culturale..., dupa aceea a veacului al XV-lea si aceea a veacului al XVI-lea” (I.D. Laudat, 1968).

Traducerile din Sfintii Parinti au fost o preocupare majora în activitatea lui Paisie si a ucenicilor sai; au fost traduse opere fundamentale ale literaturii patristice, fara sa fie neglijate nici alte domenii. Asa se explica faptul ca sau facut traduceri din literatura populara, din scriitorii clasici greci, din filozofii antichitatii si chiar carti cu continut istoric. Literatura patristica a fost pusa în circulatie cu titluri din marii învatatori si ierarhi ai Bisericii, ca Vasile cel Mare, Grigorie Teologul si Ioan Gura de Aur; din a parintilor îmbunatatiti si înduhovniciti ca Teodoret, Ciprian, Eusebiu al Cezareei, Efrem Sirul, Ioan Scararul, Fericitul Augustin. Grigorie Paloma, Grigorie Sinaitul. Dintre cartile populare sau tradus si copiat aici *Viata Sfântului Vasile cel Nou si Vamile Vazduhului, Alexandria, Esopia, Minunile Maicii Domnului, Varlaam si Iosaf, Floarea darurilor* (N. Cartoian, 1974).

S-au tradus texte din filozofii si scriitorii greci Aristofan, Aristotel, Platon, Plutarh, Socrate. Nu lipsesc nici manuscrise cu continut istoric: *Viata Sfântului Nifon, Patriarhul Tarigradului*, un *Letopiset* al lui Nicolae Mavrocordat. Lucrarea lui Paisie, bazata pe principiile notate mai sus, a dat puternic impuls activitatilor culturale si bisericesci de la Manastirea Neamt (MIBMMS, 1974). Paisie a lasat la Manastirea Neamt o lucrare care nu se cuprinde numai în pilda vietii personale, în organizarea vietii de obste pe temelia învataturii Sfintilor Parinti, ori în îndreptarea cartilor patristice si în traducerea lor în limbile româna si rusa ci, mai ales, în faptul ca a creat o "scoala de viata duhovniceasca care a provocat, în cadrul monahismului, în general, o miscare duhovniceasca, aprinzând inimile cu iubire fata de viata de manastire..., stârnind dorul de nevointa monahiceasca launtrica si de lucrare launtrica" (S. Cetferikov, 1943).

Mormântul Arhimandritului Paisie Velicovschi, mort la 15 noiembrie 1794, se afla în incinta bisericii „Înaltarea Domnului” de la Manastirea Neamt. Este praznuit de biserica la 15 noiembrie.

Manastirea Neamt, cu hramul *Înaltarii Domnului* este administrata de starețul Benedict Sauciuc, care are în subordine 60 de calugari ducând viata de obste.

5. Biserica *Nasterea Sf. Ioan Botezatorul* din Piatra-Neamt

A fost construita de Stefan cel Mare, în anii 1497-1498.

Pisania de la intrarea în Biserica „Nasterea Sf. Ioan Botezatorul” consemnează: *„Binecinstitorul si de Hristos iubitorul Io Stefan Voievod, a început si a zidit si a savârsit acest hram în numele nasterii cinstitului si slavitudinii proroc Ioan Botezatorul si Înainte mergatorul, întru ruga siesi si doamnei sale Maria si prea iubitului lor fiu Bogdan Voievod, care a început a se zidi în anul 7005 (1497) iulie 15 si s-a savârsit în anul 7006 (1498) iar al domniei sale al 40 si doilea curgator, luna noiembrie, 11 zile”* (L. Simanschi, 1969).

Interiorul este împartit după sistemul devenit clasic: pronaos, naos si altar. Pronaosul este acoperit cu doua calote sferice, dispuse în fila si separate printr-un mare arc transversal din piatra. Un perete masiv desparte pronaosul de naos. În urma unei interventii relativ recente, tinând de necesitatea maririi spatiului interior, s-a practicat o deschidere mare în zid, terminata cu un puternic arc transversal.

Naosul este împartit în trei spatii, separate prin doua arce dublouri transversale. În naos, doua abside practicate în grosimea zidului se regasesc marcate în exterior, flancate de contraforti si acoperite cu o copertina din piatra de talie, care urca pâna la înaltimea nasterii boltilor.

Absida altarului are forma uzuala semicirculara, fiind boltita în sfert de sfera, cu o singura fereastră centrala, situata pe axul navei. Ne lipsesc, evident, minusculele rituale din peretele estic si nisele traditionale ale proscomidiei si diaconiconului.

Intrarea în biserica se face printr-un portal de piatra, de factura gotica, creatie cu totul remarcabila prin îmbinarea unor elemente comune epocii cu altele de certa originalitate.

Valorificare decorativa a exterioarelor începe chiar de la soclul bisericii. Acuratetea executiei, profilatura subliniata printr-o succesiune de benzi orizontale în relief si existenta planului înclinat intermediar, confera elementului constructiv subiacent nu numai o nota de plenitudine si soliditate dar si certe calitati plastice.

Partea superioara a constructiei a oferit mesterilor anonimi de la Piatra largi posibilitati pentru etalarea unui repertoriu plastic pe cât de variat, pe atât de caracteristic epocii. Doua rânduri de ocnite separate printr-un brâu de ceramica smaltuita se suprapun simetric, câte doua ocnite mici deasupra uneia mari si toate sunt bine conturate prin chenare de caramizi aparente, viu colorate.

Lucrarile de restaurare din 1937-1938 au redat bisericii, în masura în care acest lucru mai era posibil, forma sa originala. Vechea catapeteasma nu se mai pastreaza aici, iar cea actuala a fost montata cu prilejul lucrarilor din 1868-1873, fiind sculptata de „Gherasim monahul si Tanase sculptorul” si zugravita de catre pictorii condusi de Panaite Mavrodin, „dupa modelul de la Agapia” (MIBMMS, 1974).

Fiind o biserică de curte, Stefan cel Mare a înzestrat-o cu odoare foarte pretioase din punct de vedere artistic si cultural. Deducem acesta dupa acel scump Tetraevenghel din anul 1502, opera a ieromonahului Spiridon din Manastirea Putna. Acest manuscris poarta mentiunea ca a fost lucrat din porunca lui Stefan cel Mare pentru „biserica sa cu hramul Sf. Ioan, de la curtile sale de la Bistrita”, ridicându-se la valoarea unei adevarate opere de arta prin ornamentatia bogata si miniaturile ce înfrumuseteaza textul (L. Simansch, 1969). Cartea este pastrata la Muzeul de Istorie a României si e scrisa pe foi mari de pergament, în limba slavona, fiind ilustrata cu miniaturi pe pagini întregi, reprezentând portretele evanghelistilor.

Un deosebit interes istoric prezenta si Noul Pomelnic, întocmit în 1792, care consemneaza cele mai importante evenimente din existenta multiseculara a acestei ctitorii voievodale. Obiectele de cult si odoarele vechi ale ctitorului s-au pierdut, biserica fiind deseori pradata si incendiata.

Turnul de intrare se afla la nord-vest de biserică si s-a pastrat destul de bine, fara modificari importante care sa-l îndeparteze de forma sa initiala. „Mult mai elegant, mai bine proportionat si mai bogat în detalii valoroase de arhitectura fata de cel de la Manastirea Bistrita” (G. Ionescu, 1963), turnul din Hatra-Neamt a fost construit la un an dupa sfintirea bisericii, fapt consemnat în pisania de pe zidul estic: *„Io Stefan Voievod, din mila lui Dumnezeu Domn al Tarii Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a zidit aceasta clopotnita împreuna cu doamna sa Maria, fiica lui Radu*

Voievod, si cu prea iubitul lor fiu Bogdan Voievod, în anul 7007 (1499), iar al domniei sale al 43-lea curgator, octombrie 28’.

Turnul a fost, evident, ceea ce este si astazi – clopotnita, dar, fara îndoiala, nu-i va fi lipsit nici rolul de „punct de observatie”. Constructia este executata din piatra bruta, strabatuta de câteva brâe de caramida. Pe fetele netede ale blocurilor de pe la colturi se mai pastreaza pe alocuri discurile mici de teracota smaltuita si colorata, care astupa gaurile lasate de clestii cu care au fost ridicate pietrele pe schela, îmbogatind totodata decorul fatadei. Camera clopotelor prezinta urmele arcelor de sustinere si pandantivi de colt, ceea ce ne duce cu gândul la o bolta semisferica.

În anul 1920 s-a facut supraînaltarea turnului, creându-se o încăpere pentru „pazitorii de foc”. Astazi, desi a încetat sa mai fie cea mai înalta constructie din oras, turnul lui Stefan cel Mare a ramas un simbol si o marturie de necontestata valoare sentimentala, gasindu-si locul cuvenit pe emblema a acestei stravechi urbe românești.

Nicolae Iorga descria Biserica Sf. Ioan din Piatra-Neamt astfel: *„Biserica se ascunde în taina unor arbori batrâni. Pe zidurile ei, asa cum au iesit din mâna vechilor mesteri, s-a asternut numai lucrul de fildes al sutelor de ani care au trecut. Crutata de orice ruina, ea înfatiseaza azi desavârsita biserică a lui Stefan cel Mare”.*

6. Manastirea Bisericani

A fost ridicata de Stefanita Voda între 1517-1527 si refacuta de Dimitrie Moruzzi în 1786.

Urmând firul drumului Piatra Neamt – Bicaz, la doar 10 km de oras se desparte un drum lateral, cu un traseu sinuos, care la o altitudine de aproximativ 650 m, sfârseste în fata complexului de cladiri al Sanatoriului Bisericani. Acolo se mai pastreaza amintirea si o parte din constructiile Manastirii Bisericani, una dintre cele mai importante manastiri din aceasta zona, care, de aproape trei veacuri a rivalizat ca bogatie si ca forta spirituala cu vechea ctitorie a lui Alexandru cel Bun de la Bistrita.

Initial, pare sa fi existat aici o sihastrie a Manastirii Bistrita, într-un loc retras si îndepartat, marginit la apus de muntele Pietrosul, la sud de dealurile Crucii si Grecului, de Vornava la nord. O veche traditie consemneaza sosirea la Bistrita a monahului Iosif, care, dupa un îndelung pelerinaj prin Locurile Sfinte, se reîntoarce în fruntea unui grup de anahoreti ce-l însotiseră în anii petrecuti acolo. Dar, nu dupa multa vreme, acest calugar Iosif si micul sau grup se retrag în munti, adapostindu-se în scorburi si rugându-se într-o peștera în stânci. Pentru acest insolit obicei li s-ar fi spus „bisericosi” sau „bisericani”, denumire ce s-a extins asupra asezarii monahale pe care ei au întemeiat-o, dupa parasirea Manastirii Bistrita. Pe la 1498, Iosif si toti ceilalti închinatori de la Bisericani au început sa-si ridice biserica, dar, cum nu dispuneau decât de propriile mijloace, se osteneau fara prea mare spor. Abia în timpul lui Stefanita Voda (1517-1527), nepotul lui Stefan cel Mare, calugarii de la Bisericani reusesc, cu ajutorul acestuia, sa-si ridice locas trainic de piatra. Si tot Stefanita, terminând biserica, o înzestrea cu teren.

Se pare ca primul schit de lemn s-a ridicat aici înca din vremea lui Alexandru cel Bun, acesta făcând si primele donatii. Mai târziu, Stefan cel Mare, Stefanita Voda, Petru Rares si Alexandru Lapusneanu s-au înscris si ei printre ctitorii donatori, Stefanita Voda fiind acela care a ridicat prima biserica de zid (MIBMMS, 1974).

În primele decenii ale secolului al XVII-lea, mosia schitului Bisericani se extinde vertiginos prin daniile domnesti si boieresti, ajungând sa cuprinda o mare parte din cursul mijlociu al Bistritei, pâna dincolo de Bicaz si aproape toata valea Tarcaului (C. Matasa, 1929). Constantin Movila, Stefan II Tomsa, Radu Mihnea si Miron Barnovschi sunt acei domni ai tarii care, în afara unor întinse suprafete de teren si paduri, înzestrea obstea monahala de aici cu un mare numar de stâne aducatoare de mari si importante venituri. În aceste

conditii, înca de la începutul secolului al XVII-lea, Schitul Bisericani este recunoscut ca manastire, ajungând sa se numere printre cei mai mari proprietari funciari de pe valea Bistritei (M. Dragotescu, D. Bârladeanu, Gh. Bunghez, 1970).

Aceasta perioada, atât de rodnică sub aspect economic, se manifesta pozitiv si în dezvoltarea ansamblului de locuinte al manastirii. În 1631, în timpul domniei lui Moise Movila, marele logofat Dumitrascu zideste si turnul cel mare din coltul sud-vestic. În 1627, sub Miron Barnovschi Movila, se construiesc primele trei turnuri ce vor marca tot atâtea colturi ale incintei. Tot atunci, sau în anii imediat urmatori se construiesc si zidurile de incinta dintre aceste turnuri, Manastirea Bisericani transformându-se într-un loc sigur, chiar si în vremurile cele mai tulburi. De asemenea, în 1637, sub Vasile Lupu, s-a zidit pronaosul si clopotnita de deasupra sa, trapeza si pivnita, clisarnita si mai multe chilii de lemn. La începutul secolului al XVIII-lea, Manastirea Bisericani continua sa ramâna unul dintre cele mai importante asezaminte monahale din aceasta parte a tarii. Pe harta întocmita de Dimitrie Cantemir, printre putinele obiective consemnate pe valea Bistritei figureaza Manastirea Bisericani.

Dar biserica lui Stefanita Voda, cu adaosurile ei din 1637, începe sa se ruineze si, în 1786 este refacuta din temelii, dupa cum aflam din pisania de la intrare: „*Aceasta sfânta biserică ce praznuieste Buna Vestire, fiind întâiu zidita de Stefan Voda, fiul lui Bogdan Voda din leat 7020 (1512) si fiind învechita si pornita spre rasipire s-au prefacut din temelie de izvoara cu ajutorul si mila lui Dumnezeu, în zilele luminatului Domnului nostru Constantin Dimitrie Moruzzi Voievod, prin silinta si osteneala ieromonahului Ioil, egumen de Bisericani, leat 1786, iunie 20*” (MIBMMS, 1974).

În legatura cu cele cuprinse în pisanie se impun doua observatii. În primul rând, data primei zidiri (1512) este eronata, deoarece Stefanita Voda a urcat pe tronul Moldovei abia în 1517, si nu este exclus ca cel care a realizat aceasta inscriptie sa fi copiat gresit data respectiva de pe cea originala. Pe de alta parte, s-a constatat ca refacerea din 1786 nu a fost chiar totala, deoarece s-a mai pastrat pronaosul din 1637 cu camera clopotelor de deasupra sa.

Intrarea în biserică se afla pe latura de sud, printr-un portal de piatră sculptata, ce reproduce cunoscutul motiv al baghetelor încrucisate. Acelasi motiv reapare si la chenarul de piatră al celor doua ferestre ale turnului. Turnul clopotnita este o constructie masiva, careia i s-a redus din înaltime cu prilejul lucrarilor din 1786. Absida altarului, de forma pentagonală, are

doua ferestre mari, care înlocuiesc obisnuita fereastră în ax, ca la Socola si „Sf. Gheorghe” din Iasi.

Pe latura de miazanoapte s-a construit un zid de sprijin, care acopera absida nordica si tot corpul bisericii. Tot pe aceasta latura, pâna la coltul nord-vestic al incintei, se însira cinci contraforturi masive, doua dintre ele sprijinind zidul dublu al bisericii. Întreaga constructie degaja o atmosfera de echilibru si austeritate. Dar sirul de ocnite aflat sub cornisa si eleganta turlei de deasupra naosului, mai nuanteaza suprafetele exterioare, altfel monotone.

În interior, daca exceptam pronaosul adaugat în 1637, nu putem distinge decât o singura încăpere, divizata în trei cu ajutorul a doua arce transversale. Învelitoarea este realizata din sita în trei ape si marcheaza printr-o lucarna oarba tainita. Naosul are câte doua ferestre pe fatadele de nord si de sud (caracteristica proprie secolului al XVIII-lea), iar în peretele vestic se afla usile scarilor ce duc în turn si la tainita de sub acoperis.

Biserica nu are pictura decât pe calota si pe pendantivii boltilor. Parte din zugravelile interioare ale bisericii au fost executate de catre Nicolae Moscoblis si de egumenul Kir Paisie, care ne-a lasat o splendida catapeteasma, zugravita în stil neobizantin, datând de la 1790. Aceasta catapeteasma este de o rara frumuseté; ornamentatia bogata, de o vivacitate cromatica iesita din comun, contrasteaza cu sobrietatea icoanelor zugravite pe fonduri mate, de o discretie care impune.

Pe bolta altarului este reprezentata „Sfânta Treime”, iar în cupola turlei „Mântuitorul Iisus Htristos Pantocrator”. În registrele de icoane s-au crutat benzi libere în care s-au pictat manunchiuri miniaturale de trandafiri, dupa modelul desenelor populare. În acelasi spirit s-au realizat si usile împaratesti, remarcabile prin sculptura densa de arabesc a suprafetelor dinspre naos. Lucrate din scânduri mari de stejar, usile diaconesti se mentin pe aceleasi coordonate stilistice, însa decoratia sculpturala este mai aerisit spatiata, întarind expresivitatea picturilor din zonele centrale (M. Dragotescu, D. Bârladeanu, Gh. Bunghez, 1970).

Dupa ce asezamântul monahal de la Bisericiani pierde cele mai importante surse de venituri, tezaurul se risipeste, cladirile se ruineaza, iar numarul calugarilor scade. Pe la 1880 pleaca ultimii calugari si întregul complex de cladiri va fi abandonat.

Abia în 1885 se amenajeaza sumar un penitenciar, dar, dupa o scurta perioada de functionare, cladirile sunt iarasi parasite, pâna în 1905, când au fost preluate de Societatea pentru profilaxia tuberculozei si transformate în sanatoriu. De atunci s-au facut modificari datorita carora este destul de greu de reconstituit vechea configuratie a complexului manastiresc.

Ansamblul sanatoriului mai pastreaza totusi, în afara bisericii, si alte elemente al caror aspect monumental poate constitui un pretios indiciu în aprecierea configuratiei fostei manastiri. Fosta capela a manastirii ramâne, însa, cea mai interesanta dintre vechile parti componente pastrate pâna azi. Se spune ca prin secolul al XVI-lea pustnicii de aici au pus într-un stejar o icoana mica a Maicii Domnului. Aceasta a fost descoperita si acum este la mare cinste, construindu-i-se o biserica mica numita „La iconita”. Practic, astazi activitatea se desfasoara în jurul acestei biserici, în vechea manastire fiind sanatoriul.

Hramul bisericii este „Buna Vestirea”. Astazi, în manastire sunt 12 calugari care duc viata de obste sub îndrumarea staretului protosinghel Serafim Mihail.

7. Biserica Sf. Nicolae din Cetatea Neamt

„... Dam iar în soseaua ce trece prin dumbrava de stejari – noteaza Alexandru Vlahuta – si, de la Coverga, ne lasam la dreapta pe valea Nemtisorului în satul Vântatori si ne oprim pe prundul Ozanei, sub malul râpos, înalt, pe fruntea caruia sta, ca o coroana, fantastica ruina a Cetatii Neamtului. Puternic înfipt în cretetul unui grind stâncos, având în spate întunecime de codri, în fata prapastie sub metereze-nalte si vedere larga pe toata valea, cuibul acesta de vulturi, cum îl numesc legendele, a înfruntat adesea cu o mâna de voinici ostiri navalitoare, si-n sase veacuri de nepatata mândrie, o singura data s-a deschis portile fara de lupta, s-atunci, nu unui cuceritor strain, ci falnicului domn al tuturor românilor – Mihai Viteazu” (Al. Vlahuta, 1964).

Impunatorul monument de pe Culmea Plesu, care a încântat privirile si a stârnit imaginatia atâtor generatii, nu are obârșii teutonice, asa cum au considerat unii cercetatori indusi în eroare de numele sau (R. Popa, 1963). Investigatiile arheologice întreprinse aici timp de mai multi ani s-au soldat cu descoperirea exclusiva a unor vestigii autohtone, ceea ce exclude posibilitatea construirii cetatii de catre mesteri germani adusi din Transilvania (N. Constantinescu, 1963). S-a ajuns, astfel, la concluzia ca fortareata de pe malul Ozanei dateaza din secolul al XIV-lea, fiind ridicata într-o prima forma în timpul domniei lui Petru I Musat, probabil între anii 1382-1387, cu ajutorul taranilor din împrejurimi si al unor priceputi mesteri moldoveni (Gh. Diaconescu, 1959).

În forma sa initiala, cetatea era alcatuita doar din fortul central, de forma patrata, si turnuri de aparare în colturi. Judecând dupa nivelul crenelurilor vechi ce s-au pastrat pe latura estica, zidurile aveau aproximativ 12 m înaltime si o grosime de 3 m. Pentru a evita eventualele alunecari si surpari si pentru a nu reduce din altitudinea culmii executând lucrari de nivelare a terenului, constructorii de pe Dealul Plesu au sprijinit zidurile pe stânca vie, sapând santuri adânci de fundatie, dispuse în trepte. Valorificând materialul sistos extras chiar de la fata locului, s-a folosit un mortar în compozitia caruia intrau, pe lânga nisip si var, carbune, bucati de caramida si pietris, iar între paramentul mai îngrijit din exterior si cel din interior s-a turnat un emplecton din piatra de râu, fixata cu mortar si bârne groase dispuse transversal (N. Constantinescu, 1963)

Turnurile cetatii musatine nu erau turnuri exterioare cum întâlnim în marea majoritatea cazurilor. Spatiul ce putea fi cuprins între ziduri fiind limitat, a fost preferata solutia turnurilor interioare pentru a putea împinge linia zidurilor chiar pâna acolo unde începe panta. Poarta principala a

cetatii s-a stabilit pe latura de nord, iar în afara zidului s-au construit 14 contraforturi masive, unele dintre ele de proportii impresionante. Un sant adânc, probabil fara apa, proteja zidul împotriva atacurilor lansate de pe panta dealului. În ceea ce priveste drumul de acces, acesta venea dinspre Oglinzi, strabatând pe la nord padurile de pe Dealul Plesu, pe traseul potecii existente astazi.

De asemenea, o fântâna cu un debit satisfactor, situata chiar în curtea interioara, asigura o buna aprovizionare cu apa garnizoanei si tuturor celor refugiati în cetate (R. Popa, 1963).

Astfel conceputa si realizata, Cetatea Neamtului era practic inexpugnabila, intrând în istorie în anul 1395, când înregistram prima sa mentiune documentara. Atunci, regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, intrând în conflict cu Polonia, a intrat în Moldova pentru a-si asigura supunerea acesteia si consolidarea bazei sale de operatiuni. La 2 februarie 1395 el se afla cu armata *ante castrum*, acest lucru fiind consemnat într-un document de cancelarie, care ne îndreptătește sa credem ca regele ungar supuse unui puternic asediu fortareata de pe Dealul Plesu. Nu cunoastem din surse directe deznodământul acestei expeditii, dar, având în vedere ca ostile invadatoare s-au retras în graba din Moldova si ca inscriptia de pe piatra de mormânt de la Radauti a lui Stefan I Musat mentioneaza victoria obtinuta la Hândaș (astazi Ghindăoani, nu departe de Târgu Neamt), putem conchide ca Cetatea Neamt a suportat cu succes „botezul focului”, rezistând la acest prin contact cu dusmanul.

Un document din 1403 aminteste pentru prima data un pârcalab de Neamt în persoana lui Sandru, iar în 1415 aceasta functie pare sa fi fost îndeplinita de Stanislav Rantompan, un cunoscut boier moldovean care a facut parte din delegatia trimisa la Conciliul de la Costanta (Elvetia).

Documentele din anii 1436-1449 îl mentioneaza pe Duma, fiul lui Limbadulce, ca pârcalab de Neamt, cela care a înlesnit polonilor ocuparea cetatii în timpul luptelor dintre Bogdan al II-lea si Alexandrel (*Ibidem*).

Daca în primele sale decenii de existenta Cetatea Neamt putea sa reziste oricarui atac, în cea de-a doua jumatate a secolului al XV-lea, când a crescut forta de soc a artileriei si s-au perfectionat celelalte mijloace de asediu, ea nu mai prezenta suficienta garantie. Adaugând la aceasta si necesitatea de a opune pericolului otoman în continua ascensiune un sistem defensiv pe masura fortei pe care avea sa o înfrunte, gasim firesc efortul lui Stefan cel Mare de a încinge tara cu un brâu de cetati dintre cele mai trainice si de a consolida pe cele din interior.

La Cetatea Neamt, iscusitul strateg care a stavilit expansiunea otomana la nordul Dunarii, a initiat o ampla activitate constructiva, desfasurata probabil în scurtul ragaz dintre cele doua expeditii turcesti dezlantuite în

ianuarie 1475 si iulie 1476. Cu aceasta ocazie s-a ridicat un al doilea zid pe latura nordica a vechii cetati, prevazut cu patru bastioane de forma semicirculara, mai usor de protejat în fata tirului de artilerie. Distanta dintre ziduri a fost amenajata prin astuparea vechiului sant de aparare, sapându-se un altul si mai dificil de escaladat în fata unei noi pânze de ziduri. Înaltimea întregului ansamblu s-a ridicat, prin adaugiri, la aproape 20 m, iar poarta principala s-a deschis sub turnul nord-estic, vechea poarta ramânând ca o intrare secundara spre nord. În incinta, ca exceptia laturii nordice, s-au ridicat de-a lungul zidurilor constructii masive cu subsol, parter si etaj, dezvoltate si modificate în repetate rânduri dupa Stefan cel Mare.

Întregul ansamblu fortificat de pe Dealul Plesu era întregit prin podul de acces la poarta principala, construit din lemn peste piloni masivi din piatra. Arcuindu-se în fata portii, podul permitea un bun control si o eficienta aparare din partea garnizoanei, cu atât mai mult cu cât ultima parte a podului din fata zidului putea fi ridicata, oprind astfel pe asediatori.

Masurile luate de Stefan cel Mare si-au dovedit utilitatea si eficienta mai curând decât era de asteptat, cu prilejul campaniei conduse de însusi Mahomed al II-lea în vara anului 1476. Nereusind sa stavileasca tavalugul ostilor turcesti la Razboieni, românii au pregatit cetatile pentru îndelungat asediu, aplicând totodata si o nimerita tactica de hartuire.

Dupa esecul suferit în fata cetatii Sucevei, care a rezistat atacurilor sub comanda lui Sendrea, cuceritorul Constantinopolului s-a îndreptat cu grosul ostirii, la începutul lunii august 1476, spre Cetatea Neamt, unde se adapostise, dupa câte se pare, familia domneasca. În acele zile s-au scris cele mai glorioase pagini din istoria cetatii si a Moldovei, desfasurarea evenimentelor fiind pe larg consemnata în cronicile vremii: „... *Întorcându-se tabara pe alta cale* – scrise Angiolella, cronicarul oficial al lui Mahomed al II-lea – *ne-am dus la un castel puternic situat în munti, în care se gaseau prizonierii prinsi cu un an mai înainte, în iarna, când a fost zdrobit pasa Suliman Facând încercare de a cuprinde fortareata amintita, s-au asezat sapte bombarde si în decurs de opt zile s-a facut încercarea de a cuprinde, dar doua din acele bombarde s-au spart, iar cei care se aflau în fortareata nu voiau sa stea de vorba si toti se aparau cu artilerie si nu le pasa de noi*” (Ibidem).

Dupa doua veacuri de la desfasurarea acestor evenimente, al caror ecou s-a transmis din generatie în generatie, Ion Neculce consemna în cronica sa: „... *Iar împaratul turcesc au venit cu toata puterea lui la Cetatea Neamtului. Si au suit pustile deasupra unui munte despre Moldova. Si au început a bate Cetatea Neamtului foarte tare*”. Dar românii condusi de batrânul pârcalab Arbore „... *au îndreptat pustile din cetate asupra turcilor, cât si boldul de la cortul împaratului l-au sfârâmat. Deci n-au mai putut sta*

turcii întru acel vârful de munte, de unde ave cetatea nevoie, ce numai le-au cautat a sa da în laturi de la acel locu” (I. Neculce, 1960).

Înfruntat cu neasteptata energie la Razboieni, lipsit de sansa la Suceava si la Cetatea Neamt, hartuit fara odihna de catre cetele taranesti ascunse prin codri si prin vai, cu oastea decimata de ciuma si de foame, Mahomed al II-lea ordona retragerea, consemnând astfel înfrângerea într-o campanie ce trebuia sa duca la supunerea Moldovei si la înlaturarea viteazului sau voievod.

Dupa moartea lui Stefan cel Mare, timp de peste trei decenii, Moldova nu a mai fost tinta unor expeditii straine de anvergura.

Într-un scurt ragaz în istoria atât de zbuciumata a tarii si un moment de odihna pentru batrânele ziduri ale Cetatii Neamt, Petru Rares a încercat sa le consolideze, aducând (în 1529) mesteri din Bistrita transilvaneana. Probabil ca nu a fost vorba de lucrari structurale, ci mai degraba de constructii interioare si amenajari menite sa contribuie la sporirea capacitatii de rezistenta a garnizoanei.

Marea campanie a sultanului i Soliman Magnificul din 1538, care a pus capat primei domnii a lui Petru Rares, marcheaza începutul unei perioade de grele încercari pentru tara si Cetatea Neamtului. În acel an, prin tradare, portile ei s-au deschis în fata dusmanului si de atunci, ca un blestem nerostit, mândra fortareata de pe malul Ozanei va cunoaste numai neguri si furtuni. Fara a mai fi în atentia domniilor efemere care au urmat, rolul sau strategic se va diminua treptat.

În 1552, Cetatea Neamt a servit drept temnita pentru nelegiuit orii turci capturati de Stefan Rares, iar în timpul lui Despot Voda (1561-1563) ea a gazduit o garnizoana de mercenari straini aflati sub conducerea lui Ioachim Prudentis, pentru ca, în timpul tulburarilor din 1563, partizanii lui Stefan Tomsa sa o cuprinda prin surprindere si sa treaca prin sabie toti ostenii aflati între ziduri.

A doua domnie a lui Alexandru Lapusneanu (1564-1568) consemneaza un nou episod dureros din istoria cetatii, deoarece, dupa cum mentioneaza Grigore Ureche în „Letopisetul Tarii Moldovei”: *„Alixandru Voda, făcându pre cuvântul împaratului, umplundu toate cetatile de lemne, le-au aprinsu de au arsu si s-au risipit...”*. În cazul Cetatii Neamt, actiunea impusa de sultan s-a soldat cu scoaterea din functiune a fortaretei, dar se pare ca distrugerile n-au fost chiar atât de mari, de vreme ce, la sfârșitul aceluiasi veac, Ieremia Movila restabileste aici o garnizoana, dupa executarea unor reparatii destul de sumare.

În orice caz, în mai-iunie 1600, când Mihai Viteazu intra în Moldova pentru a împlini visul de unire a tuturor românilor „... îndata ce au sosit la

Suceava, i s-au închinat si cetatea Sucevei si a Neamtului, la cetati puidu osteni de ai sai pedestrasi” (Miron Costin, 1958).

În urma cunoscutelor evenimente, încheiate cu moartea tragică a lui Mihai Viteazu și reîntronarea de către poloni a lui Ieremia Movila, Cetatea Neamt nu mai apare documentar timp de patru decenii. Cu toate acestea, în acest rastimp, ea nu a fost parasita așa cum o dovedeste un sgrafit din 1631-1632, descoperit într-o încăpere din curtea interioară. Abia în 1641 misionarul papal Petru Bogdan Baksici relatează că cetatea a fost renovată prin grija lui Vasile Lupu care, pentru a înșela pe turci, dezvoltă paraclisul existent și o transformă în mănăstire. Se știe că, la 1646, lucrările erau încheiate și că în același an, un alt misionar papal, Marco Bondini, se arată impresionat de aceasta „... *manastire zidita pe un vârful de munte, care pare mai degraba cetate decât manastire*” (R. Popa, 1963).

Ea a fost refăcută ca un loc sigur de refugiu pentru familia domnească și pentru marii boieri ai țării, fiind folosită ca atare atât în 1650, când tătarii au pradat Iași, cât și în 1661, în timpul campaniei lui Constantin Șerban.

Cercetările arheologice efectuate în Cetatea Neamt au pus în evidență și existența unei monedarii, aflată într-o încăpere sub paraclis. Și cum Duca Voda, în a doua domnie a sa (1668-1672), se știe că a fost mazilit și pentru emiterea de monede false, nu este exclus ca el să fi transferat atelierul clandestin din Suceava la Cetatea Neamt, pentru a păstra mai bine secretul acestei operațiuni.

În ultimul sfert al secolului al XVII-lea, numele Cetății Neamt continuă să fie pomenit în contextul unor evenimente din războaiele turco-austro-polone care s-au desfășurat în acea perioadă, afectând deseori și teritoriul Moldovei. Astfel, în 1674, polonii au lăsat în Cetatea Neamt o garnizoană de mercenari germani, care, după cum relatează Ion Neculce, „... *jacuie ce pute prin prejurul cetatilor pentru mâncare. Si moldovenii sta cu oastea prin prejurul cetatilor, ca sa-i scoata si nu-i pute...si totdeauna ave cu dânsii bataie*” (I. Neculce, 1969). Tot Neculce ne povestește că, în 1675, după alungarea garnizoanei polone, din porunca lui Dumitrascu Cantacuzino, „... *au stricat Cetatea Sucevei si a Neamtului?*”. Ceva mai târziu, în 1686, aici își va găsi moartea Domnita Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu și soția a hatmanului cazac Timus Hemelnitki, iar în 1691 mica garnizoană de 19 plăieși rezistă ostilor lui Ioan Sobieski, eliberatorul Vienei. Ion Neculce amintește că, în 1710, Cetatea Neamt încă mai era folosită ca închisoare.

În 1716 se derulează ultimul episod din mutiseculară istorie a acestei fortarete legendare. Atunci, trupele austriece sau întărit în cetate și în mănăstirile din jur, de unde au navalit asupra Iașilor. Salvat de tătarii chemați în ajutor, Mihai Racovita s-a decis să pună capăt existenței acestei

stravechi fortificatii, care devenise o primejdie pentru tara prin numeroasele garnizoane straine oplosite aici. Drept pentru care, în 1718, arunca în aer o parte din ziduri si procedeaza la distrugerea cetatii cu mult mai mult zel decât predecesorii sai, înstapânind ruina si pustiul acolo unde s-au desfasurat atâtea si atâtea evenimente din istoria medievala a tarii.

Supusa unor ample lucrari de restaurare în anii 1968-1972, cetatea si-a recapatat semetia de alta data. S-au refacut pânzele de ziduri, podul de acces cu stâlpii sai monumentali se opreste din nou în fata portii principale, iar constructiile anexe din interior au fost în buna parte conservate si reamenajate. Mai mult ca oricând, parasind cetatea si privind în urma, ni se pare, asemenea lui Alexandru Vlahuta ca, în forma zidurilor sale vedem coroana lui Stefan cel Mare ocrotind întreaga tara.

Potrivit unor documente, datate din secolul al XVII-lea, în interiorul Cetatii Neamt ar fi existat o biserica purtând hramul Sfântul Nicolae, întreaga cetatea asumându-si pentru o perioada apreciabila rolul de manastire, pâna la distrugerea partiala din 1675.

Primele mentiuni referitoare la existenta unei manastiri decurg dintr-un hrisov din timpul lui Constantin Cantemir Voievod, datat 10 iulie 1691, descoperit de V.A. Urechia la Manastirea Neamt, în care se arata cum ca „*au venit soborul manastirii de la cetatea Neamt, cu egumenul Athanasie si au aratat, cum într-acele vremuri grele si jafuri facute de osti si de tâlhari din toate partile, intrând cazacii în cetatea Neamt au luat tot ce au gasit si au omorât pe doamna Ruxandra, fata lui Vasile Voda, luând tot atunci si uricele care au fost ocina manastirii si le-au sfârâmat si le-au luat pe toate, iar acum si unii si altii împresoara mosiile*” (V.A. Urechia, 1850).

În unele manuscrise din biblioteca Manastirii Neamt se gasesc date în legatura cu biserica si manastirea din Cetatea Neamt, care se confirma si prin alte mijloace de informare istorica. Astfel, la 28 mai 1651 aflam despre o „*manastire ce-i de nou zidita în Cetatea Neamtului cu hramul Sfântului Ierarh Necula*” (Ms. 159, N. Vornicescu, 1974). La 12 ianuarie 1653 se face referire la miluirea rugatorilor „*Sfintei manastiri din Cetatea Neamtului cu hramul Sfântului Neculai facator de minuni*” (Ibidem)

Mai mult, Vasile Voda Lupu a refacut-o, asa cum nota Marco Bandini: „Înlauntru zidului al doilea este cupola Sf. Nicolae, construita cu arta deosebita, împodobita cu chipurile de aur ale Domnului Cristos si a maicii sale, a Sfintilor Apostoli si Parintilor greci” (I. Mincu. N. Grigore, Gh. Cojoc, 1943). Inscriptia domneasca, în limba slavona, pusa la terminarea lucrarilor în anul 1646, consemneaza: „Cu voia tatalui si cu ajutorul fiului, si cu savârsirea Sfântului Duh, Io Vasile Voievod, domn al Tarii Moldovei am vazut lucrarea

buna la Cetatea Neamt în anul 7154” (1646) (I. Mincu. N. Grigore, Gh. Cojoc, 1940). Aceasta inscriptie se gaseste astazi la manastirea Secu.

Bandini, vizitând în 1646 Cetatea Neamt, spune ca lucrarile de reparare continuau; deci se poate spune ca ctitorul manastirii cu hramul Sf. Nicolae este Vasile Lupu. În aceasta calitate, Vasile Lupu a facut danie manastirii satul Vasilauti, o parte a satului Oglinzi, cumparat de la Voidaneasa si feciorul ei Ursul, precum si poienile Slatina si Timisul din apropiere. Documentul întarea si posesiunile mai vechi din Raucesti si Manesti.

În actul datat la Iasi la 17 martie 1652, însusi domnitorul Vasile Voievod numeste manastirea din Cetatea Neamt „manastirea Domniei Mele”, poruncind pârcalabilor, clacarilor si podvodarilor sa scuteasca „satele manastirilor Domniei Mele din Cetatea Neamt: Manesti, Oglinzi si Slobozia de sub cetate” (M. Ispir, 1936).

Tot printr-un act din 12 februarie 1653, redactat în slavona si semnat de domnitor cu sigiliul tarii, Vasile Voda daruieste manastirii sale din Cetatea Neamt poienile numite Slatina, luate din hotarul Târgului Neamt, ca sa fie calugarilor din cetate. Documentele ulterioare lui Vasile Lupu îl mentioneaza tot ca ctitor al manastirii Neamt, de vreme ce la Iasi, în 14 ianuarie 1659, Gheorghe Ghica întareste „*darul lui Vasile Voda la manastirea aceluia din cetatea Neamt*”, iar mai apoi prin uricul din Suceava, Gheorghe Ghica întareste manastirii din Cetatea Neamt doua salase de tigani.

În anul 1665, Eustachie Dabija (1661-1665) întareste manastirea din Cetatea Neamt ca metoh al Manastirii Secu, aceasta putând sa-si puna egumen si sa aduca calugari (Ms. 163). Mai târziu, pe la 1685, vechea danie a fost reînnoita de catre domnitorul Cantemir Cantacuzino (1685-1693), pe baza ispisocului „*de la Ieremia Movila voievod, si de la ctitorul ei Vasile Lupu voievod, de la Gheorghe Stefan voievod, Dabija voievod si de la Stefan Petriceicu voievod*”.

Seria documentelor care îl mentioneaza pe Vasile Lupu ca ctitor al acestei asezari monahale continua si în cea de-a doua jumatate a secolului al XVII-lea prin uricul de la Iasi din 10 iulie 1672, Duca Voda dând egumenului din manastirea de la Cetatea Neamt sa-si apere poienile care sunt în dosul cetatii si curatiturile care sunt în Slatina, cu tot Timisul, danii de la raposatii domni si de la ctitorul Vasile Lupu.

În 1685, la 12 ianuarie, Dumitrascu Cantacuzino da porunca la „*slugile noastre, la toti salarii care umblati pentru slatina de la camarasii de ocna, la tinutul Neamt*” sa lase în pace manastirea din cetatea Neamt de slatina, „*ca acea slatina, acolo, Timisul în hotarul Târgului Neamt o are danie de la raposatul Vasile Voievod si alti Domni*” (Ibidem).

Exista documente potrivit carora, la Cetatea Neamt, macar ca era transformata în biserica, se adaposteau mai marii tarii la zi de mare cumpana, asa cum demonstreaza zapsul lui Fealtin din Tg. Neamt, în 23 ianuarie 1661, când din cauza navalirii în Moldova împotriva lui Dumitrache Stefanita Voda, fiul lui Vasile Lupu, a lui Constantin Voda Serban de la Munteni, s-au adapostit în Cetatea Neamt mitropolitul Sava, episcopul Serafim de la Husi, egumenii de la Trei Ierarhi, Golia, Sf. Sava, Galata din Iasi.

În anul 1717 Cetatea Neamtului a fost distrusa, si toata averea manastirii din cetatea a fost împartita între manastirile Neamt si Secu, iar unele lucruri au fost date si la alte biserici, cum ar fi biserica Sf. Dumitru din satul Pluton, com. Pipirig (N. Cretzulescu, 1905).

Cu privire la unele icoane, aflam ca au fost de asemenea împartite, iar icoanele împaratesti Mântuitorul si Maica Domnului se aflau ca antichitati în gropnita bisericii Sf. Ioan Bogaslovul din Manastirea Neamt (Ms. 165; Gh. Zidaru, 1974).

Vechimea catapetesmei de la biserica din Cetatea Neamt este discutabila. Unii cred ca este „ *cel mai vechi monument de arta sculpturala religioasa din Moldova, cu picturi din sec al XV-lea*”; altii cred ca aceasta cata peteasma, dateaza din anul 1643, fiind executata de un pictor de conceptie apuseana, format în zona de influenta a artei baroce central europeana, si care semneaza Maler (Baranschi) (Fl. Dumitrescu s.a., 1970).

Atât cât se stie, din catapeteasma manastirii din Cetate, la Manastirea Neamt se gaseste doar un cadru ornamentat cu motive florale sculptate si împodobite cu vopsea pe un strat de ipsos, în culoare închisa pe multe locuri cu patina aurie. Sus, la mijloc, se afla „Crucea Rastignirii” într-un cadru frumos ornamentat, cu chipul Domnului rastignit iar în extremitatile crucii, simbolurile evanghelistilor.

La catapeteasma mai putem sublinia fastuozitatea, bogatia câmpului aurit, expresivitatea figurilor, linistea si pacea lor sufleteasca, cu exceptia chipului aspru al Sf. Ioan Botezatorul. Icoanele catapetesmei de la Cetatea Neamt au stârnit interesul, admiratia si evlavia pelerinilor care vin la Manastirea Neamt.

8. Manastirea Pângarati

A fost construita de Alexandru Lapusneanu în 1560.

Istoricul Manastirii Pângarati este în unele privinte asemanator cu al Manastirii Bisericani. Si aici, pe coasta dealului Paru, s-a construit o veche sihastrie a unor calugari veniti de la Manastirea Bistrita în timpul scurtei domnii a lui Ilies Voda, fiul lui Alexandru cel Bun. Monahul Simion, caruia i se atribuie construirea acestei sihastrii, s-a straduit, ca si Iosif de la Bisericani, sa ridice o biserica de lemn dupa obiceiul deja împamântenit. Si va reusi, conform traditiei, cu ajutorul lui Stefan cel Mare, în primii ani ai domniei acestuia construind lacasul pe locul unde se afla si astazi (Gh.B. Constantin, 1895).

Se pare ca în timpul expeditiei lui Mahomed II, din vara anului 1476, obstea monahala de la Pângarati a trecut prin momente de grea încercare. Probabil ca un podghiaz turcesc ratacit dupa prada în aceasta parte, a dat foc bisericii, iar calugarii s-au ascuns în munti, trecând apoi în Transilvania unde au ramas pâna la încetarea razboiului. Nu se stie daca Stefan cel Mare a ajutat la ridicarea unei noi biserici pe locul celei incendiate, dar schitul a continuat sa fiinteze, din moment ce, la 1560, Alexandru Lapusneanu ridica la Pângarati biserica de piatra (*Ibidem*).

Numita multa vreme „Schitul lui Simion” si mai apoi „Manastirea lui Amfilohie”, asezarea monahala de la Pângarati va apare pentru prima oara sub denumirea care a consacrat-o si care a dainuit peste veacuri, într-un document emis de cancelaria lui Petru Schiopul la 9 iulie 1577. Pe la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu, Manastirea Pângarati stapânea mai multe poieni de pe muntele Botosanu, sate din ocolul târgului Piatra, precum si întinse suprafete de teren pe valea Tarcaului, de la varsare în Bistrita pâna la hotarele Comanestilor.

Disponând de putere economica, manastirea s-a dezvoltat continuu si din punct de vedere constructiv, prin chilii si cladiri anexa, ziduri de incinta cu turnuri de aparare, cu modificari si adaugiri facute bisericii. La începutul secolului al XVIII-lea Manastirea Pângarati constituia unul dintre putinele adaposturi sigure din Moldova, din moment ce episcopul Sava al Romanului a încercat sa ascunda tocmai aici odoarele eparhiei în timpul domniei lui Mihai Racovita, când catanele austriece invadasera tara.

În secolul al XIX-lea, egumenul Macarie repara biserica, înlocuind vechile chilii cu încaperi solide din piatra si caramida, ale caror substructii impresioneaza si astazi prin masivitatea si ampla lor desfasurare.

Dupa 1863, viata calugareasca se restrânge si se stinge treptat, iar ansamblul începe sa se ruineze. Dupa câteva decenii de functionare a unui penitenciar, se organizeaza aici un sanatoriu TBC pentru ca apoi cladirile sa ramâna din nou nefolosite. Mai târziu, prin anii '50 ai veacului trecut, sa organizat la Pângarati Statiunea de Cercetari Geografice, Geologice si Biologice a Universitatii din Iasi si abia dupa 1990 acest remarcabil ansamblu monumental a reintrat în patrimoniul Bisericii Ortodoxe Române.

Îndelung controversata este biserica zidita aici de Alexandru Lapusneanu, nu numai din punct de vedere arhitectural, ci mai ales pentru existenta a doua biserici suprapuse, caz extrem de rar, pe care nu-l mai regasim decât la Biserica „Sf. Ioan Botezatorul” de la Suceava.

Inexistenta unei inscriptii votive din vremea acestui voievod a generat multe semne de întrebare, unii cercetatori rezumându-se la datele din pisania care s-a pastrat pâna astazi. Ctitoria lui Alexandru Lapusneanu de la Pângarati reproduce, destul de stângaci si la proportii reduse, planul primelor lacasuri de închinaciune zidite de Stefan cel Mare.

Biserica „Sf. Dumitru” este în forma de nava cu absidele laterale înglobate în grosimea zidariei; iar absida altarului este pentagonală, cu o fereastră în ax, sub care s-a amplasat un picior de sustinere. Ferestrele de la etaj sunt mai îngrijit executate decât cele de la parter, deschise toate catre sud. Intrarea la parter, practicata mai târziu pe latura de sud, are un chenar de piatra asemanator cu ancadramentul ferestrelor, fiind împodobit cu muluri care se întretaie în unghi drept. Deasupra intrarii se afla un lintel de piatra ornamentat cu un scut, pe suprafata caruia s-a executat stema Moldovei.

Pe latura nordica, un dublu pridvor protejeaza intrarea de la etaj în biserica. O inscriptie aflata deasupra usii de la parter are urmatorul continut: *„Cu voia Tatalui si cu ajutorul Fiului si cu savârsirea Sfântului Duh. Aceasta clisiarnita a facut-o pan Dumitru Soldan, mare vistiernic si sotia lui, Safta în zilele lui Vasile Voievod, în anul 7151” (1642).*

Biserica mica de jos este de fapt o tainita transformata în capela scunda, cu pronaos, naos si altar, acoperita cu bolti *en berceau* neglijent executate.

Intrarea în biserica, la etaj, se face pe latura de nord prin intermediul a doua pridvoare, primul deschis, la usa caruia gasim acelasi chenar de piatra cu muluri îmbinate în unghi drept si lintel deasupra, iar al doilea închis, este acoperit cu o calota sferica încinsa cu un brâu zimtat din caramida (de influenta munteneasca) ce primeste lumina prin doua ferestre situate spre apus si miazanoapte.

Cei mai multi cercetatori considera biserica de la parter ca fiind mai veche si incorporata în 1560 bisericii lui Alexandru Lapusneanu, fie ca dateaza construirea întregului edificiu în 1642 conform precizarii din pisania existenta (MIBMMS, 1974). Se considera ca la 1560 Alexandru Lapusneanu a zidit biserica existenta, cu o tainita la subsol, iar la 1642, acesta a fost amenajata ca paraclis de catre Dumitru Soldan, întregita apoi de catre egumenul Macarie, în 1806.

La specificul sau original arhitectural se adauga si valoarea artistica a iconostasului de la parter si a mai multor icoane din secolul al XVIII-lea care s-au pastrat în patrimoniul manastirii.

Astazi este manastire de calugari, cu peste 30 de vietuitori, cu viata de obste, cu hramul „Sf. Dumitru” si „Sfintii Români”.

9. Manastirea Secu

Este ctitoria vornicului Nestor Ureche, în 1602.

La aproximativ 22 km de orasul Tg. Neamt, pe valea pârauului Secu, ce se deschide în stânga soselei care duce spre Pipirig si Poiana Largului, se pastreaza alt focar de credinta si spiritualitate româneasca.

Asezata într-o fermecatoare poiana ce se întinde la poalele muntelui Vosan, protejata din toate partile de înaltime împadurite, Manastirea Secu are aspectul unei impresionante fortarete, fiind înconjurata de ziduri impunatoare, ce se îmbina la colturile incintei cu puternice turnuri de aparare. Grupuri restrânse de sihastri vor fi vietuit aici si în poienile ascunse de pe Valea Secului înca din a doua jumatate a secolului al XIV-lea, asa cum s-a întâmplat la Manastirea Neamt si în alte locuri din Moldova, departe de asezarile omenesti, dar care puteau asigura anahoretilor hrana si adăpost (N. Iorga, 1925; N.V. Dobrescu, 1910).

Prima asezare calugareasca ce se cunoaste aici nu poate fi mai veche de anii 1420-1450, când un grup de sihastri, condus de Zosim (Zosima), a curatat un loc în padure si a ridicat o bisericuta de lemn cu hramul *Nasterii Sf. Ioan Botezatorul* (Melchisedec, 1885), eveniment consemnat si în *Pomelnicul* Mare al manastirii.

Pe baza datelor cuprinse într-o pisanie din 1530, pastrata pâna în 1910 în turnul-clopotnita de la intrare, putem considera ca Petru Rares a ridicat la Secu, pe locul actualului cimitir, biserica voievodala, înconjurata cu zid de catre urmasii sai (M. Ciolan, 1987). Coroborând toate datele de care dispunem, rezulta ca schitul de la Secu a purtat multa vreme numele întemeietorului sau – Zosim – si ca Alexandru Lapusneanu l-a înzestrat cu mosiile din hotarul Cetatii Neamt, pe care alti voievozi le-au întarit si le-au extins.

Spre sfârșitul veacului al XVI-lea, constructiile din jurul schitului lui Zosim se pare ca erau slabite de vreme si chiar biserica zidita de Petru Rares se afla în ruina. Aceasta situatie ne explica, în buna masura, de ce în 1602 vechiul lacas a fost abandonat, ridicându-se actuala biserica a lui Nestor Ureche, mare vornic al Tarii de Jos, tatal cunoscutului cronicar Grigore Ureche. Dupa cum ne informeaza pisania originala, aflata în zidul sudic al bisericii, lucrarile s-au savârsit între 7 iunie si 5 octombrie 1602, deci în numai 4 luni.

Dupa plecarea lui Paisie Velicicovschi la Manastirea Neamt (15 august 1779), asezamântul monahal de la Secu își pierde autonomia canonica, aparând în documentele vremii, pâna în 1910, ca dependent de marea lavra a Neamtului, sub denumirea de Manastirea Neamt - Secu.

Documentele vremii ne informeaza ca, pe la mijlocul lunii august 1821, cetele eteriste urmarite de turci s-au retras în buna parte si pe Valea Secu, însumând între 380 si 500 de oameni condusi de Iordache Olimpiotul si Farmache. Cei mai multi s-au adapostit direct la Manastirea Secu, altii, sub comanda lui Gheorghe Calauza, au ramas pe valea pârlului, hartuind ostile otomane si provocându-le grave pierderi (Al. Lapedatu, 1911). Nevoiti sa se retraga între zidurile manastirii sub presiunea unui dusman mai numeros si bine înarmat, eteristii sunt supusi în ultimele zile ale lunii august la un adevarat asediu, unde s-a folosit artileria. Datorita incendiului mistuitor ce s-a declansat în incinta manastirii, amagiti si de promisiunile turcilor, eteristii s-au predat, fiind apoi macelariti împreuna cu monahii si toti cei care se adapostisera aici. Doar capitanul Farmache si 14 oameni ai sai au fost crutati pentru a fi dusi la Istanbul, unde au fost decapitati. Anii care au urmat distrugerilor din 1821 au fost ani grei, ani de privatiuni si de munca asidua. S-au reparat zidurile incintei si s-au refacut chiliile cu *Paraclisul Sf. Nicolae*.

În 1832 s-a reconstruit biserica *Nasterea Sfântului Ioan Botezatorul* si abia în 1850 se vor încheia lucrarile de restaurare la ctitoria lui Nestor Ureche, acesta fiind lungita, zugravita în interior si împodobita cu o noua catapeteasma. Totusi, la sfârșitul veacului trecut, Manastirea Secu va continua sa se afle într-o situatie precara, datorita subordonarii canonice fata de Manastirea Neamt. Acest fapt îl determina pe Mitropolitul Pimen Georgescu sa actioneze pentru separarea celor doua asezaminte (C. Bobulescu, 1940). Autonomia a fost câstigata abia în 1950. Manastirea Secu s-a afirmat ca puternic centru monastic si spiritual din aceasta parte a tarii, reusind sa se ridice la înaltimea bogatelor sale traditii istorice si de cultura.

Construita din piatra si caramida de catre mesteri locali si din Tara Româneasca, biserica mare cu hramul *Taierea capului Sfântului Ioan Botezatorul*, prezinta un plan foarte apropiat de specificul moldovenesc, dar în arhitectura sa întâlnim si „... notabile influente muntenesti care sunt mai pregnante în sistemul de boltire si în sprijinirea turlor”.

Decoratia exterioara se axeaza pe existenta unui brâu median încadrat în doua rânduri de caramizi dispuse în „zimti” si care împarte întreaga suprafata în doua mari registre: cel superior, acoperit de un sir de ocnite alungite, cu arcul de sub cornisa bine pronuntat si cel inferior, cu ocnite mari si mai putin dense. În interior, cupolele se sprijina direct pe arcele masive ale naosului si pronaosului, iar cele doua turle se înalta din mijlocul unor platforme octogonale, care fragmenteaza linia mediana a acoperisului (Gh. Bals, 1966).

Între pronaos si naos este bine delimitata încaperea gropnitei, unde se afla mormintele lui Nestor Ureche si al sotiei sale Mitrofana, iar într-o nisa exterioara zidului sudic al bisericii s-a pastrat mormântul vestitului mitropolit-carturar Varlaam Motoc.

În întreaga sa existenta, biserica principala a Manastirii Secu a suferit numeroase restaurari, adaugiri si modificari, dar a fost adusa cât mai aproape de forma sa initiala în urma lucrarilor dintre anii 1966-1984.

Pictura a fost executata în anii 1849-1850, de catre zugravul Costache Lifsicor din Filioara, cu cheltuiala ieromonahului Calistrat, stergându-se astfel urmele devastatorului incendiu din 1821 (N. Iorga, 1906). Pe peretele vestic al pridvorului mic se afla portretele votive de o mare valoare documentara ale lui Nestor si Mitrofana Ureche, precum si cele ale voievodului Ieremia Movila si sotiei sale Maria.

Dupa 1602, asezamântul monastic de la Secu a continuat sa se dezvolte în jurul ctitoriei lui Nestor Ureche.

La capatul sud-estic al incintei a fost construit, în 1640, *Paraclisul Adormirii Maicii Domnului* de catre ieromonahul Ghedeon, unul dintre ucenicii Mitropolitului Varlaam. Înzestrat din 1853 cu o superba catapetasma, opera a monahului Iulian, paraclisul a fost reparat si marit în acelasi an pe cheltuiala lui Sofronie Miclescu, pe când era episcop de Husi.

Biserica-paraclis „Sf. Nicolae”, din partea de nord-est, construita de egumenul Nifon Udrea Trotusanu în 1758-1763, a fost distrusa în 1821, fiind refacuta apoi în 1824 prin grija Mitropolitului Veniamin Costache; biserica serveste astazi „pravilei de iarna”, din noiembrie pâna la sarbatorirea Pastelui.

În cimitirul manastirii se ridica *Biserica Blagoslovul*, construita în 1832 pe locul vechiului schit a lui Zosim, distrus de turci în 1821. Este un edificiu de o eleganta frapanta, cu o turla înalta pe naos si cu o fatada în stil clasic. Catapetasma, de o deosebita frumuseté si bogatie ornamentala, ar fi

fost executata de catre Nifon Udrea Tratuianu la 1740, fiind adusa aici de la biserica mare a manastirii.

Între anii 1775-1779, cât a staretit Paisie Velicicovschi, la Secu s-au construit aproximativ 100 de chilii pentru a le face loc tuturor calugarilor pe care marele carturar îi adusesese cu sine de la Dragomirna.

Aici si-au facut ucenicia, de-a lungul anilor, carturari de seama, printre care s-au numarat Mitrofan, episcop al Romanului si Varlaam Motoc, Mitropolit al Moldovei (D. Udristeanu, ms.). Varlaam Motoc, autorul „Cartii românesti de învățatura” (1643), al celor „Sapte taine a Bisericii” (1644) si a altor lucrari din literatura noastra veche, se întoarce, din 1653 la Manastirea Secu, unde va si muri.

De la Secu a pornit în viata bisericeasca si Dosoftei Barila, vestit carturar si Mitropolit al Moldovei, creatorul „Psaltirii în versuri” (1673) si al „Liturghierului” (1679).

În depozitele Manastirii Secu se pastreaza, printre altele, 252 carti românesti de slujba, începând cu anul 1643 si alte 512, tiparite cu litere latine, dupa anul 1861, precum si 190 vechi lucrari slavone, 9 slavo-române si 60 manuscrise realizate în secolele XV-XVIII, mai ales de catre copistii locali. Printre cartile rare, se afla aici: „Cazania” lui Varlaam, tiparita la Iasi în 1643; „Îndreptarea legii” (Pravila lui Matei Basarab), iesita de sub teascurile de la Târgoviste în 1652; „Evanghelia” româneasca, aparuta la Bucuresti în 1682; „Evanghelia” slava, editata la Moscova în 1760; „Evangheliile” slavone din 1763 si 1766; Marea „Evanghelie” moldoveneasca, tiparita la Manastirea Neamt în 1821.

Dintre manuscrise, nu pot trece neobservate „Liturghia” slavona executata chiar de Mitropolitul Varlaam; „Evanghelia” copiata de Mitropolitul Ghedeon în 1664 pe când era monah la Secu; „Everghetinos”, o parte din lucrarea lui Paul Everghetinos din secolul al XI-lea, tradusa de ieromonahul Clement de la Neamt si scrisa la Secu de catre duhovnicul Timotei (I.A. Gonta, 1962).

Cu totul remarcabile sunt cele patru icoane împaratesti, îmbracate cu splendide ferecaturi de argint la mijlocul veacului trecut. Tot în biserica mare, strana principala este ocupata de o superba icoana a Maicii Domnului, cunoscuta sub numele, de „Cipriota” si a carei istorie este tot atât de zbuciumata ca si cea a manastirii care o gazduieste. Ea a fost adusa din Cipru de catre voievodul Vasile Lupu si donata bisericii „Sf. Nicolae” din Cetatea Neamt. În 1718, când cetatea si biserica sunt distruse din ordinul turcilor, icoana este adusa la Manastirea Secu împreuna cu alte

odoare, fiind asezata, mai întâi, la Schitul Nifon, apoi în biserica din cimitir si abia în 1876 pe locul în care se afla si astazi (M. Ciolan, 1987).

Colectia muzeala a Manastirii Secu este, fara îndoiala, una dintre cele mai bogate si valoroase, reunind un mare numar de obiecte liturgice, icoane vechi si broderii, adevarate capodopere ale genurilor respective. Din acest patrimoniu, atragem atentia asupra crucii îmbracate în argint si care dateaza din 1582, a doua cadelnite din argint aurit, a catuilor cu decoratiuni în filigran, a dverei realizate în fir de aur si argint si a celorlalte obiecte donate de ctitori la începutul secolului al XVII-lea (D. Udistanu, ms.). O piesa deosebita, cu impresionante calitati artistice este „Epitaful” ornamentat cu perle si pietre pretioase, din inscriptia caruia rezulta ca a fost lucrat în anul 1608 de catre monahia Filoteia din Constantinopol, sub îngrijirea lui Nestor Ureche si a sotiei sale Mitrofana. Se remarca, de asemenea, „Litierul” de argint aurit cu desene în filigran, daruit manastirii în 1834 de catre Sofronie Miclescu, episcop al Husilor, creatie ce pune în evidenta nivelul înalt la care ajunsese arta prelucrării metalelor pretioase din Moldova primei jumatati a secolului al XIX-lea.

Astazi, la Manastirea Secu se afla aproape 70 de vietuitori, ducând viata de obste. Hramul bisericii manastirii este *Taierea capului Sfântului Ioan*, pe 29 august. Întreaga obste calugareasca este condusa de starețul Vichentie Amariei.

10. Biserica Buhalnita

Situata la poalele masivului Ceahlau, în pitoreasca vale a Bistritei, Biserica Buhalnita, cu hramul „Intrarea Maicii Domnului în Biserica”, este zidita de domnitorul moldovean Miron Barnovschi, în anii 1626-1629, asa dupa cum el însusi marturiseste: „Început-am a zidi si am facut biserica aceasta...care iaste în partea apusului departat, si întru deosebi pustie, în locul ce se cheama Hagul. Si aceasta urmare si facere am pus domnia mea a fi nerasuita în veci întru a noastra din nou zidita manastire de mai sus numita Hagul” (Gh. Ungureanu, 1931).

Se pare ca biserica de la Buhalnita a fost zidita pe mosia vechiului schit Poienile, ctitorie a lui Gheoghe Movila (identificata cu biserica din fostul sat Boura Fârtâgi) (C. Matasa, 1929). Dupa 1627, Miron Barnovschi, Vasile Lupu si alti voievozi ai tarii înzestreaza Manastirea Hangu cu întinse mosii si cu helestee. Ctitoria lui Miron Barnovschi îsi va spori necontentit avutul si va deveni astfel un puternic rival pentru boierii Cantacuzini, stapâni ai mosiei Hangu, care-si revendica unele sate cedate manastirii printr-un schimb facut cu Miron Barnovschi.

În anul 1715, în timp ce patriarhul Kir Samuil din Alexandria se afla în Moldova, voievodul Nicolae Mavrocordat închina Patriarhiei Manastirea Buhalnita, cu tot venitul ei. De la aceasta data începe cea mai grea perioada de existenta a obstii monahale de la Buhalnita, ca o consecinta a practicarii sistemului de arendare a egumeniei.

Prin Secularizarea din 1863, manastirea este transformata în biserica parohiala, iar din 1865, în unele chilii începe sa functioneze o scoala primara, unde copii se familiarizau, chiar de la primele lectii, cu alfabetul latin. Dupa 1900, aceasta scoala se va muta într-un nou local, caci vechile constructii din incinta manastirii erau într-o avansata stare de degradare. Abia în 1958, când începe stramutarea masiva a satelor din zona lacului de acumulare a hidrocentralei de la Bicaz – Stejaru, biserica fostei manastiri Buhalnita este demolata cu grija si reconstruita întocmai pe locul actual.

Monumentul este azi înconjurat de un zid din piatra de râu, executat destul de îngrijit. Spre sud, intrarea în incinta este strajuita de turnul-clopotnita, o constructie prismatica lipsita de trasaturi caracteristice, cu acoperis bulbat, de tabla. În schimb, biserica cu hramul „Intrarea în Biserica a Maicii Domnului” constituie o foarte reusita exemplificare a stilului moldovenesc aplicat în conditiile specifice primelor decenii ale secolului al XVII-lea.

Planul constructiei este simplu, dreptunghiular, fara abside laterale pronuntate, dar cu absida altarului semicirculara si fatada vestica poligonala, situatie rar întâlnita la edificiile din aceasta epoca. Acoperisul în doua ape este strapuns de o turla, situata în zona mediana a edificiului, care îl relanseaza si-i confera mai multa suplete. Fatadele nu prezinta elemente arhitecturale deosebite, fiind împodobite doar cu un brâu zimtat, de caramida, situat la înaltimea nasterii boltilor. Doar fereastra altarului si cea a pronaosului, ambele situate în axul edificiului, mai pastreaza chenarele originale de piatra, pe suprafata carora reapare cunoscutul motiv al baghetelor încrucisate.

Usa de la intrare a pastrat chenarul original de piatra, decorat cu aceleasi muluri care se întretaie la colturi. În interior, atrage atentia forma poligonala a naosului si cele doua coloane masive pe care se sprijina arcadele despartitoare dintre naos si pronaos. Compartimentarea interiorului este subliniata si prin sistemul de boltire: în sfert de sfera în pronaos si altar, calota sferica sprijinita pe patru arce îmbinate în consola, deasupra naosului.

Desi adusa din Alexandria, în 1859, catapeteasma nu prezinta calitati artistice deosebite. Mai interesant este decorul zoomorf al stranei arhieresti, cu motive inspirate din mastile grotesti, folosite în teatrul popular de pe Valea Bistritei. S-au mai pastrat, de asemenea, si câteva din cele 25 de strane sculptate, acoperite cu ornamente extrem de variate ce confera fiecărei piese valoare de unicat; acestea sunt opera mesterilor populari, datate printr-o inscriptie din 1660.

Se mai afla, de asemenea, o piatra de mormânt din 1652, aparținând sotiei clerului Miron Ciogolea.

11. Manastirea Agapia

Apartine hatmanului Gavriil, care a ridicat-o în 1642.

Manastirea Agapia este unul dintre cele mai cunoscute si mai apreciate monumente din aceasta parte a tarii, cautat de un mare numar de vizitatori dornici sa vada o straveche vatra de credinta si cultura, dar si un nepretuit tezaur de arta, unic prin capacitatea sa de a dezvalui specificul si originalitatea spiritualitatii românesti.

Putini stiu ca începuturile acestui vestit asezământ monastic, ce izvodeste din peisajul mirific pe care-l desfasoara Muntele Muncelu, Dealu Mare si Dealul Crucii, sunt strâns legate de existenta unui schit, *Agapia Veche (Agapia din Deal)*, ce-a dainuit pâna astazi, la o distanta de aproximativ 2 km, într-o poiana ce te îmbie la popas pe partea de peste munte, care leaga valea Agapiei de valea pârâului Secu. Traditia, consemnata si în unele vechi manuscrise, a pastrat numele sihastrului Agapie care, în a doua jumatate a secolului al XIV-lea, ar fi ridicat împreuna cu mucenicii sai o biserica de lemn pe locul astazi numit „Livada Parintilor”.

Documentele scrise mentioneaza numele manastirii Agapia la 1437. Numele, care în limba greaca înseamna *drag, dragoste* (fata de aproape), s-a transmis nu numai obstii isihaste pe care a condus-o, ci si muntilor din jur, pârâului si mai apoi asezarii din vale (E. Ciucanu, 1986). Distrusa de o avalansa de zapada chiar într-o zi de Pasti, biserica lui Agapie a fost refacuta pe o alta temelie în „Poiana lui Eufrosin”, aflata în apropiere, primind hramul putin obisnuit „Minunea Arhistrategului Mihail din Colose”, care se mai serbeaza si astazi în ziua de 6 septembrie (N. Darânga, 1908). Abia la sfârșitul secolului al XV-lea si începutul celui urmator s-a construit o biserica pe actualul amplasament al sihastriei de la Agapia din Deal, atunci când si biserica din ”Poiana lui Eufrosin” s-a ruinat si nu a mai putut fi folosita.

Prima mentiune documentara s-a facut prin „Hotâmbicia” lui Ilies Voda în 1437, care delimiteaza mosia manastirii Agapia de cea a Manastirii Neamt (N. Cretulescu, ms.). Vechiul Pomelnic al manastirii Agapia aminteste de Petru Rares si Elena Doamna ca primi ctitori voievodali, prin grija carora s-a zidit prima biserica de piatra.

În schimb, o inscripție aflată în pronaosul bisericii mari de la Agapia din Vale menționează pe Petru Schiopul și Ruxandra Doamna ca fiind întâii ctitori domnești, creându-se astfel o oarecare confuzie în această problemă (E. Ciucanu, 1986).

Deși a domnit foarte puțin, respectiv între anii 1579-1582, Iancu Sasul, fiul lui Petru Rares, a avut grijă ca în 1580 să daruiască noi sate Mănăstirii Agapia, determinat probabil de faptul că aici ctitorise tatăl său. Este, deci, posibil ca Petru Rares și Elena Doamna să fi ridicat aici prima biserică de zid, reînnoită apoi de Petru Schiopul în a treia domnie a sa (1582-1591). Acest punct de vedere ar explica și mențiunea din Pomelnicul mănăstirii și scaparea din inscripția amintită, care s-a referit doar la refacerea realizată de Petru Schiopul, fără a mai aminti și de Petru Rares (MIBMMS, 1974).

Dar construcțiile de la Agapia din Deal nu prea aveau viața lungă deoarece terenul îmbibat de ape freatice care se aflau la o adâncime mică, era nestatornic și aluneca adesea, naruind chilii și biserica. De aceea, în jurul anului 1600, o parte din calugări s-au mutat în vale, ridicând aici o mică biserică, în jurul căreia se va dezvolta Mănăstirea Agapia de astăzi, pomenită uneori sub numele de Agapia Nouă, Agapia din Vale sau Agapia Mare.

Ctitoria lui Petru Schiopul de la Agapia din Deal s-a ruinat și ea și a fost nevoie, ca în 1680, Anastasia Doamna, soția lui Gheorghe Duca Voda, să ridice o nouă biserică, adăugând și hramul „Schimbarea la Față a Domnului”, alte chilii și o trapeză. Reparată în anii 1716 și 1793, biserica a rezistat până în 1821, când e mistuită de flăcările care au însoțit retragerea țărilor. Zece ani mai târziu, în 1831, totul a fost refăcut prin stăruința și pe cheltuiala schimonahiei Sevestia Munteanu, ajutată de Mitropolitul Veniamin Costache, pentru că în 1890 și această biserică să fie închisă, având mari craapături în ziduri (P. Lupan, 1967).

Din 1891 slujbele s-au oficiat într-un mic paraclis cu hramul „Acoperământul Maicii Domnului”, care a ars și el la 31 decembrie 1934. După un an, în 1935, s-a ridicat un alt lăcaș prin contribuția obștii mănăstirești și a profesorului I.D. Stefanescu, pictura în frescă a acestuia fiind realizată în 1963 de Teodor Varahil Moraru și Gheorghe Buburuzan. Între anii 1991-1992 s-a „scris” ultimul capitol din istoria atât de zbuciumată a edificiilor de la Agapia din Deal: s-a ridicat o nouă biserică de lemn, dar fără virtuți arhitecturale deosebite (E. Ciucanu, 1986).

Dupa anul 1600, un numar tot mai mare de calugari, s-au stramutat de la Agapia Veche la Agapia din Vale, rolul noii vetre isihaste crescând vertiginos. Demersurile facute de monahii de la Agapia la curtea domneasca de la Iasi au gasit ascultare la Hatmanul Gavriil, fratele voievodului Vasile Lupu si sotia sa Liliana, care s-au hotarât sa ridice o noua biserica pe cheltuiala lor si sa o înzestreze cu cele trebuincioase. Pentru aceasta, ei au apelat la serviciile renumitului arhitect Enache Ctisi, nascut si crescut la Constantinopol, cel care în 1625 a refacut din temelii biserica „Uspenia” (Sf. Sava) din Iasi si care, în cei 27 de ani petrecuti în Moldova, a ridicat cele mai importante edificii ale vremii (N. Cretulescu, ms.).

Constructia bisericii mari de la Agapia, care a pastrat hramul „Sfintii Arhangheli Mihail si Gavril”, a început la 16 octombrie 1642 si s-a încheiat la 3 septembrie 1644, asa cum se mentioneaza în pisania pastrata pe fatada sudica, deasupra intrarii: *„În numele Tatalui si al Fiului si al Sfântului Duh. Iata eu robul lui Dumnezeu, Gavriil Hatman cu Cneaghina Liliana, facut-am si am zidit aceasta Manastire Agapia din nou zidita în zilele blagocestivului si de Hristos iubitorului Domnului nostru Ian Vasile Lupu Voievod. Si s-a început zidirea în anul 7150 (1642) octombrie 16 zile si s-au savârsit la anul 7152 (1644) septembrie în trei zile si s-au sfintit în anul 7155 (1647) septembrie 12”*.

Totodata, Gavriil Hatmanul si sotia sa, copii acestora Domnita Safta si Radu Stolnicul si însusi Voievodul Vasile Lupu au înzestrat manastirea cu mai multe mosii, mari sume de bani, carti de cult si numeroase odoare sfinte. Asa cum rezulta din Sfântul Antimis care se pastreaza la Manastirea Secu, slujba de sfintire a avut loc la 12 septembrie 1647, fiind oficiata de Mitropolitul Varlaam Motoc, în prezenta voievodului Vasile Lupu, a ctitorilor si a celor mai reprezentative figuri ale cinului boieresc si ale clerului din Moldova.

Dar îndelungata istorie a Manastirii Agapia a cunoscut, din nefericire, si numeroase momente de grea încercare, sfântul lacas fiind adesea jefuit si pustiit de ostile straine, dar si de foc. În 1671-1672, Manastirea Agapia a avut pierderi atât de mari încât, la 15 ianuarie 1673, egumenul Teofan a fost nevoit sa vânda satul Sorcani de lângă Orhei pentru a putea reface acoperisurile distruse. În iarna anului 1674-1675 tatarii s-a asezat si la Agapia pe care au jefuit-o, calugarii adapostindu-se prin muntii din jur, lasând manastirea pustie timp de doi ani. În 1680, Agapia a fost pradata de poloni, care au transformat biserica mare în grajduri de cai, pentru ca între 1689-1693, dupa cum ne relateaza cronicarul Ion Neculce, aceiasi osteni

„crestini” sa provoace mari distrugerii, de data aceasta sub conducerea eliberatorului Vienei, regele Sobieski. În perioada 1694-1697, pe vremea lui Antioh Cantemir, calugarii de la Agapia au fost nevoiti sa bejeneasca din nou, trecând muntii în Transilvania, situatia generala a manastirilor din Moldova determinând pe voievod si pe mitropolitul Sava sa adopte masuri speciale pentru repararea si repopularea lor (E. Ciucanu, 1986).

Dupa ce, în 1716, voievodul Mihai Racovita a „stricat” Cetatea Neamt si a lasat pe tatarsi „sa jefuiasca manastirile din jur dupa pofa lor”, a urmat marele dezastru din 1821, consemnat în inscriptia de pe peretele nordic al bisericii „Sfintii Voievozi”: „*Aceasta sfânta manastire au patimit primejdii cu arderea focului, atât înlauntru cât si afara, despre turci, la tulburarea ce s-a urmat în anul 1821, la septembrie 16 zile, atât chiliile înlauntru cât si pe afara dimprejur*”.

Edificiul are plan triconc si este construit pe temelie de piatra bruta, cu ziduri de o grosime impresionanta. Absidele au forma semicirculara, cele laterale fiind îmbracate la exterior în rezalite dreptunghiulare. În 1858-1862 s-au adaugat proscomidarul, diaconiconul si un nou pridvor, cel vechi fiind integrat pronaosului. Acoperisul simplu, cu o înclinatie redusa, este strapuns deasupra naosului de o turla zvelta, cu baza octogonala, ca la Galata si Trei Ierarhi din Iasi.

Fatadele, de un alb stralucitor, poarta pecetea stilului neoclasic, frumosi pilastri de factura corintica încadrând ferestrele si usile, sau sustinând arcade oarbe cu arhive bogat ornamentate, în spatiile cu o suprafata mai mare. Peretele vestic, delimitat longitudinal de aceiasi pilastri corintici, este acoperit în partea superioara de un fronton cu mici arcaturi, sub care se afla o fereastră rozeta ce însufleteste întreaga suprafata.

Ferestrele, mult largite, au chenare de fanta cu decoratie de aceiasi factura neoclasica, iar deasupra usii de la intrare se afla icoana hramului (Sfintii Arhangheli Mihail si Gavril), pictata de Nicolae Grigorescu.

În 1975 s-au descoperit în peretii laterali ai bisericii, cam în zona arcului ce desparte pronaosul de naos, nisele a doua morminte, cu ancadrame de piatra sculptata, unde se presupune ca ar fi fost depuse ramasitele pamântesti ale ctitorilor. În aceiasi zona, dar în axul bisericii, s-a descoperit un alt mormânt, probabil al Saftei, fiica Hatmanului Gavril, ceea ce conduce la concluzia ca, initial, biserica a avut si gropnita bine delimitata.

Dupa cum se cunoaste, valoarea deosebita si fama Manastirii Agapia își are obârșia în acea minunata pictura executata în anii 1858-1861 de catre Nicolae Grigorescu. Desi avea numai 20 de ani când a început sa

zugrăveasca interiorul bisericii de la Agapia, „Mesterul Nicu” încheie aici în mod stralucit o întreaga etapă din activitatea sa artistică, lăsând posterității o adevărată capodoperă a picturii religioase din secolul al XIX-lea, în fața căreia istoricul și criticul de artă George Oprescu remarcă: *„Ce minunată impresie de plenitudine, de bogăție de forme și de culori, de inventivitate și de just echilibru în contopirea reminescentelor clasice cu viziunea proprie. În pictura noastră din secolul al XIX-lea, nimeni înainte de el nu fusese în stare să dea o atât de stralucită probă de maturitate și aceasta la o vârstă când cei mai mulți artiști se găsesc încă la primele începuturi.”* (G. Oprescu, R. Niculescu, 1956).

Pictura lui N. Grigorescu constituie, fără îndoială, o nepretuită podoabă a mănăstirii și nu este nici o exagerare în cuvintele lui M. Kogălniceanu, care aprecia ca: *„... prin bogăția compoziției, adevărul și vivacitatea coloritului lor, tablourile de la Agapia formează pentru Moldova o adevărată galerie de pictură, care va atrage întotdeauna admirația românilor și stima străinului cunoscător care ar călători prin aceste îndepărtate locuri”*. Referindu-se la momentul sfintirii și la valoarea picturii de la Agapia, Alexandru Vlahuța scria și el: *„Dupa trei ani, Agapia în sarbătoare își sfintește podoaba de care cu drept cuvânt se poate mândri. Din câte biserici avem în țară nici una nu închide o așa aleasă comoară artistică, atâtă bogăție de viață cerească, exprimată așa frumos, așa de curat și cu atâtă putere...Parcă nu mai este mâna omenească! Așa se minunau maicile clatinând din cap. Acolo rămâne un muzeu și o școală de pictură bisericească”* (Al. Vlahuța, 1910).

Din cele 29 lucrări originale, ce poartă semnătura lui Nicolae Grigorescu, se detașează icoana de probă, pe baza căreia pictorul a obținut contractul de zugrăvire a mănăstirii, cea a Maicii Domnului, inspirată după „Madona Sixtina” a lui Rafael, portretul Mitropolitului Sofronie Miculescu și compoziția „Iisus pe Golgota” daruită stareței Tavefta Ursache în semn de omagiu.

Tot aici se păstrează trei registre complete dintr-o catapeteasma din secolul al XVII-lea, care a aparținut vechii biserici de la Agapia din Deal, o icoana din 1603 cu „Iisus Pantocrator”, opera a Mitropolitului Atanasie Crimca, trei icoane ce provin din prima catapeteasma a bisericii „Sfintii Voievozi” și alte șase icoane cu rame aurite, din secolul al XVIII-lea, aduse din paraclisul Mănăstirii Bisericieni.

„Drumul crucii”, pictura murala de Nicolae Grigorescu

Dintre obiectele aflate în patrimoniul manastirii, retin atentia cele patru „Evanghelii” tiparite la Manastirea Neamt în 1821 si îmbracate în superbe ferecaturi de argint aurit, „Evanghelia” daruita în 1813 de Patriarhul Hrisant al Ierusalimului, „Panaghia” de argint aurit, din 1514, pe care Alexandru Lapusneanu 1a daruit Manastirii Pângarati si crucea îmbracata în argint aurit, cu o bucata din Sfântul Lemn al Crucii Mântuitorului, daruita în secolul trecut de Patriarhul Chiril al Ierusalimului (M. Dragotescu, 1974).

O lucrare foarte veche si de mare valoare artistica este icoana Maicii Domnului din biserica mare, considerata a face parte din categoria celebrelor icoane de la manastirile Bistrita si Neamt. Dupa câte se cunoaste, aceasta icoana ar fi fost daruita Manastirii Boistea de catre ctitorul acesteia, ieromonahul Macarie Ban, catre sfârșitul secolului al XIV-lea. La începutul secolului al XVII-lea, când Manastirea Boistea se desfiinteaza, icoana este adusa la Manastirea Topolita si, de aici, la Manastirea Gârcina. În 1803, când calugaritele de la Gârcina au venit la Agapia, printre bunurile transferate s-a numarat si icoana Maicii Domnului, dovada a valorii ei deosebite.

Vizitata adesea de mai toti corifeii artei si culturii românesti, care veneau aici ca la un adevarat salas al muzelor, Manastirea Agapia mai pastreaza, în pofida zbuciumatei sale istorii, un valoros patrimoniu cultural-artistic. Broderii de o rara frumusetate si numeroase covoare executate în atelierele manastirii, icoane aparținând „Scolii” de la Valeni – Piatra-Neamt sau realizate de Nicoale Grigorescu în timpul sederii sale la Agapia, manuscrise, carti vechi si obiecte de cult care, pe lângă valoarea lor intrinseca, etaleaza si deosebite calitati artistice, alcatuiesc un adevarat tezaur ce poate fi admirat în Muzeul Manastirii Agapia, muzeu construit în 1927 din initiativa profesorului si istoricului de arta I.D. Stefanescu.

În muzeu exista o icoana de o mare valoare, „Maica Domnului, Dulcea sarutare” din secolul al XVI-lea, pictata în stil clasic bizantin cu rama bogat aurita.

Actuala biblioteca, asezata într-o sala spatioasa la etajul cladirii incintei, în continuarea salilor de muzeu, a fost organizata în anul 1962. Ea cuprinde un numar de 12.000 volume. Este o biblioteca documentara de uz intern, dar, în acelasi timp, o biblioteca de conservare, cuprinzând si un fond de carte veche, care face parte din Patrimoniul Cultural National. Biblioteca mai cuprinde un fond de carte separat, studii si literatura teologica. Fondul general cuprinde beletristica, filosofie, istorie, stiinta si arta. Importanta este, în acest fond, o serie de editii princeps ale unor scriitori români si ai

literaturii universale, care poarta pe ele dedicatii si autografe, cum sunt cele care provin din fondul donat de profesorul I.D. Stefanescu. Cea mai veche tiparitura din biblioteca manastirii este o „Liturgie a Sfântului Ioan Hrisostom”, editie bilingva tiparita la Paris, în 1537, „Cartea româneasca de învatatura” sau „Cazania lui Varlaam”, tiparita la Iasi în 1643, „Noul Testament” al lui Simeon Stefan, tiparit la Balgrad (Alba Iulia) în anul 1648, „Triodul” tiparit la Iasi în 1747, „Noul Testament” tiparit la Venetia în 1750, „Noul Testament” în limba greaca, tiparit la Atena în 1751.

O importanta deosebita o au colectia de manuscrise de muzica bizantina si „Idiomelarul” marelui Macarie, scris în limbile greaca si româna în anul 1844. Manastirea Agapia mai adaposteste si fondul de carte veche, care înregistreaza un numar de 3454 de carti vechi în limba româna, greaca si slavona, tiparite toate pâna în anul 1850.

Ctitorii de la Agapia au înconjurat biserica mare cu un puternic zid de incinta, care atinge si doi metri grosime, în interiorul caruia se desfasoara, pe doua nivele, chilii boltite, cu masive arce de sustinere. Intrarea este adapostita de turnul-clopotnita, caruia i s-a adaugat o noua camera a clopotelor în 1858, iar etajul incintei se prezinta ca o prispa continua cu arcade elegante si coloane de lemn dispuse în linie.

Pe latura sudica, în corpul de chilii al staretiei, s-a sfintit la 31 august 1847 Paraclisul cu hramul „Nasterea Maicii Domnului”, ctitorie a Mitropolitului Veniam Costache si a surorii acestuia, schimonahia Elisabeta Costache, fosta staretă dupa 1803. Dupa incendiul din 1903 Paraclisul a fost refacut pe cheltuiala printesei Raluca Sturdza. Dupa alte lucrari de reînnoire, executate în anii 1968-1969, interiorul a fost împodobit cu pictura în fresca a profesorului Neculai Stoica.

În afara incintei, dar în imediata apropiere a acesteia, se afla Biserica „Adormirea Maicii Domnului” (cu al doilea hram, „Sfânta Varvara”) construita, se pare, în secolul al XVIII-lea si refacuta în 1854 de vornicul Iordache Miclescu si de surorile sale, monahiile Erpaxia si Agapia Miclescu.

În partea de nord a manastirii, în cimitirul acesteia, se pastreaza Biserica de lemn „Sfântul Ioan Blagoslavul”, considerata, prin traditie, ca fiind cea dintâi biserica de la Agapia din Vale, ridicata pe locul unui schit mai vechi, existent aici înainte de anul 1600. Reînnoit în 1977, edificiul a fost pictat în interior de ierodiaconul Vartolomeu Florea de la Manastirea Sihastria. În biserica exista doua iconostase de mare valoare istorico-artistica: unul montat pe arcul altarului, datând din secolul al XVIII-lea si unul în pridvor, mult mai vechi, opera unui zugrav necunoscut.

În jurul ctitoriei lui Gavriil Hatmanul s-au construit, de-a lungul anilor, aproximativ 320 de case ce alcatuiesc satul manastiresc. Multe dintre acestea, construite în cel mai curat stil popular si având o vechime de 150-200 de ani, au o deosebita valoare artistica, istorica si memorialistica, aparținând unor monahi sau monahii care au jucat un rol important în viata manastirii sau au servit ca loc de odihna si reculegere unor ilustre personalitati ale vietii noastre cultura-artistice. Printre acestea se numara si casa care a apartinut scriitorului Alexandru Vlahuta, casa în care venea adesea Nicolae Grigorescu si care a fost organizata ca muzeu memorial în anul 1966. Se pastreaza si azi la Agapia casele în care au locuit scriitorii Delavrancea, Hasdeu, fratii Ionel si Alexandru Teodoreanu, Garabet Ibraileanu, Cezar Petrescu si altii.

Din 1910, când s-au accentuat lucrarile de refacere a incintei, pe latura de nord s-au croit la etajul incintei sali mari, spatioase pentru lucrul în ateliere. În aceste ateliere de traditie s-au executat de-a lungul anilor lucrari artistice, atât broderii în fir cât si tesaturi, cusaturi, scoarte si tricotaje. Faima acestor ateliere a depasit granitele tarii, deoarece covoarele artistice executate de calugarite au fost prezentate la diferite expozitii internationale, pentru care s-au primit medalii de aur.

Obstea numara, acum, peste 500 de calugarite, stareta fiind stavrofora Evdochia Cireanu.

12. Manastirea Sihastria

A fost construita de Episcopul Ghedeon al Husilor, între anii 1730-1734.

Conform unei însemnari din „Pomelnicul” ctitoricesc al manastirii, sapte monahi de la manastirea Neamt ar fi întemeiat aici o mica sihastrie, în jurul anului 1640. Ceva mai târziu, în 1655, episcopul de Husi, ucenic al Mitropolitului Varlaam Motoc – ridica în „Poiana lui Atanasie” o mica biserica de lemn si câteva chilii pentru vietuitorii aflati deja acolo (I. Balan, 1977). Rapusa de vreme si de incursiunile cetelor de tatarci de la începutul secolului al XVIII-lea, aceasta biserica se ruineaza în jurul anului 1730, ceea ce determina ridicarea un nou lacas, cu hramul „Nasterea Maicii Domnului”. Lucrarile au început prin anul 1730, terminându-se în 1734, la 28 septembrie. Voievodul Grigorie Ghica emite o „Carte Domneasca” ce stabileste, la cererea ctitorului, o serie de privilegii si scutiri „... pentru Sihastria ce iaste în munte, la poiana lui Atanasie, care sihastrie iaste facuta de Ghedeon, Episcopul Romanului, de unde sunt câtiva calugarasi...”(MIBMMS, 1974).

Trecut din 1734 sub ascultarea Manastirii Secu si din 1779 sub cea a Manastirii Neamt, schitul Sihastria își va dezvolta obstea monahala si zestrea de cladiri pâna în anul 1821, când are si el de suferit de pe urma confruntarii otomano-eteriste. Atunci au fost incendiate biserica si chiliile, calugarii au fost ucisi sau au bejenit prin padurile din jur, iar tezaurul, „ascuns sub un fag”, s-a pierdut.

Prin lucrarile de refacere din 1824-1825, realizate prin grija Mitropolitului Veniamin Costache si a staretului Dometian al manastirilor Neamt si Secu s-au ridicat actuala biserica de piatra, corpul de chilii de pe latura sudica, turnul portii si turnul-clopotnita, precum si zidul de incinta, care completeaza aspectul unei manastiri fortificate. Toate aceste eforturi constructive au fost consemnate si în pisania din pridvorul bisericii, fixata deasupra usii de intrare: „Aceasta sfânta si dumnezeiasca biserica s-a ridicat din temelie în cinstea Nasterii Prea Sfintei Nascatoare de Dumnezeu si pururea Fecioara Maria, împreuna cu un rând de chilii si un zid împrejur. Si ridicatu-s-a si clopotnita ce s-a zidit în vremea stapânirii binecredinciosului si de Hristos iubitorul nostru Domn Ioan Sandu Surdza Voievod si a Preasfintitului Mitropolit a toata Moldova, Kir Veniamin Costachi, prin straduinta preacuviosului Arhimandrit si staret

sfintelor monastiri Neamtul si Secul, Kir Dometian, cu ajutorul iubitorului de Hristos, jupân Nicolae Cernevschi, spre vesnica lor pomenire”.

Biserica are un plan triconc, cu o turla pe naos, fiind construita în stil clasic moldovenesc, dar fara soclu si contraforturi, având absida răsăriteana mai lunga decât absidele laterale. Pridvorul deschis, sustinut de șase coloane si situat în extremitatea vestică în axul edificiului, a fost probabil adăugat cu prilejul lucrărilor din 1837 si este acoperit de două calote sferice paralele. Alte două calote similare acopera pronaosul, în timp ce bolta cilindrică a naosului este sustinută de arcele piezise, tipic moldovenesti, pe care le întâlnim atât de frecvent în epoca lui Ștefan cel Mare.

Pictura interioară, executată de zugrăvi locali în tempera, în anul 1825, cuprinde unele scene vâdit influențate de zugrăvelile Mănăstirii Sucevița, si a fost restaurată în 1975-1976 de pictorul Gheorghe Zidaru. În aceeași perioadă, același pictor, ajutat de Vartolomeu Florea, a realizat si zugrăveala *al fresco* din pridvorul bisericii.

Catapeteasma, sculptată si pictată în 1827 „... cu cheltuiala sfinților sale ieromonahul Calinic si a schimonahiilor Fevronia si Elisabeta Cuza ...”, reproduce si unele portrete din pictura murală, îndreptând presupunerea ca ambele lucrări s-ar datora aceluiași autor (I. Balan, 1977).

În 1837 s-au construit chiliile de pe laturile de est si de nord, împreună cu Paraclisul „Sfinții Părinți Ioachim si Ana”, care a căzut pradă incendiului din vara anului 1941 si a fost refăcut în forma actuală în 1946. După 1945, s-au preocupat pentru menținerea si organizarea vieții duhovnicești, precum si de problemele gospodărești, starețul arhimandrit Cleopa Ilie, cel mai mare stareț al Sihăstriei, din secolul al XX-lea (decedat în decembrie 1998).

Din 1972, starețul Victorin Oanele a executat multe lucrări de restaurare si înnoire a clădirilor. Între anii 1985-1988 a acoperit biserica mare cu tablă de cupru si a împodobit-o în interior cu pictura, a refăcut stareția si a acoperit-o cu tablă de zinc, a consolidat turnul porții, pe care l-a împodobit în interior cu pictura si cu porți mari de stejar în stil tradițional mănăstiresc, a construit un nou corp de chilii si un mare beci de piatră.

Avându-se în vedere multimea credincioșilor, a fost construită din zid o nouă biserică de mari proporții, cu hramul „Sfânta Cuvioasă Teodora de la Sihla”. Biserica s-a sfințit la 12 octombrie 1997 de către Sanctitatea Sa Bartolomeu I, Patriarhul Ecumenic si de Prea Fericitul Patriarh Teoctist.

Paraclisul „Sfintii Parinti Ioachim si Ana” nu prezinta calitati arhitectonice deosebite, în schimb stranele si celelalte piese de mobilier din interior, precum si catapeteasma, lucrata în lemn de stejar în anul 1947, retin atentia ca adevarate cretii sculpturale cu incontestabila valoare artistica. Ele se datoreaza fratilor Vasile si Ioan Razmerita, din comuna Grumazesti. Valorificând nesecata sursa a ornamentarii populare locale, autorii sculpturilor din acest paraclis au reusit sa creeze lucrari de o fastuozitate discreta, care îmbina, în mod original, „motivele traditional folclorice ce cele din repertoriul sculpturii bisericesci” (Gh. Bals, 1933). La nivelul artistic al sculpturilor din paraclis se ridica, însa, si pictura interioara, executata aici de Irineu Protcencu, un mare artist, dar prea putin cunoscut. El a pictat, în 1947, cele 54 de icoane din catapeteasma, iar în anii 1949-1953 a executat exceptionalele scene si portrete care împodobesc naosul si pronaosul.

Pictura lui Irineu Protcencu se constituie o punte de legatura între ceea ce au realizat Nicolae Grigorescu la Agapia si Nicolae Tonitza la Durau. Dar ceea ce rascoleste cel mai tare sufletul este, fara îndoiala, icoana „Tânguirea Maicii Domnului”. Ea formeaza opera cea mai reusita, în care pictorul, folosind întreaga sa forta de creatie, se întrece pe sine. Cu o maiestrie rara, artistul reda tulburator, în culori calde, chipul senin si plin de bunatate al celei mai credincioase mame, care plânge cu demnitate pentru moartea nedreapta a Fiului ei.

Dintre obiectele bisericesci ce se afla la Sihastria se pot aminti: o icoana mare ce reprezinta pe „Maica Domnului cu pruncul în brate”, pictata pe lemn, care dateaza din secolul al XVII-lea, odata cu întemeierea primei sihastrii, „Încoronarea Maicii Domnului” cu rama sculptata si pictata, din secolul al XVIII-lea, „Maica Domnului încadrata de cele 12 praznice împaratesti”, „Iisus Hristos Împarat”, „Tânguirea Maicii Domnului” – toate din aceeasi perioada, o alta icoana lucrata de „Profirii i zugrav” în 1797 si îmbracata în argint la care se remarca opulenta ferecaturii, executata într-o maniera ce se va impune în veacul urmator.

Dintre vasele liturgice amintim: un chivot de plumb, probabil din secolul al XVIII-lea, un potir de argint compus din trei piese, din 1825, un alt potir de argint cu incrustatii, tot din 1825 si un mic chivot de argint, afierosit „Sihastrii de Vornicul Iordache Miclescu în anul 1856”. Alte obiecte de argint mai pot fi amintite, doua cadelnite din 1825, doua catui cu icoana hramului încrustata pe mâner, cu inscriptia „Ghenadie Duhovnicul” 1850, Evanghelia ferecata în argint cu urmatoarea inscriptie: „Aceasta sfânta Evanghelia iaste a Sihastrii sfintei manastiri Secul 1850” (M. Dragotescu, 1974).

Irineu Protcenco, „Tânguirea Maicii Domnului”

Manastirea Sihastria posedea si o mica biblioteca cu peste o mie de volume, dintre care unele tiparite în secolul XVII-XVIII, printre care amintim: „Biblia de la Blaj” din 1795, „Îndreptarea Legii”, aparuta la Târgoviste în 1652, „Evanghelia de Râmnicu Vâlcea”, din 1746, „Penticostar”, tiparit la Bucuresti în 1743, „Omiliile Sfântului Macarie”, din 1775.

Manastirea Sihastria are hramul „Nasterea Maicii Domnului”, la 8 septembrie, fiind manastire de calugari, cu 140 de vietuitori, ducând viata de obste, staret fiind arhim. Victorin Oanele.

Aici a trait Prea Cuviosul Cleopa Ilie, decedat în 1998, cunoscut ca mare duhovnic al ortodoxiei românești. Printre actualii vietuitori ai manastirii se afla si parintele Ioanichie Balan, autorul unor importante carti despre monahismul ortodox: „Patericul românesc”, „Convorbiri duhovnicești” si altele.

Manastirea are posibilitati de cazare.

13. Schitul Sihla

Lasând în vale Manastirea Sihastria, scaldată în soare și verdeată, poteca urcă spre Schitul Sihla, cale de 3 km. De ambele părți ale obcinei curg în vale două pâraie, mult pomenite în partea locului, din care se adapa cerbii și caprioarele, cunoscute sub numele de Pârâul Alb și Pârâul Negru.

După un urcus de peste un ceas, poteca o ia la stânga și cu greu își face loc prin îngrămădiri de stânci bogate în pesteri. Sunt locuri ce au servit drept adăpost, în vremuri de bejenie, pentru locuitorii din împrejurimi și nu mai puțin pentru schivnici iubitori de liniște.

Câteva însemnări vorbesc și de „*Cuvioasa Teodora din satul Vânători ... fiica lui Jaldea Armasul*” de la Cetatea Neamț, care a pustnicit spre sfârșitul secolului al XVII-lea într-una din aceste pesteri. Atât numele, cât și viața ei singuratică sunt mereu pomenite de localnici, de drumeti și scriitori.

Poteca trece pe lângă fântâna „Sfânta Teodora”, „*o mica scobitura patrata*” deasupra unei stânci înalte, în care ea își adună apa „*din ploa*”. La numai câțiva zeci de metri, printre blocuri de gresie ce poartă în spate povara brazilor îndraznети, se vede pesteră Cuvioasei Teodora. „*O despicatura verticală în peretele zidului de stâncă*” formează gura pesterii. În interiorul umed și puțin luminat „*se face o scobitura aproape rotundă în mijlocul careia zace o stâncă lată și puțin înaltă ... Piatra din mijloc îi slujea drept vatră, pe care aprindea din când în când, câte puțin foc, pentru a-și dezmorti trupul biciuit de vânturile iernii; peretii poarta, într-adevăr, urmele negre ale unui fum înadusit... După cum se zice, ea a trăit 60 de ani în această vizunie ...*”.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, moastele cuvioasei Teodora de la Sihla au fost luate de familia boierilor Sturdza, ctitori ai acestui schit, și duse la biserică zidită de ei în satul Miclauseni-Iasi, iar în anul 1856 au fost date Manastirii Pecerska din Kiev, unde se afla și în prezent, în schimbul mai multor rânduri de vesminte cu fir de aur.

La 1000 m altitudine, sub o îngrămădire de stânci, se ridică două bisericute de lemn, executate în cel mai autentic stil moldovenesc și care conferă asezământului monastic o notă de intimitate, de tihnă și de pitoresc deosebit.

Brazi înalți, agătați de creștetul stâncilor, dau farmec de vis acestui cadru natural. Adieri de vânt cu balsam de rășină completează frumusețea peisajului. Calătorul încearcă un sentiment de singurătate. O clipă se simte rupt de tumultul vieții cotidiene.

Pe prispa îngusta a unei stânci, la adapostul primitor al unui bloc de piatra, se afla doua chilii de lemn, din secolul al XIX-lea si o bisericuta „dintr-un brad”, lunga doar de câtiva pasi.

Construita de „Dumnealui aga Ionita Pascanul Cantacuzino, precum se gaseste scris într-o sfânta Evanghelie, ... la leat 1763 cu hramul Schimbarea la Fata”, în amintirea prietenului sau iubit Ioan Coroi, mort la vânatoare de cerbi, biserica dintr-un brad se pastreaza în stare aproape initiala.

Lucrata în forma de corabie, din bârne de lemn, biserica este captusita cu scândura si acoperita cu sindrila.

Interiorul, putin luminat, si foarte simplu, mai pastreaza înca, prin intimitatea sa, atmosfera unei epoci de demult. Catapeteasma, aproape în miniatura, a fost pictata în ulei în secolul al XVIII-lea.

Biserica „dintr-un brad” constituie un unicat în arhitectura noastra religioasa prin dimensiunile sale miniaturale. De aici, pe praguri de pietre, scobite de pasi omenesti, se coboara la Schitul Sihla. Peisajul ce se ofera ochiului este rar întâlnit, iar oboseala drumului, pe deplin rasplatita.

Se pare ca, pe la începutul secolului al XVIII-lea, unii calugari de la manastirea Secu s-au retras în aceste locuri într-o ruga si credinta, boierii Cantacuzini ridicându-le aici o biserica de lemn prin anii 1741-1742.

Biserica actuala a schitului, cu hramul „Nasterea Sfântului Ioan Botezatorul”, dateaza din anul 1813, când Arhimandritul Benedict, egumenul Manastirii Secu, a facut un lacas din bârne de brad pe temelie de piatra.

Respectând traditia arhitectonica locala, biserica este construita în plan triconc, cu o singura turla pe naos, iar absida altarului, de forma poligonală, este mai mare decât absidele laterale.

Refacuta în 1973 prin grija arhimandritului Victorin Oanele, staretul Manastirii Sihastria, aceasta biserica se afla în mijlocul unei mici incinte, în care se patrunde pe sub turnul clopotnita cu doua nivele. Prin stradania aceluiasi staret s-a realizat si fresca interioara a bisericii, executata în anul 1974 de catre pictorul Vasile Pascu din Focsani.

Se pare ca tot în 1813 a fost facuta si catapeteasma sculptata în lemn de tei si poleita cu aur, cele mai frumoase icoane fiind cele patru împaratesti pictate de Iulian Monahul în anul 1852.

Pe latura de vest a incintei se ridica un rând de chilii de lemn, construite o data cu biserica. Împreuna cu celelalte doua corpuri de chilii si clopotnita, creeaza un ansamblu destul de pitoresc, caci *„Sihla e un loc sfânt dar, este în acelasi timp si un loc romantic”*.

În curtea larga si primitoare se afla pâna nu demult o stânca rostogolita din multe, ce purta câteva însemnari de scriitori. Era locul preferat, unde Eminescu, Creanga si mai târziu Gala Galaction si alti scriitori se odihneau

de oboseala drumului si ascultau o clipa cântecul codrilor de brazi. Atunci si numai atunci își puteau da seama câta dreptate au versurile:

*„...Neamtu, Sihla si Cetate,
Am venit întreg aicea
Si ma-ntorc pe jumatate”*

Dupa un scurt popas la Schitul Sihla, calatorul se simte iarasi chemat la rosturile sale. Poteci ce urca sau coboara îl duc spre alte manastiri si locuri pitoresti.

Prima poteca ce urmareste culmea muntelui apuca spre nord si, dupa doua ore de mers, coboara la Agapia Veche. Alta o ia în sens invers, pe versantul muntelui, strabate în lungul ei poiana Ciungi si, dupa trei ore de mers, coboara în valea însorita a Manastirii Varatec. Mai este o poteca ce coteste spre vest, traverseaza valea Mitocului si muntele Calea Mare si, dupa patru ore, coboara în soseaua de pe valea Bistritei.

Ultima si cea mai cunoscuta poteca, ce coboara drept în vale, spre rasarit, urmareste albia pâ râului ce tâsneste din pieptul muntelui si, dupa doua ore de mers, ajunge la Manastirea Agapia.

Egumen – ieromonahul Pahonie Catana.

14. Manastirea Varatec

A fost construita de Duhovnicul Iosif si Maica Olimpiada, la 1808.

Manastirea Varatec este unul dintre cele mai cunoscute si mai vizitate monumente ale judetului Neamt. Printre ctitorii acestui asezamânt nu aflam nici nume voievodale si nici pe cale ale unor mari dregatori ai tarii. Traditia pomeneste numele maicii Olimpiada, calugarita în fostul Schit Topolita din apropierea Varatecului si venita apoi la schitul de maici Durau, care, între anii 1781-1785, întemeiaza o mica isihie în poiana Varatec, cumparata de la padurarul Ion Balanoiu (Sc. Porcescu s.a., 1986). De altfel, maica Olimpiada (Balasa Herescu înainte de calugarie) va juca un rol important în asezarea si dezvoltarea obştii monahale de la Varatec, sacrificând întreaga avere, staretind de trei ori si stingându-se aici la venerabila vârstă de 85 ani.

Dupa constituirea nucleului monahal de la Varatec, în perioada 1781-1788, prima staretă rânduită aici de renumitul staret de la Manastirea Neamt, Paisie Velicicovschi, este maica Nazaria de la Durau si în 1794 se ridica o a doua biserica de lemn, mai ales ca, între timp, Schitul Varatec se unise cu Schitul Topolita, beneficiind si de veniturile pe care le aduceau mosiile acestuia.

În 1803, prin hotărârea Mitropolitului Veniamin Costache, Varatecul se uneste cu Agapia, dar pentru scurta vreme. Ceva mai târziu, în 1808, când numarul monahiilor crescuse spectaculos, a început constructia actualei Biserici „Adormirea Maicii Domnului”, eveniment consemnat si pe inscriptia din pridvor.

Spre sfârşitul verii anului 1821, la Manastirea Varatec, ca si la Manastirea Secu, s-au petrecut scene dramatice. Crezând ca aici se ascund eteristi, cete de ostasi turci s-au îndreptat catre aceasta manastire, pradând-o si pustiind-o de tot de avea mai sfânt si mai valoros. Groaznicul incendiu a pricinuit grave stricaciuni bisericii „Adormirea Maicii Domnului”, paraclisului „Sf. Nicolae”, cea mai mare parte a chiliilor si alte constructii din manastire având aceeasi soarta.

Linistea Manastirii Varatec a fost tulburata si de alte evenimente: un incendiu un incendiu din 24 mai 1916, care a facut scrum multe care situate în afara incintei, un altul izbucnit la 20 octombrie 1935 care au lasat urme dureroase, adânc întiparite în memoria calugaritelor.

Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din mijlocul incintei, în fata careia se afla statuia în bronz a Saftei Brâncoveanu, realizata în 1935, de sculptorul Ion Jalea, îmbina formele traditionale românești cu elemente neoclasiche. Este construita din piatra și caramida, cu doua turle rotunde, zvelte și austere, de un alb stralucitor. Doar brâul de ocnite oarbe de sub streasina, soclul bine profilat și cele trei contraforturi scunde care sprijina zidurile laterale și absida altarului mai învioreaza și nuanteaza sobra desfasurare a fatadelor.

Dupa cum consemneaza inscriptia din pridvor, „La anul 1808, s-au zidit aceasta biserica ce sa praznuiasca hramul Adormirea Maicii Domnului prin osteneala Sfintiei sale a prea cuviosului Parintelui Iosif Duhovnicul și a staretei Olimpiadii, iar cei dintâi ctitori au fost maicile din acest locas. Al doilea mari ctitori au fost Doamna Elena Paladi, care au daruit trei mosii și maica Elisabeta Bals au daruit mosia Vulturești, maica Safta Brâncoveanu au harazit mosiile Osica și Vladuleni cu mai multe îndatorii în testamentul sau, iar celelalte mosii, vii și acaretele ce au daruit și alti ctitori sunt scrisa în cartea vietii spre vecinica lor pomenire. 1841, octomvrie 20”.

Intrarile situate pe laturile din sud și nord sunt strajuite de doua pridvorase cu acoperis bulbat și profile greoaie, ce contrasteaza cu linia elansata a edificiului. În interior, pridvorul este amenajat în partea sa superioara pentru a adaposti obiectele de valoare ale manastirii (tainita). Pronaosul și naosul, între care se ridica un zid sustinut de doua coloane ionice târzii, prezinta cunoscutul sistem de boltire moldovenesc, cu arce piezise ce asigura o restrângere succesiva a suprafetei de sprijin (M. Dragotescu, 1994).

În pronaos se afla mormântul fara lespede al Duhovnicului Iosif, cel care a stat alaturi maicii Olimpiada la formarea obstii monahale de la Varatic și care a decedat la 28 decembrie 1828, dupa cum ne informeaza o inscriptie mai noua de pe zidul sudic. Altarul este despartit de restul bisericii printr-o superba catapeteasma sculptata în lemn de tisa și poleita cu aur, lucrare de o deosebita valoare artistica, executata de Constantin Zugravul în 1816, pe cheltuiala logofetesei Elena Paladi (Sc. Porcescu s.a., 1986).

Biserica a fost pictata pentru prima oara în 1841, când sfintirea s-a facut de catre mitropolitul Veniamin Costache. Fresca actuala, executata în stil neobizantin în anul 1882, poarta semnatura pictorilor T. Ioan și D. Iliescu, fiind apoi curatata în 1968-1969 de catre A. Avachian (MIBMMS, 1974). Fara a etala calitati artistice cu totul deosebite, pictura de la Varatec se remarca totusi printr-o anumita „... caldura a omenescului, un anumit pitoresc fizionomic în portretistica și o tonalitate calda, deschisa, a culorilor...” (Sc. Porcescu s.a., 1986).

Din secolul al XIV-lea, de la Valeni Neamt, provin cele doua icoane împaratesti, una reprezentând pe Mântuitorul Iisus Hristos si alta reprezentând pe Maica Domnului cu Pruncul Iisus. Se mai afla aici, tot de la Valeni, icoana „Schimbarea la fata”, de secol XVI si o icoana a Maicii Domnului, de secol XVII, adusa de la Tolopita. Vrednica a fi pomenita este si icoana facatoare de minuni a Maicii Domnului, care este ferecata în argint si care te urmareste cu ochii-i parca vii (icoana de secol XIX).

Muzeul manastirii pastreaza înca un valoros patrimoniu cultural artistic si istoric, alcatuit dintr-un marte numar de hrisoave autentice, acte de danie si de întarire, obiecte de cult din metal pretios, icoane vechi, broderii, covoare si vesmite preotesti.

Printre componentele de marca ale acestui tezaur de spiritualitate româneasca se numara, fara îndoiala, icoanele din secolul al XV-lea de la Manastirea Râsca, precum si cele din secolele XVI – XVII-lea, crucea din lemn de chiparos, facuta în 1596 si crucea de procesiune din lemn de maslin, donata în 1852 de Gheorghe si Maria Hermeziu, potirul de argint aurit, daruit în 1840 de Safta Brâncoveanu, Epitaful lucrat în fir de aur si argint, daruit de Smaranda Neculce în 1798, Evangheliarul grec, tiparit la Venetia în 1881, Evanghelia cea Mare, tiparita la Manastirea Neamt în 1821, ambele evanghelii sunt ferecate în argint aurit si au icoane emailate.

Odata cu biserica „Adormirea Maicii Domnului” s-a construit si incinta din jurul ei, alcatuita din ziduri puternice de piatra, iar în interiorul acestora un corp de chilii, pe doua nivele, cu prispa larga, sprijinita pe siruri de coloane din lemn. Pe latura nordica a incintei se afla staretia si cladirile administrative, iar pe cea sudica, la parter, s-a amenajat o bogata si atractiva colectie muzeala în spatiul fostului „Atelier Regina Maria”, construit în 1934 de catre Regele Carol al II-lea la îndemnul Mitropolitului Pimen.

Intrarea în incinta se arcuieste sun turnul clopotnita cu trei nivele situat spre est, unde s-a amenajat prin 1840-1850 Paraclisul „Sf. Nicolae”. Dupa marele incendiu din 1900, între anii 1903-1909, a fost refacut si acest paraclis, catapeteasma si interioarele sale fiind pictate de ieromonahul Eftimie Obrocea de la Manastirea Ciolanu (Sc. Porcescu s.a., 1986).

În jurul incintei se întinde satul manastiresc, alcatuit din case traditionale taranesti de un pitoresc deosebit. Satul s-a dezvoltat de-a lungul anilor dupa un plan ingenios, conceput de mairii populari, care au construit aici ulite înguste, casele si anexele fiind bine orientate în functie de terenul accidentat.

La aproximativ 150 m sud-est de Biserica Mare, pe o culme joasa, se afla Biserica „Nasterea Sf. Ioan Botezatorul”, zidita de Eufrosina Lazu „... cu ajutorul soborului si altor facatori de bine” în anul 1844, pe locul unei biserici de lemn din 1817.

Lângă peretele sudic al acestei biserici se afla mormântul Veronicai Micle, marturie a vechiului cimitir existent și punct de atracție pentru miile de turiști vizitatori ai mănăstirii, dornici să se reculeagă în fața acestui simbol al dragostei neîmplinite și să așeze floarea unui gând în amintirea Luceafarului poeziei românești. În actualul cimitir al mănăstirii, situat într-o poiană, la aproximativ 400 m sud-vest de biserică mare, se ridică Biserica „Schimbarea la fața a Mântuitorului”, zidită tot prin stradanii stareților Eufrosina Lazu, în anii 1846-1847. Acoperișul edificiului este străpuns de trei turlă înalte, iar intrarea, situată la sud-vest, a fost protejată ulterior cu un pridvor de lemn. Catapeteasma datează de la jumătatea secolului al XIX-lea, dar pictura interioară s-a realizat abia în anul 1965, de către Eremia Profeta.

Permanent sprijinită de marii ierarhi ai Moldovei, dintre care amintim mitropolitii Veniamin Costache, Iosif Marinescu și Pimen Georgescu, Mănăstirea Varatec s-a dezvoltat rapid, constituind un model pentru alte mănăstiri de călugărite din țară, dar și un important factor de cultură pentru locuitorii satelor din zonă. Încă din 1860 s-a înființat în satul Varatec o școală satească mixtă, la care a funcționat ca profesor „iconomul” Gherghie Chesu și ale cărei nevoi materiale erau acoperite de mănăstire.

O deosebită atenție au acordat starețele mănăstirii pregătirii profesionale a monahiilor, creându-se mai multe ateliere-școală ale caror produse erau cautate în întreaga Moldova pentru calitățile lor artistice cu totul deosebite. În anul 1940 funcționau la Mănăstirea Varatic următoarele ateliere: broderie bisericească, legătorie de cărți, covoare, tricotaje, pânză țesută, pictură bisericească și artă decorativă, majoritatea acestora menținându-se și în prezent. Multe călugărite au devenit vestite pentru priceperea lor, fiind trimise ca specialiste în alte așezăminte monahale sau în institutii de învățământ din țară.

Mănăstirea Varatec a constituit o prezență unanim apreciată la cele mai importante expoziții naționale, fiind invitată să participe la Expoziția Universală din 1867 de la Paris și la Expoziția Internațională de industrie casnică de la Viena, din 1910 (*Ibidem*).

Frumusețile naturale din jurul mănăstirii și pacea adâncă de la această așezare călugărească au impresionat pe mulți din scriitorii noștri:

„... muntii Varatecului sunt așa de înalți., pădurile atât de umbritoare, văile atât de tainuite și de adânci, râurile atât de limpezi, fântânile atât de dese, încât sufletul cel mai zglobiu se simte înmuiat de duce melancolie” (Calistrat Hogas, 1969).

Mănăstirea Varatec este mănăstire de maici, cu peste 500 de vietuitoare, ducând viața de sine. Hramul acesteia este „Adormirea Maicii Domnului”, iar stăreța este stavrofora Iosefina Giosanu.

15. Manastirea Durau

A fost ridicata de monahul Ghevasie, la 1835.

Actuala biserica de la Durau s-a ridicat în locul unui vechi schit de maici, existent aici înca de la începutul secolului al XVII-lea (Gh. Ungureanu, 1931). Dupa traditie si conform cu istoricul manastirii, prima asezare calugareasca este ctitoria calugaritei Marina, fiica de voievod moldovean, nepoata lui Vasile Lupu. Împreuna cu doua slujnice, ea sa calugarit aici în 1620. Manastirea Durau, cu hramul „Buna Vestire” a fost întemeiata în secolul al XVIII-lea pentru calugaritele din tinutul Neamtului, trimise aici de Cuviosul Paisie, staretul Manastirii Neamt. În acele locuri s-au nevoit însa si multi sihastri. Dintre cei mai mari sihastri din Muntele Ceahlau amintim pe Cuviosul Peon, monah care a sihastrit pe vârful muntelui cu ucenicii sai, nevoindu-se multi ani în post si rugaciune.

În anul 1799, maica staretă Nazaria, împreuna cu obstea maicilor s-a retras la Manastirea Varatec, iar în locul lor au venit calugari de la Schitul Hangu. Un pomelnic de la Durau mentioneaza, la 1822, ca schitul de la poalele Cehlaului se afla sub ascultarea „manastirii cea de piatra din vale”. De altfel, când în 1830 egumenia schitului Hangu este arendata protosinghelului Gavril pe timp de 10 ani, una din clauzele contractuale prevedea si construirea unei noi biserici la Durau (M. Dragotescu, 1974). Decaderea schitului Hangu a dus la lichidarea raporturilor de subordonare pe care era nevoita sa le întretina asezarea monahala de la Durau. În 1830, pe cheltuiala unor negustori înstariti din târgul Piatra, a început constructia bisericii actuale, care se încheie în 1835, dupa cum ne informeaza inscriptia din pridvor: *„Biserica Buna Vestire a Prea Sfintei Nascatoare de Dumnezeu, zidita în zilele Preaînaltatului Domn Mihail Grigorie Strurdza Voievod, cu blagoslovirea Preasfintitului Mitropolit Veniamin, cu ajutorul domnilor ce i-au nastravit Duhul Sfânt, prin osârdia cuviosiei sale parintelui Ghervasie si a neguratorilor dumnealor frati Gheorghe si Ioan Prasie si Vasile Iliovici, 1835”*.

Biserica „Buna Vestire” este zidita din piatra si caramida si constituie, din punct de vedere arhitectonic, o realizare interesanta, prin îmbinarea unor elemente traditional-moldovenesti cu altele mai noi, împrumutate chiar de la constructii monumentale laice. Planul bisericii este cel obisnuit, un forma de cruce, cu doua abside laterale usor pronuntate si o a treia la altar, în prelungirea carora se afla corpul navei divizat în naos,

pronaos si pridvor. Acoperamântul de tabla, cu margini evazate mai ales la extremitatile de est si de vest, este strapuns de trei turle înalte, zvelte, care se proiecteaza cu multa gratie pe fondul verde-cenusiu al Ceahlaului. Fatadele sunt compartimentate în panouri cu ajutorul pilastrilor ce sustin un antablament cu un profil zimtat sub streasina.

Ceea ce confera bisericii de la Durau valoare artistica de o deosebita importanta turistica este, fara îndoiala, pictura din interior, realizata de Nicolae Tonitza între anii 1935-1937, împreuna cu mai multi elevi ai sai de la Academia de Arte Frumoase din Iasi, dupa cum ne informeaza inscriptia aflata deasupra usii, în pronaos: „ *Sub Mitropolitul Nicodim, prin stradania Dr. Paul Gotcu, s-a facut pictura de catre studentii si diplomatii Academiei de Arte Frumoase din Iasi, sub calauza dascalului lor, zugravul N.Tonitza, încheiat la 14 septembrie 1937*” (E. Anton, 1968).

În jurul bisericii s-a definitivat cu timpul o larga incinta, închisa de numeroase cladiri anexe, case pentru oaspeti si locuinte calugaresti. Duraul a devenit cel mai cautat loc de odihna si popas din împrejurimile Ceahlaului. Printre oaspetii de seama ai Duraului s-a numarat adesea Veniamin Costache, a carui resedinta se mai pastreaza si astazi, Emil Gârleanu, Alexandru Vlahuta, Barbu Delavrancea, Caragiale, Aurel Baesu, Mihail Sadoveanu, Gheoghe Panu, cunoscut om politic iesean, jurist si gazetar si-a petrecut aici timp de 20 de ani toate vacantele, uzând de toata influenta sa pentru înfrumusetarea si dezvoltarea manastirii.

Turnul-clopotnita este o constructie masiva, de plan patrat, cu trei nivele. La primul etaj se afla paraclisul, unde sa organizat o expozitie permanenta de arta religioasa, printre exponatele careia se afla si o frumoasa catapeteasma de biserică din secolul al XVIII-lea. Pictura paraclisului, în tonalitati calde, se datoreaza arhimandritului Teodor Varahil Moraru, care a executat-o în 1938 si a restaurat-o dupa cel de-al doilea razboi mondial.

Turnul-clopotnita vechi, la vest de manastire, este din lemn, datând din secolul al XVIII-lea. Casa Veniamin Costache, din secolul al XVIII-lea si biserică sunt în prezent monumente istorice.

La nord de biserică se afla doua cladiri din lemn si zid, acoperite cu dranita si prevazute cu cerdac. La nord-vest este o alta cladire mai noua, cladirile fiind destinate pentru chilii, staretie, trapeza, bucatarie, camari de alimente.

În incinta manastirii s-a început constructia, în 1992, a Centrului Cultural Spiritual „Sfântul Daniil Sihastrul”, ctitorie a Mitropolitului Moldovei si Bucovinei, Daniil. Lucrarile au fost încheiate în 1996. Prin maniera de proiectare, aceasta institutie se doreste a fi un punct de afirmare a spiritualitatii ortodoxe în cadrul ecumenismului mondial contemporan. Slujba de sfintire a Centrului Cultural Spiritual a avut loc la 30 octombrie 1995, în prezenta mai multor întâi statatori ai bisericilor surori ortodoxe.

Manastirea Durau este manastire de maici, cu 35 vietuitoare, cu viata de obste. Hramul este „Buna Vestire” si „Schimbarea la Fata” pentru paraclisul din clopotnita.

16. Manastirea Horaita

A fost edificata, în forma actuala, de Arhimandritul Ermoghen Buhus, la 1867.

Asezata pe un mic platou, în locuri de o neasemuita frumuseti, care au atras, acum un secol, luarea aminte a lui Calistrat Hogas, dar si a altora, Manastirea Horaita s-a amenajat, nu departe de poalele muntelui Horaiciorul (1076 m), lângă versantul răsăritean al muntelui Stânișoarei. Manastirea Horaita a fost ctitorie calugareasca, în sensul autentic al cuvântului, destinata în primul rând unei obști monastice doritoare de liniste si singuratate. Ea a constituit un bun model de viata calugareasca, împlinindu-si misiunea ei de-a lungul timpului (C. Matasa, 1929; V. Dragut, C. Nicolescu, 1974).

Prima mentiune documentara s-a consemnat în actul din 11 iulie 1428, emis de cancelaria lui Alexandru cel Bun, care consfinteste trecerea bisericii Horaita în jurisdicia Manastirii Bistrita: *„pentru sufletul sfânt al raposatilor parintilor nostri si pentru sanatatea si sufletul domniei mele si a tuturor copiilor domniei mele”*.

Peste răsrucea secolelor XIV si XV, în care activitatea manastirii era dominata de celebrul stareț Chiriac (DIR, 1954), biserica traieste în anul 1466 un moment de cumpăna, când Ștefan cel Mare da porunca sa fie stramutati calugarii, mai sus, într-un mic schit de la poalele Haraiciorului, la aproximativ 1 km distanta. În locul lor se instaleaza corpul domnesc de vânatori, care vor sta aici până în anul 1518, an în care calugarii de la schitul Haraiciora din deal coboara la veche biserica de lemn a Horaitei (D. Măta, I. Vatamanu, 1971).

Calugarii coborâti de la Horaicioara, condusi de arhimandritul Chiriac, construiesc alta biserica ce va dura până în 1822, când va fi demolata de Irinarh Rosetti pentru a construi o alta noua. Staretul Iermoghen Buhus din familia Cantacuzino-Pascanu, ucenic la Tabor al lui Irineu Rosetti, cu ajutorul câtorva ctitori, printre care domnul Mihai Sturdza, Grigore Ghica Voievod, Șofronie mitropolit, ridica actuala biserica, după modelul unei biserici de pe muntele Tabor, care se termina la 2 octombrie 1867 (I. Balan, 1982).

Parintele spiritual al Horaitei, Irinarh Rosetti, a obtinut si binecuvântarea Mitropolitului Veniamin Costache pentru reconstruirea comunitatii, precum si aprobarea prin hrisov a domnitorului Ioan Sandu Sturdza, în 1828, a statutului juridic al manastirii. Irinarh Rosetti a fondat comunitatea monastica a Horaitei punând-o pe solide temelii spirituale, iar ucenicul sau Hermoghen Buhus a dus la desavârșire proiectele îndrumatorului sau, prin ridicarea bisericii si a celorlalte constructii din cadru.

Fiind izolata în codri, departe de principalele drumuri, manastirea scapa de multe din focurile turco-tatare. Ea își continua activitatea chiar si în perioadele în care alte manastiri din zona Neamtului sunt cumplit devastate în timpul luptelor dintre eteristi si turci.

Catapeteasma se situeaza în afara regulilor iconografice cunoscute, având o structura deosebita. Este alcatuita din trei segmente frumos sculptate si din doua arcade suprapuse: una cu icoane pictate, situata deasupra, iar cealalta cu motive florale sculptate. Dar ceea ce surprinde este prezenta unui amvon de forma ovala, plasat în partea superioara a iconostasului.

Biserica a avut doar câteva ornamente florale, precum icoanele Sfintilor Apostoli Petru si Pavel în pridvor, realizate de un pictor modest. Actuala pictura a fost executata între anii 1987-1993 de pictorul Mihai Chiuvaru din Bacau, ajutat de câtiva ucenici, printre care si monahul Ilarion Maftei, vietuitor al manastirii.

Manastirea poseda mai multe obiecte de valoare: argintarii din secolul al XIX-lea, o cruce încastrata în argint aurit, un chivot de argint cu Sfânta Treime (1868), având cizelate cu finete portretele celor patru evanghelisti.

Alaturi de câteva icoane, cartile reprezinta cele mai importante valori ale bisericii: Evanghelia ferecata în argint, daruita de Cehan Racovita Voievod în anul 1763, un "Apostol" tiparit în 1707, sub Constantin Brâncoveanu, altul, în 1683, sub Serban Voda Cantacuzino, cartile editate de Veniamin Costache, cu dedicatie autografa (1823), un „Octoih”, daruit la 13 aprilie 1841 de Safta Brâncoveanu.

La o distanta de 1 km urcus pe versantul muntos dinspre nord-estul manastirii Horaita, mai în adâncul padurii, se mai pastreaza si biserica de zid, cu hramul „Buna Vestire”, a Schitului Horaicioara, ctitorita tot de arhimandritul Hermoghen Buhus, pe locul unei alte biserici mai vechi, ce se risipise în decursul vremii.

„Un adevarat cuib de vulturi animat în crapatura unei stânci aeriene”, cum spunea Calistrat Hogas, rememorând ale sale „Amintiri dintr-o calatorie”, efectuada pe aici în vara anului 1881, schitul cu hramul „Buna Vestire” si „Izvorul Tamaduirii” are un egumen si se afla sub jurisdictia manastirii Horaita. Horaicioara s-ar fi zidit prin 1466, prin mutarea aici a calugarilor de la manastirea Horaita din vale (construita mai înainte de Stefan cel Mare).

Manastirea Horaita are hramul „Botezul Domnului”, este o manastire de calugari cu viata de obste, adaposteste 30 de vietuitori si este condusa de starețul protosinghel Marin Petroniu.

DRUMETII DE SIMTIRE SI TRAIRE SPIRITUALA; UNDE NE ÎNDREPTAM PASII

Centrul turistic al „zonei” Neamt este piatra-neamt, oras atestat documentar în anul 1395. Este punct nodal de trecere pentru drumurile care leaga estul Transilvaniei de centrul Moldovei si regiunile bucovinene. Situat într-o zona pe cât de pitoreasca pe atât de accesibila, municipiul Piatra-Neamt ofera multiple posibilitati atât vizitatorilor care prefera drumetia, cât si celor care folosesc mijloacele auto (M. Dragotescu, 2004).

Turistii care vin din judetele vecine sau din alte zone ale tarii si chiar din afara acesteia pot folosi, în afara cailor rutiere si calea ferata pe traseul Bucuresti – Bacau – Piatra Neamt – Bicz.

Drumetii scurte, de câteva ore sau de o zi, pot fi facute pe Cozla si Pietricica, pe Cernegura, Cârloman si pe celelalte înaltimi din jurul orasului, care dispun de trasee amenajate, accesibile în orice anotimp. Pe lângă faptul ca potecile au marcajul cuvenit, care duc spre numeroase popasuri, toate aceste înaltimi ofera o largă cuprindere a panoramei orasului.

Facând un salt în istorie, trebuie mentionat ca cea mai glorioasa perioada din viata municipiului se suprapune domniei lui Stefan cel Mare (1457-1504), epoca în care aici se înalta o Curte Domneasca, Biserica si Turnul, care supravietuiesc si azi si confera orasului aerul maretiei istoriei.

Printre principalele obiective de vizitat mentionam:

- Muzeul de Istorie, care detine cea mai mare colectie de obiecte aparținând culturii Cucuteni din sud-estul Europei, colectii numismatice, expozate privind istoria moderna si contemporana, etnografie, arta plastica;
- Muzeul de Arta - arta plastica româneasca, tapiserie;
- Muzeul de Etnografie - costume populare, instalatii taranesti traditionale;
- Muzeul Memorial Calistrat Hogas - documente de familie, mobila originala, editii din opere, manuscrise, obiecte personale ale scriitorului;
- Expozitia Curtea Domneasca - pivnite, ziduri de incinta si temelii vechi; piese si documente din epoca medie vala;
- Biserica „Sf. Ioan Botezatorul” - ctitorie a marelui voievod Stefan cel Mare (1499), cu fatade de piatra si caramida aparenta, decorate cu ocnite si discuri ceramice colorate, smaltuite;

- Turnul Clopotnita - zidit tot în timpul lui Stefan Cel Mare (1499), punct de veghe si aparare;
- Statuia domnitorului Stefan cel Mare - amplasata în centrul orasului;
- Teatrul Tineretului - unde anual se desfasoara un festival international de renume;
- Casa Elena Cuza - locul unde si-a petrecut ultimii ani ai viatii Elena Doamna, sotia domnitorului Alexandru Ioan Cuza;
- Biserica de lemn „Schimbarea la Fata”, de la Valeni - monument istoric si de arhitectura, ctitoria lui Petru Rares, refacuta de Alexandru Lapusneanu;
- Schitul Cozla - biserica de lemn, ridicata de pustnicul Vasile, în stil popular, cu ornamente cu sculpturi de arta în interior si exterior;
- Parc si amenajari pentru schi pe Cozla, un parc zoologic, rezervatiile paleontologice de pe Cozla, Cernegura si Pietricica;
- Cetatea dacica de la Bâtca Doamnei.

Identificat pe baza descoperirilor arheologice si a marturiilor documentare cu antica Petrodava, orasul Piatra-Neamt, supranumit „Perla Moldovei, se constituie într-o adevarata placa turnanta a turismului din estul României, de aici „iradiind” numeroase trasee turistice.

1. Valea Bistritei

Dintre toate traseele turistice, Valea Bistritei se individualizeaza ca o entitate geografica ce polarizeaza cele mai diverse si mai exigente preferinte turistice. De-a lungul anilor, ea a inspirat o întreaga literatura, bogata în evocari, pe care maiestria lui Hogas, Vlahuta sau Sadoveanu a ridicat-o la nivelul unei extaziante realitati (M. Dragotescu, A. Comaniciu, 2003).

Strabatând orasul Piatra-Neamt si lasând în stânga lacul de acumulare în care Bâtca Doamnei își oglindeste culmea cu temelii dacice, soseaua modernizata Bacau – Piatra-Neamt – Bicaz (DN 15) se întinde cu putine sinuozitati prin Valea Larga, presarata cu semanaturi, fânete matasoase si pâlcuri de copaci si, numai dupa 6 km, o ramificatie locala ne ispiteste spre nord. Este drumul care se desfasoara pe o lungime de 3 km prin satul Bistrita (comuna Alexandru cel Bun) pâna sub dealul Cetatuia, unde se afla Manastirea Bistrita, unul dintre cele mai vechi asezaminte monahale din Moldova, ctitorit de Alexandru cel Bun în 1402. Aici au ctitorit, dupa cum mentionam mai sus, Stefan cel Mare, Petru Rares si

Alexandru Lapusneanu, dezvoltând de-a lungul veacurilor un puternic centru de cultura medievala româneasca.

Revenind la soseaua nationala si mergând spre Bicaz, ajungi în scurt timp la Bisericiani. Locul si împrejurimile sunt de o frumusetate aparte, cu un microclimat favorabil, în care se gaseste Sanatoriul Bisericiani si biserica fostei manastiri, care dateaza din 512, refacuta ulterior în 1786. De aici, Valea Bistritei se largeste si mai mult, asezarile sunt mai mari si mai departe de firul apei, favorizând trecerea pe lânga lacurile de acumulare ale hidrocentralelor de la Vaduri si Pângarati, doua dintre cele mai importante obiective ale sistemului hidroenergetic de pe Valea Bistritei

La aproximativ 20 km de Piatra-Neamt, în stânga drumului national, se deschide printre muntii împaduriti minunata vale a Tarcaului, tinut de legenda, evocat cu atâta maiestrie în opera sadoveniana. Tarcaul, asezare rurala cu vechi traditii si important centru forestier de pe valea Bistritei, apare consemnat în documentele medievale moldovenesti înca din secolul al XV-lea. La începutul veacului trecut exploatarile forestiere erau intense, bustenii fiind adusi pe canale speciale pâna la varsarea Tarcaului în Bistrita, unde se formau plutele pentru Piatra sau Bacau. Valea Tarcaului reprezinta o importanta zona turistica, frumusetea si tihna locurilor, puritatea aerului îmbiindu-i pe turisti la drumetii, odata cu modernizarea drumurilor si a caii ferate Bacau-Bicaz.

Pe iubitorii de drumetii care vor sa mearga paralel cu firul apei Tarcaului, spre sud, catre izvoarele acestuia, îi va întâmpina o vasta zona turistica si cinegetica, al carei potential a început sa fie valorificat odata cu modernizarea drumului ce face legatura cu valea Trotusului si Depresiunea Ciucului. Satele Cozaci, Brates, Ardeluta, pastravaria si adaposturile de vânatoare, cabana (cu 30 de locuri de cazare, sala de mese, bar), poienile însorite si pâraiele repezi, sunt numai câteva dintre locurile mirifice de petrecere a vacanțelor. Nu departe de Ardeluta, în continuarea drumului modernizat (DJ 156 C), întâlnim rezervatia forestiera Gosmanu – Tarcau, care ocupa 173 ha si reprezinta, de fapt, este o relicva din vechii codri seculari, care acopereau cândva toata valea Tarcaului.

De la Tarcau la Bicaz sunt doar 4 km pe drumul taiat prin padurea ce coboara pâna pe malul Bistritei. Pe traseu, parasind soseaua principala, spre nord, ajungem la Pângarati, una din cele mai vechi localitati cu atestare documentara, strâns legata de centrul monahal al Manastirii Pângarati, ctitorie a lui Stefan cel Mare, refacuta de Alexandru Lapusneanu în 1560.

În orasul Bicaz, turistii pot vizita Muzeul de Istorie, unde pot admira vestigii arheologice, documente privind evolutia asezarilor din zona si

marile valori etnografice si folclorice de pe aceste meleaguri. Daca în unele centre turistice atentia vizitatorului este retinuta îndeosebi de vestigii ale trecutului, Bicazul se impune tocmai prin constructia impunatoare din nord-vestul orasului, unde se ridica marele baraj de la Izvorul Muntelui, cel mai întins lac antropic intramontan din Europa. Turistilor le este pusa la dispozitie, chiar la baza imensei constructii cabana „Bicaz-Baraj” cu cazare pe tot parcursul anului. Trecând pe lânga amintita cabana, soseaua lasa în stânga intrarea în localitatea Izvorul Muntelui (DJ 155 F), desfasurând apoi mai multe serpentine taiate în creasta padurii, pâna la coronamentul barajului (m. Dragotescu, 1994).

Drumul spre Izvorul Muntelui reprezinta o principala cale de acces spre Ceahlau. În urma modernizarilor si prelungirii de-a lungul versantului rasaritean al masivului, acest drum a redus considerabil distanta dintre Bicaz si statiunea Durau, unde în ultimii ani s-au construit vile si hoteluri cu un înalt grad de confort, oferind pe tot parcursul anului excelente conditii de odihna si relaxare.

Traseul drumului national Bicaz – Borsec (DN 15) ne ofera si el posibilitatea de a cuprinde ampla desfasurare a lacului de la Bicaz si a neasemuitelor sale frumuseti. Trecem pe lânga popasul turistic Potoci (care poate asigura masa pentru 160 de persoane) si intram în localitatea Buhalnita, în mijlocul careia turistii pot vizita biserica fostei manastiri, ctitorie a lui Miron Barnovschi. De la Buhalnita ne desfata privirile Ceahlaul.

Odata ajunsi la viaductul de la Poiana Teiului, traversam lacul de acumulare pe o distanta de peste 800 m, având mereu în apropiere Piatra Teiului, un interesant martor de eroziunii de natura calcaroasa, pastrat în orizontul grezos al stratelor de Bistra, care tâsneste parca din ape, la o înaltime de peste 20 m.

La viaduct si la raspântia de la Poiana Teiului s-a amenajat un popas turistic cu restaurant, terasa si 20 de locuri de cazare în casute. Poiana Teiului reprezinta punctul de întâlnire a mai multor drumuri turistice importante:

- spre nord-est, peste muntele Petru-Voda (DN 15 B), prin Pipirig si Vântori, pâna la Tg Neamt sunt 46 km;
- spre sud, pe Valea Bistricioarei (DN 15) catre Borsec sunt 43 km, din care se desprinde principala cale de acces spre Durau;
- Spre nord-vest drumul national (DN 17 B) duce de-a lungul a 86 km prin Farcasa, Borca, Brosteni pâna la Vatra Dornei.

Continuând drumul spre Durau, ne abatem la stânga, traversând primul pod peste Bistricioara. În centrul comunei, un triunghi albastru

indica poteca ce urca pe Ceahlau, pe la Piciorul Humariei si Poiana Coacazului, pâna la Cabana Fântânele. Intram sub bolta umbroasa de fag si cetina, apoi urcam „... *un tapsan întunecat de brazii*” (Al. Vlahuta) si deodata se deschide în fata noastra imaginea unica a Duraului, pe fundalul careia Ceahlaul se desfasoara în toata maretia sa.

Statiunea Durau este foarte cautata, atât de turistii interni, cât si de cei externi. În Durau, un mare punct de atractie îl constituie Manastirea Durau, cu biserica pictata de Nicolae Tonitza. Din Durau se pot face excursii si drumetii pe Ceahlau si în împrejurimi si se pot practica diferite sporturi de sezon.

Dominând întreaga regiune dintre Piatra-Neamt si limita nord-vestica a judetului, Masivul Ceahlau a constituit dintotdeauna un important punct de atractie. Nici unul dintre muntii nostri nu a constituit o prezenta atât de vie în existenta oamenilor si nu a generat atâtea legende ca aceasta *piatra nestemata* a Moldovei, cum a fost denumit masivul de catre marele carturar Dimitrie Cantemir (Gh. Iacomî, 1990).

Ceahlaul poate fi abordat în orice anotimp, din mai multe directii, marea majoritate a traseelor fiind orientate spre cele doua cabane, „Fântânele” (1200 m) si „Dochia” (1750 m). La apus, accesul este asigurat de drumul Pântecului, în timp ce la sud-est si nord-est avem de ales între:

- drumul de pe Valea Bistrei, de la cabana Izvorul Muntelui (cu cele doua variante, prin Lutu Rosu si prin Poiana Maicilor);
- drumul Baicului, poteca Cerebucului si cea care trece pe la obârșia Izvorului Alb (toate pornind de pe malul lacului de acumulare);
- drumul de la Piciorul Humariei si cel al Duraului (cu variantele sale ce urmeaza poteca Nicanului, poteca Scaisului si cea a Duruitoarei).

Pe lângă marele numar de legende, care pot alcatui o mitologie proprie, de numele Ceahlaului se leaga si una dintre cele mai impresionante manifestari folclorice din aceasta parte a tarii, „Sarbatorea muntelui”, care se desfasoara pe data de 6 august, la Durau, reunind mii de turisti sub semnul unei traditii ce s-a pastrat pâna în zilele noastre ca un ecou al spiritualitatii geto-dacice.

Parasind Duraul si coborând pe Valea Schitului, ne întoarcem la drumul national Piatra-Neamt – Borsec (DN 15), care se îndreapta spre sud-vest, intrând în Grinties, centru minier, în care se mai pastreaza vechi obiceiuri de Anul Nou si valoroase creatii de teatru folcloric; continuând drumul ajungem pe teritoriul judetului Harghita si mergem spre Borsec.

Daca ne reîntoarcem la Bicaz, pe drumul national 15 C, care strabate asezari pitoresti (Tasca, Bicazu Ardelean si Bicaz Chei, cu elemente de

arhitectura populara traditionala, ajungem în Cheile Bicazului si în cunoscuta statiune Lacu Rosu (jud. Harghita). Ocupând o vasta suprafata si având o lungime care depaseste 10 km, Cheile Bicazului ofera turistilor un spectacol de neuitat – boltile sale imense de piatra, framântarea neostenita a apelor si cromatica vie a covorului floral, alcatuit din aproape 416 specii de plante (N. Nechita, 2003).

Cheile Sugaului, Gâtu Iadului, Valea Bicajelului, Piatra Altarului, sunt doar câteva puncte de reper pe un traseu de salbatica frumuseti, care se încheie la poalele Suhardului, acolo unde, în 1837, în urma unor masive alunecari de teren, s-a format Lacu Rosu, loc vizitat astazi de nenumarati turisti.

2. Piatra-Neamt – Tazlau

Este un traseu relativ scurt, care strabate partea meridionala a „zonei” Neamt, pe o varianta a drumului national Piatra-Neamt – Bacau (DN 15). Dupa Dumbrava Rosie si Savinesti intram în Roznov, vechi si important centru forestier. Biserica din Roznov, zidita în 1884-1892 de colonelul Gheorghe Ruset Roznovanul are o arhitectura inedita. Din Roznov se desprinde spre sud-vest drumul modernizat ce duce la Tazlau (DJ 156 A), dar, imediat dupa traversarea Bistritei, o noua ramificatie (DC 127) urmeaza directia vest, pe Valea Calului, prin Piatra Soimului (D. Mihailescu, 1993). În aceasta zona, pe Dealul Horodistea, a fost descoperita si cercetata o asezare dacica (St. Cucos, 1992). În aceasta zona functioneaza Baile Negulesti cu instalatii moderne de tratament, 100 de locuri de cazare si 130 de locuri pentru servirea mesei.

Revenind la DJ 156 A, strabatem comuna Borlesti în care s-au descoperit doua dintre cele mai valoroase tezaure monetare, cel de la Mesteacan, alcatuit din 350 dinari imperiali romani de argint, din secolele I-II d.Hr. si cel de la Puriceni, cu peste 1150 monede emise în timpul împaratului Nero (63-68 d.Hr.), aceste tezaure putând fi admirate la Muzeul de Istorie din Piatra Neamt.

Dupa traversarea pârauului Nechit, se poate admira ampla desfasurare a vaii Tazlului, îmbratisând cu privirea gospodariile bine întocmite, livezile pline de rod si muntii rânduiti la orizont, acolo unde se vad vârfurile înnegurate ale Tarcaului. Tazlul constituie în prezent un important centru forestier, fiind în acelasi timp una dintre asezarile cu o bogata traditie istorica. Grupurile de turisti care iubesc natura si drumetiile vor gasi la poalele Magurii Tazlului una din marile comori ale Moldovei si ale

ilustrului domn Stefan cel Mare, Biserica Manastirii Tazlau (1496-1497), o impresionanta creatie a arhitecturii medievale moldovenesti, care a reusit sa transmita peste veacuri mesajul unei epoci de lupta, de glorie, dar si de rodnică stradanie creatoare.

De la Tazlau drumul continua pe teritoriul judetului Bacau, prin comuna Balcani, facând legatura cu Moinesti si Onesti. Mai exista si posibilitatea de a ajunge în valea Tarcaului urmând traseul liniei ferate forestiere pe Tazlau în sus, pâna la izvoarele acestuia si ale pâraului Gosman, nu departe de cabana „Ardeluta”.

Revenind la Roznov, pe traseul drumului national Bacau – Piatra-Neamt (DN 15), pornim spre Zarnesti, unde au fost descoperite vestigii aparținând neoliticului, în asezare cucuteniana din satul Traian (Vl. Dumitrescu, 1979).

3. Piatra-Neamt – Târgu Neamt

Depresiunea din jurul orasului Târgu Neamt reprezinta o zona turistica de mare atractie (G. Davidescu, T. Onofrei, 1998). Nici aici natura nu-si dramuieste farmecele, dar molcomă grandoare a peisajului se îmbina cu frumusetile numeroaselor monumente istorice care ascund, sub patina vremii, valori artistice de nepretuit.

Pentru calatorul venit din judetele Harghita sau Suceava, calea cea mai lesnicioasa spre Târgu Neamt este cea care porneste de la Poiana Teiului spre nord-est, trecând peste Dealul Petru Voda, prin Pipirig, Loghin, mergând paralel cu pâraiele Balatau, Phtou- Dolhesti si Ozana (DN 15 B).

Din Piatra-Neamt, artera cea mai frecventa (DN 15 C) strabate cartierul Darmanesti în directia nord, catre Târgu Neamt. La iesirea din oras, DC 145 si DC 146 se desprind ca doua ramuri vestice pe vaile Cujeiului si Almasului, asigurând legatura cu comuna Gârcina. Aici, pe malul pâraului Almas, turistii pot vizita schitul Almas, întemeiat în secolul al XVIII-lea. Tot pe valea pâraului Almas, cabana turistica cu acelasi nume asigura un sejur placut în aceasta zona pitoreasca, renumita pentru varietatea faunei si a fructelor de padure.

De la km 11 intram pe teritoriul comunei Dobreni, localitatea natala a pictorului, gravorului si pedagogului C.D. Stahi (1844-1920), în care se pastreaza vechi forme ale dansului popular, precum si cunoscute monumente istorice si de arhitectura (biserica Sarata- Dobreni). În stânga soselei nationale, un drum modernizat (DJ 156 A), trecând prin satele

Negresti si Poiana, printr-o regiune deluroasa cu paduri dese si pitoresti, se patrunde într-o zona forestiera, la limitele careia se afla Manastirea Horaita, întemeiata în secolul al XVIII-lea. Vizitatorul care s-a decis pentru aceasta ruta turistica, în drumul spre Târgu Neamt, poate vizita în incinta manastirii paraclisul construit în anul 1725, iar în adâncul padurii Schitul Horaicioara.

Dupa o calatorie de aproximativ 16 km pe soseaua Piatra-Neamt – Târgu Neamt (DN 15 C), din extremitatea estica a Bodestilor, DJ 155 B se îndreapta spre nord si trece prin Tolici, sat al comunei Petricani, în care mestesugul prelucrării lemnului se pastreaza la loc de cinste. Din acest traseu, DC 11 se îndreapta spre nord-vest ajungând la Târpesti, localitate pomenita în legatura cu vestigiile neolitice cucuteniene descoperite aici si cu activitatea cunoscutului colectionar si creator popular Nicolae Popa, autorul unor apreciate sculpturi în lemn, masti si costume pentru teatrul folcloric, opere care i-au încântat în egala masura atât pe turistii straini, cât si pe cei autohtoni.

Întorcându-ne din nou la drumul national Piatra-Neamt – Târgu Neamt, din Oslobeni ne abatem catre nord-est pâna la Grumazesti (DC 9). Si aici gasim mari mesteri, care acopera diferite obiecte din lemn, create de ei, cu o superba tesatura de sculpturi si încrustari, executate cu finete de filigran. La Grumazesti, în mijlocul parcului dendrologic, se afla casa în care a trait cunoscutul entomolog Aristide Caradja (1861-1955), realizatorul unei colectii de lepidoptere de o mare valoare stiintifica.

Din nou, pe traseul DN 15 C, coborând dealurile Cracauanilor, trecem prin livezi tinere, deslusim în zare coroana gigantica a Cetatii Neamt, intram în microdepresiunea Baltatestilor, unde se adaposteste statiunea balneoclimaterica cu acelasi nume. Printre satele componente ale comunei Baltatesti se numara si Ghindauani (DC 15), localitate cu profunda rezonanta istorica si cu vechi traditii etno-folclorice. Aici a înfrânt Stefan I Musat ostile lui Sigismund de Luxemburg, venite în 1395 sa impuna tânarului stat al Moldovei suzeranitatea maghiara. În acest sat s-a nascut filozoful Vasile Conta (1845-1882), promotor al evolutionismului în tara noastra.

Trecând de Baltatesti, intram în zona turistica dominata de „diadema” stralucitoare a marilor manastiri si acel „cuib de vulturi”, adevarat simbol al zbuciumatei si eroicei noastre istorii, care este Cetatea Neamt. Chiar la limita de nord-vest a comunei Baltatesti se desprinde drumul local modernizat (DJ 155 E) ce trece pe lângă rezervatiile forestiere „Padurea de argint” si „codrii de arama”, nume si locuri pe care versurile eminesciene le-au înscris pentru totdeauna în literatura si în spiritualitatea româneasca. „Padurea de argint” reuneste exemplare de mesteacan (*Betula*

verrucosa) de o rara frumuseti si cu o vârsta ce depaseste un veac. Putin mai spre nord, „codrii de arama” sunt alcatuiti din goruni (*Quercus petraea* si *Quercus sessiliflora*) de peste 140 ani.

Drumul modernizat trece prin localitatea Varatic, oprindu-se în fata Manastirii Varatic, întemeiata în 1785. Aici, la Varatic, s-au aflat adesea odihnea si linistea Mihai Eminescu, Alexandru Vlahuta, Calistrat Hogas, Mihail Sadoveanu, Ionel Teodoreanu si tot aici se afla mormântul Veronicai Micle.

De la Varatec se ajunge la Agapia, fie pe scurtatura taiata prin padure catre nord, trecând prin Filioara (DC 168), fie revenind pe soseaua nationala, pentru ca dupa 4 km sa ne îndreptam spre vest, pe DJ 155 D. Ne întâmpina, ca si la Varatec, acelasi peisaj cu unduiri molcome si pete aurii sapate în întunecimea codrului. Casutele albe din sat sau chiliile maicutelor îsi primesc oaspetii cu flori în tinda si freamat de codru în lunile de vara. Asa i-au primit cândva pe Caragiale, Hasdeu, pe Delavrancea si Vlahuta si multi altii. Faima de care se bucura Manastirea Agapia si interesul deosebit pentru cei ce iubesc arta se explica prin existenta picturilor executate de Nicolae Grigorescu.

Pornind din sat pe un drum ce urca lin prin padure se ajunge în circa o jumatate de ora la Agapia din Deal (secolul XIV). De aici drumul poate fi continuat pâna la Manastirea Secu. Drumul national Piatra-Neamt – Tg. Neamt (DN 15 C) strabate mai întâi cartierul Humulestii Noi si intra apoi în Humulesti, satul copilariei lui Ion Creanga. Pe strada ce-i poarta numele, o poarta din lemn sculptat adaposteste intrarea într-unul din cele mai vizitate muzee memoriale ale tarii, casa în care s-a nascut si a copilarit Ion Creanga.

Trecând podul peste Ozana, „cea frumos curgatoare si limpede ca cristalul”, patrundem în centrul orasului Târgu Neamt, unde se afla cele mai importante institutii scolare si de cultura, unitati de servicii si sediul primariei. În partea apuseana a orasului se afla o zona cu multe constructii vechi, printre care si câteva monumente istorice, de arhitectura, case memoriale de certa valoare. Muzeul Veronica Micle se afla în fata cladirii primului spital din Târgu Neamt si vechea Scoala Domneasca, sediul actual al Muzeului de Istorie si Etnografie Tg. Neamt. Drumul continua prin vechiul cartier Condreni, unde s-a amenajat complexul sportiv si de agrement al orasului si se opreste sub Cetatea Neamt, la „Casa Arcasului”, un han cu posibilitati de cazare si restaurant. Crescute parca din trupul stâncos al Dealului Plesu, la o înaltime de 100 m zidurile roase de vreme dar de o nestirbita maretie ale Cetatii Neamt strajuiesc Valea Ozanei de peste sase veacuri (Gh. Luca, Gh. Dumitroaia, 2000).

Pentru a desavârși cunoasterea marilor obiective turistice din zona Târgu Neamt, trebuie sa revenim la Humulesti, urmând traseul drumului national Târgu Neamt – Poiana Teiului (DN 15 B); trecem prin comuna Vânători-Neamt, asezare cu o îndelungata existenta întemeiata de razezii carora Petru Musat si mai apoi Stefan cel Mare le-au încredintat paza Cetatii Neamt. Drumul se afunda în padure, oferind privelisti odihnitoare si în curând abandonam soseaua principala, îndreptându-ne spre rezervatia de zimbri „Dragos Voda” si mai departe, catre Manastirea Neamt (DJ 155 C), unul dintre cele mai vechi si mai vestite centre de cultura medievala din tara.

Parasind aceste locuri si revenind la soseaua nationala (DN 15 B) ne îndreptam spre vest, prin apropierea padurii de stejar de la Vânători-Neamt. Aici se afla o rezervatie stiintifica de 55 ha, situata între Nemtisor si Ozana, cu falnice exemplare de *Quercus robur*, a caror vârsta variaza între 170 si 270 de ani. Ne abatem din nou pe DC 160, care urca pe valea pâ râului Secu. Dupa 4 km rasar în valea îngusta zidurile Manastirii Secu (1602). De la Secu în sus, valea se îngusteaza tot mai mult, iar la 3 km de fermecatoarea singuratate ajungem la Manastirea Sihastria, asezamânt ridicat în 1655.

La aproximativ 5 km sud de Manastirea Sihastria, pe o coama de obcina, în apropiere de peștera Sfintei Teodora, se afla Schitul Sihla. De aici, urmând poteci diferite ce strabat peste culmi si prin poieni, se poate ajunge la Agapia din Deal si la Varatec, la Agapia Noua si chiar pe valea Bistritei. Aceste trasee sunt preferate de turisti, data fiind accesibilitatea lor si frumusetea privelistilor care se ofera la fiecare pas.

Zona turistica Târgu Neamt, ce înglobeaza toata partea de nord-est a judetului Neamt, cuprinde si alte obiective demne de luat în considerare. La numai 4 km de oras, la nord de acesta, Baile Oglinzi reprezinta un punct de atractie pentru iubitorii naturii. În ultimii ani a fost modernizat drumul care asigura legatura cu orasul Târgu Neamt (DC 171) si s-a amenajat o tabara pentru copii, cu 180 de locuri. Drumul national Piatra Neamt – Tg. Neamt (DN 15 C) continua spre nord si strabate comuna Brusturi-Draganesti si, aproape de Târzia, trece în judetul Suceava.

Turistii care trec prin Tg. Neamt au ocazia de a merge si la Timisesti, unde poate fi vizitata crescatoria de cai de la Dumbrava, vestita în întreaga Moldova. Conform traditiei, ea își are obârșiiile în hergheliile de cai pe care le-a avut Stefan cel Mare la Timisesti.

4. Piatra-Neamt – Hanu Ancutei

Un alt itinerar turistic ce se încadrează în aria mai largă a „zonei” Neamt este traseul Piatra Neamt – Razboieni – Tupilati (G. Davidescu, I. Onofrei, 1998). În prima sa parte, acest traseu urmează calea Romanului, identificându-se cu drumul național Piatra Neamt – Roman (DN 15 D), care despică întinderea valurită a dealurilor de la răsărit de Piatra Neamt, până la Girov. Din Girov pornesc câteva drumuri de mare interes local, unul dintre acestea fiind DJ 208 G, care se desfășoară spre nord și apoi spre est, pe o lungime de 32 km până la Hanul Ancutei. Urmând acest traseu ajungem în comuna Stefan cel Mare, dominată de stânca Serbesti, un interesant monument al naturii, a cărui siluetă gigantică se profilează la orizont asemenea unui urias culcat pe spate, ce scrutează înaltimile cu privirile-i de piatră.

În continuare, drumul trece pe lângă localitatea Cârliști, unde se mai pastrează Hanul de la Cârliști, bine conservat, cu o arhitectură caracteristică secolului al XVIII-lea. Pe măsura ce ne apropiem de Razboieni, parca în fața noastră se desfășoară secvențe din crâncena batalie, din acele vremuri dramatice ale anului 1476. În amintirea bataliei de la Razboieni, Stefan cel Mare, a ridicat o frumoasă biserică în cinstea celor care s-au jertfit apărând țara și credința străbună. De la această ctitorie voievodala, o ramificație vestică a drumului județean Girov – Tupilati (DJ 208 G) duce la Tibucani, comuna cu bogate tradiții istorice și etno-folclorice.

Dar cel mai cunoscut și mai frecventat obiectiv turistic din această zonă este, fără îndoială, Hanul Ancutei, situat la limita estică a județului Neamt. Amenajat cu tot specificul unui interior de epocă, Hanul Ancutei se întipărește puternic în amintirea vizitatorilor săi, cărora le oferă ospitalitate. Odată ajuns aici, orice turist care trece pragul acestui han își va aduce aminte de „Ceahlaul literaturii române”, Mihail Sadoveanu, care a scris întâmplări adevărate petrecute în acest han al Ancutei în vremuri de mult apuse. Pe la Hanul Ancutei trece și drumul european E 85 (DN 2), care asigură legătura cu Romanul și Bacăul (spre sud-est) și cu județele Iași și Suceava (la est și la nord). Din locul în care se face joncțiunea cu traseul Razboieni – Tupilati – Hanul Ancutei, drumul național Bacău – Roman – Suceava (DN 2) intră în județul Iași, trecând prin Miroslavesti și Motca până la Cristești, important punct de ramificație rutieră, situat la 15 km de Târgu Neamt și 57 km de Suceava.

5. Piatra-Neamt – Roman

Itinerariul spre Roman constituie traseul cu amplitudini mult mai mici de relief, îndeosebi în lunca Moldovei și a Siretului. De la Piatra-Neamt, drumul național duce spre Roman (DN 15 D), se îndreaptă spre răsărit și trimite o ramificație nordică spre Ghigoiești și Dragomirești (DC 34) și una sudică (DC 114 și 115) prin Balanesti, sat al comunei Bârgaoani, cu o biserică ridicată în secolul al XVIII-lea, cunoscut iubitorilor de pescuit care zabovesc îndelung pe malul iazului de aici. În continuare, drumul străbate două sate ce apar pe harta arheologică a zonei: Ghelăiești, cu o stațiune din epoca eneolitică ce a oferit materiale ceramice de o rară frumusețe și unele date prețioase privind etapele finale ale culturii Cucuteni și Vladiceni, unde s-a descoperit o așezare a dacilor liberi din secolele II-III d.Hr.

Din soseaua principală Piatra Neamt – Roman (DN 15 D), o deviație răsăriteană (DJ 157) ne conduce la Trifești, unde se întinde unul dintre marile iazuri ale zonei și unde se poate vizita biserica „Sf. Nicolae”, ctitorie din 1799 a lui Constatin Balos, vel logofăt în Țara de Jos și a soției sale, Ancuța.

Revenind în drumul principal (DN 15 D), ajungem în Bozienii de Sus, vechi târg medieval, cu o intensă activitate în secolele XVII-XVIII, dar a cărei viață comercială s-a stins treptat în veacul trecut. Drumul continuă prin comuna Dulcești, unde se pastrează un alt remarcabil monument de arhitectură, biserica „Pogorârea Duhului Sfânt”, ctitorie din 1605 a marelui paharnic Caraiman, în care se afla lespezile funerare ale lui Constantin și Alexandru Hurmuzachi. De aici, drumul se desfășoară molcom, trece calea ferată Suceava-București și, în comuna Horia, ne înscriem pe traseul drumului european ce vine de la Bacău.

Râul Moldova își poartă unda lina, înfiorată parca de apropiata îmbrățișare a Siretului și dincolo de el, pe un vast platou, unde se desfășoară în fața noastră panorama scânteietoare și multicoloră a orașului Roman, unul dintre cele mai vechi orașe ale țării, important centru comercial și punct fortificat în calea spre Suceava și spre nordul Moldovei, atestat documentar la 30 martie 1392, în vremea lui Roman I Musat (V. Ursachi, 1977). În anul 1466, Ștefan cel Mare a zidit Cetatea Nouă de la Gâdinti, pe malul stâng al Siretului. De fapt, Romanul este scaldat de cele două râuri: Siretul și Moldova.

În orașul Roman, turiștii care sunt în tranzit și fac un mic popas, pot vizita următoarele obiective turistice:

- urmele cetății întemeiate de Roman I Musat (1391-1394);
- Biserica Episcopiei Romanului (1542), ridicată de Petru Rareș;

- Biserica „Precista” (1568), ctitorie a doamnei Ruxandra;
- Biserica „Sfintii Voievozi”, ctitorie a lui Stefan Tomsa (1611-1615);
- Biserica armeneasca (1709);
- Muzeul de Istorie;
- Muzeul de Artă;
- Muzeul de Stiinte ale Naturii;
- Parcul zoologic.

În unele localitati din apropierea orasului se pot vizita multe biserici din secolele XVII-XVIII si unele monumente istorice. La est de Roman, DJ 207 A traverseaza Siretul pe la Lutca si strabate partea de nord-est a zonei din Sagna si Bâra, cu o prelungire (DJ 280), pâna la Stanita. De la Sagna, o ramificatie nordica (DC 80), ce urmeaza un traseu paralel cu Valea Siretului, ne trimite spre Doljesti, locul în care, la 12 martie 1457, Stefan cel Mare, sustinut de moldovenii din Tara de Jos si de o mica oaste din Tara Româneasca, înfrânge pe Petru Avram, deschizându-si calea spre tronul Moldovei.

Tot în partea răsăriteana a Romanului, soseaua nationala DN 15 D își schimba directia, orientându-se spre sud-est, prin Poienari si Bozieni si trece în judetului Vaslui pe la Băceti. O alta artera (DJ 207 C) porneste de la limita sudica a orasului, din comuna Horia, si se îndreapta spre coltul sud-estic al judetului Neamt. Pe acest traseu, la aproximativ 8 km de Roman, în padurea de foioase ce acopera Dealul Marului, turistii pot face un popas la Hanul „Poiana Marului”, amenajat într-un bc deosebit de pitoresc, cu 160 locuri la mese si 50 locuri la cazare. Comuna Horia, care cuprinde satul Cotu Vames, unde s-a nascut în 1894 scriitoarea Otilia Cazimir, constituie punctul de plecare al unui traseu din partea sud-estica a zonei, care urmeaza drumul european, apoi se abate spre vest (DJ 158), unde se întâlnește cu drumul national Bacau – Piatra-Neamt (DN 15) la Buhusi, în judetul Bacau.

FORME SI TIPURI DE TURISM LAIC SI MONAHAL

În zona montana si submontana a Neamtului se practica forme de turism conditionate de factorii naturali, de anotimpurile anului, de durata (în functie de timpul liber) si de modul de organizare. Dupa cadrul natural, deosebim:

- turism montan, practicat în zona centrala a Carpatilor Orientali, orientat în lungul vailor si pe cararile de munte;
- turism subcarpatic, având un specific predominant depresionar;
- turism de podis, în care includem si culoarul Siretului.

Dupa anotimp (sau dupa sezon), se are în vedere influenta climatului asupra practicarii turismului, cu un specific de drumetie si peisaj în timpul verii si sporturi de iarna în sezonul rece. Se individualizeaza forme de turism permanent, turism de vara si turism de iarna.

Clasificarea formelor de turism dupa durata evidentiaza rolul timpului liber. Reducerea duratei saptamânii de lucru de la 6 la 5 zile a determinat o forma de turism de „week-end”, cu o durata de 1-2 zile. Cresterea duratei concediului anual (diferentiat pe categorii profesionale) si a duratei de scolarizare, cu lungi perioade de vacanta a dat posibilitatea individualizarii turismului de sejur, de tranzit si complex.

În judetul Neamt, manastirile si bisericile primesc la sfârșit de saptamâna si în timpul importantelor manifestari religioase un mare numar de credinciosi. Acestora li se adauga, mai ales în sezonul cald, grupuri numeroase de vizitatori interni sau din strainatate.

Pentru vizitatorii cu resurse suficiente financiare se practica turismul de lux, care beneficiaza de hoteluri si restaurante în principalele orase sau în statiunile balneoclimaterice Durau, Baltatesti, Oglinzi. Prin aceasta se asigura un confort ridicat în toate anotimpurile, permitând activitati sezoniere de vara sau practicarea sporturilor de iarna.

Manastirile de maici de la Varatec si Agapia sau cele de calugari de la Neamt, Secu, Sihastria, Sihla si Bistrita atrag, la sfârșit de saptamâna sau în perioadele de vacanta, un mare numar de turisti, gazduiti în localitatile rurale învecinate. Satele montane sau subcarpatice, în ponderea cea mai mare, sunt asezate pe vaile râurilor, în depresiuni sau pe coastele unor culmi, la marginea padurilor sau a pasunilor si fânetelor. Locuitorii lor sunt crescatori de animale sau muncitori forestieri, oferind în gospodariile lor o pensiune completa. Satele

de vacanta reprezinta unitati economice, administrative, cu trasaturi si activitati specifice, cu personalitate, originalitate si individualitate.

Turismul de grup include si drumetiile pentru tineret, orientate spre taberele scolare (ex. Oglinzi), pensiuni, hanuri, camping-uri. Tipuri de turism includ:

- turismul cu caracter religios (pelerinaje la locurile sfinte, procesiuni, etc);
- turismul de agrement, cel practicat pentru îngrijirea sanatatii (în statiunile balneoclimaterice Durau, Oglinzi, Baltatesti);
- turismul cultural, stiintific si educativ (studii, specializari, initiere artistica, festivaluri, congrese);
- turismul cu caracter sportiv (cinegetic, nautic, piscicol, întreceri sportive, sporturi de iarna etc.);
- turismul de afaceri.

În Neamt se organizeaza numeroase manifestari culturale, unele cu participari internationale. În fiecare an, pe 31 decembrie si 1 si 2 ianuarie se pastreaza aproape nealterata „Parada obiceiurilor si traditiilor de Anul Nou”, când zeci de formatii se manifesta în atmosfera unui carnaval traditional folcloric: jocul caprelor, ursilor, caiutilor, formatii de teatru popular cum ar fi „Arnautii”, „Banda lui Jianu” etc. O manifestare deosebita se desfasoara anual pe data de 15 ianuarie, „Eminescu – poet nepereche”, când se organizeaza recitaluri de poezie, expozitii de fotografii si carte eminesciana si concursuri de poezie pentru elevi. Memorialul „Veronica Micle” se desfasoara anual la Târgu Neamt, în a doua decada a lunii aprilie, fiind o sarbatoare dedicata poetesei Veronica Micle si poetului Mihai Eminescu. Sunt incluse simpozioane, evocari, lansari de carte, concerte. În fiecare an, în prima saptamâna a lunii decembrie, la Târgu Neamt si Humulesti au loc manifestarile din cadrul „Zilebr Ion Creanga”, care cuprind pelerinaje la Casa memoriala si la biserica „Sf. Nicolae” din Humulesti, concursuri de proza si desen pentru elevi, spectacole, dramatizari din opera scriitorului, sezatori folclorice, lansari de carte si expozitii.

„Padurea de argint” este o serbare câmpeneasca, care are loc în fiecare an pe data de 15 iunie, cu deplasari la „Padurea de argint” si Manastirea Varatec. Ziua „Vânatorilor de munte” este sarbatorita în fiecare an pe 3 noiembrie, fiind dedicata eroilor cazuti pe câmpul de lupta în Razboiul pentru întregirea neamului.

Târgul international al „Mesterilor lemnari” se desfasoara la Târgu Neamt, în perioada 8-10 septembrie, iar în perioada 1-7 august, la Piatra-

Neamt si Durau evolueaza formatii de dansuri populare în cadrul Festivalului International de Folclor „Ceahlau”.

Aceste manifestari întregesc oferta si necesarul de motivatii spirituale, la care participa atât artistii profesionisti si amatori, creatori de frumos, cât si toti cei care doresc sa-si împlineasca trairile întru cele ale sufletului.

* *
*

Începuturile vietii monahale în judetul Neamt s-au datorat sihastrilor, care duceau viata în singuratate sau în grupuri mici si care au ridicat mici asezaminte de rugaciune. Asa s-au pus bazele tuturor manastirilor care au aparut înca din a doua jumatate a secolului al XIV-lea. Aceste comunitati religioase s-au dezvoltat ulterior, datorita sprijinului acordat de domnitorii si boierii tarii, care au construit noi biserici si au înzestrat asezamintele monahale cu mosii si alte bunuri prin care s-a creat posibilitatea maririi obstei. Traditiile s-au pastrat, transmitând evlavie, simtirea si comportamentul primilor monahi pâna în zilele noastre. Pentru a nu tulbura viata linistita, îndreptata spre meditatie si rugaciune, din manastiri, vizitele la lacasurile de rugaciune trebuie dimensionate si îndrumate rational.

Din pacate, oamenii mai pastreaza mentalitatea ca trebuie sa profite fara restrictii de tot ce le ofera natura, fara a fi preocupati de urmarile pe care le-ar putea produce exploatarea fara chibzuinta a resurselor naturale. Drumetia, activitate din ce în ce mai necesara omului modern, dorinta de evadare în mijlocul naturii, produc în dese cazuri un nou gen de poluare, poluarea turistica, având efecte nefaste asupra mediului ambiant (munte, padure).

În zona de mare altitudine a Masivului Ceahlau, pe stâncile accesibile ale vârfului Toaca, era întâlnit cândva vulturul, fapt atestat de toponimul *Tabara Vulturilor* sau *Scaldatoarea Vulturilor*.

Pentru a avea un mediu ambiant cât mai placut ar trebui sa retinem urmatoarele:

- sa nu distrugem tufarisurile de jnepeni si padurile de brad si de foioase pe care le întâlnim în cale, ele fiind podoabe ale naturii;
- sa nu rupem florile, în special cele declarate monumente ale naturii;
- daca facem un foc, acesta trebuie facut departe de padure, numai cu uscaturi si trebuie stins ca sa nu genereze un incendiu;
- înainte de a pleca de la locul unde poposim e cazul sa îngropam orice

gunoi, în felul acesta lasând și altora bucuria de a admira frumusețea naturii;

- pulsul de energie e bine să-l întrebuintăm în mod constructiv, fie curățând izvoarele și potecile de eventualele resturi menajere, cioburi de sticlă, fie reparând o potecă ruptă de ape sau o bancă, etc.

- Pentru prima dată în România, mediul înconjurător a fost ocrotit prin legea din 1930, referitoare la protecția monumentelor naturii, iar în 1933 a fost stabilită conducerea activității de ocrotire. Aceste legi au fost urmate în 1950 de cea cu privire la ocrotirea monumentelor naturii și din 1973 de cea cu privire la criteriile pentru protecția mediului ambiant.

În prezent, legislația de protecție a mediului este aliniată la cerințele Uniunii Europene.

În zona manastirilor și bisericilor, cel mai mare pericol de distrugere a peisajului natural îl reprezintă activitatea turistică haotică, necontrolată, practică individual sau în grup, de persoane fără educație. De aceea turismul trebuie organizat într-un cadru legislativ adecvat, de agenții profesionale, cu aplicarea măsurilor care să respecte drepturile și îndatoririle participanților la această activitate.

* *

*

Zona geografică luată în considerare aparține unei regiuni relativ omogene, cu caractere montane și subcarpatice, care îi asigură un patrimoniu natural diversificat și bogat. Municipiile și orașele Piatra-Neamț, Roman, Târgu Neamț și Bicăz sunt centre -turbice, în care sunt concentrate importante obiective de patrimoniu, numeroase amenajări, o ofertă diversificată și o organizare eficientă.

Tot centre cu o orientare religioasă, de artă și cultură, pot fi considerate și complexele manastirești, Neamț, Secu, Sihăstria, Bistrita, Agapia, Varatec. Manastirile izolate (Horaita, Petru-Voda) și alte biserici de patrimoniu sunt puncte de interes care se caracterizează printr-un specific local.

Obiectivele cultural-istorice din aceste unități teritoriale au adeseori caracter de unicat, determinând includerea lor în fluxul turistic. Peisajul natural de o mare frumusețe, cu masive montane care străjuiesc aceste teritorii, din care se remarcă Ceahlăul și întinse suprafețe lacustre, constituie un argument puternic de atragere a unui mare număr de vizitatori. Mulți dintre aceștia se îndreaptă spre manastiri și biserici,

adevarate tezaure de credinta, istorie, arta si cultura, de spiritualitate ortodoxa, unice în arealul crestin.

În tara si strainatate acest teritoriu este bine cunoscut, fiind considerat leagan al manastirilor din nordul Moldovei. Spiritualitatea poporului român asigura continuitatea traditiilor monahale, influentate de regulile ortodoxe practicate la Muntele Athos. Turismul religios, bine organizat, poate contribui la educarea tinerei generatii, pe baza principiilor morale ale stramosilor.

Muntii Neamtului adapostesc în padurile si vaile lor o multime de frumuseti naturale, care îndeamna sufletul omului la contemplatie, la rugaciune si înaltare sufleteasca. Frumusetea naturala a acestei zone pitoresti este sfintita si amplificata de multimea manastirilor si schiturilor presarate în munti ca niste candelă de priveghere si lumini de înviere ale credintei neamului românesc.

Din muntii Sihlei, care adapostesc pestera Sfintei Cuvioase Teodora, pâna la vârfurile Toaca si Panaghia ale Muntelui Ceahlau, mii de monahi si monahii, iubitori de sfintenie si viata vesnica, au sfintit de-a lungul veacurilor, prin rugaciune si nevointa, acest tinut al Neamtului, care a devenit Athos-ul românesc sau Tabor-ul luminilor vazute cu inima.

În tinutul acesta binecuvântat de Dumnezeu, muntele se împleteste cu valea, padurea cu poiana, izvorul cu stânca, cultul cu cultura, istoria cu vesnicia, pamântul cu cerul coborât în inimile sfintilor si ale celor care îi cinstesc cu credinta si evlavie.

BIBLIOGRAFIE

- E. Anton, 1968 – *Tonitza si pictura de la Durau*, în *Carpica*, I, Bacau.
- P. Auguste, 1996. *Les stratégies alimentaires des hominidés en France septentrionale durant le Paléolithique moyen*, în *XIII Int. Congress of Prehist. and Protohist. Sciences, Abstracts*, 1, Forli.
- P. Auguste, 2001. *La chasse d'Ours au Paléolithique moyen: mythes, réalités et état de la question*, în *Congrès 2001*.
- Gh. Bals, 1926 – *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, anul XVIII, nr. 43-46, Bucuresti.
- Gh. Bals, 1928 – *Bisericile si manastirile moldovenesti din veacul al XVI-lea (1527-1582)*, Bucuresti.
- Gh. Bals, 1933 – *Bisericile si manastirile moldovenesti din secolele al XVII-XVIII-lea*, Bucuresti.
- Gh. Bals, 1966 – *Manastirea Secu*, Bucuresti.
- V. Bacaoanu si colab, 1978 – *Podisul Moldovei*, Bucuresti.
- I. Balan, 1980 – *Pateric românesc*, Bucuresti.
- I. Balan, 1981 – *Manastire Sihastria*, Iasi.
- I. Balan, 1982 – *Vetre de sihastrie româneasca în sec. IV-XX*, Bucuresti.
- I. Balan, 1986 – *Manastirea Bistrita*, Iasi.
- I. Bancila, 1958 – *Geologia Carpatilor Orientali*, Bucuresti.
- St. Bârsanescu, 1971 – *Pagini scrise din istoria culturii românești*, Bucuresti.
- P.-L. van Berg, 1995. *Il n'a pas eu de révolution néolithique*, în J.-M. Cordy (dir.), *Le genie de l'homme. Des origines à l'écriture*, Saint-Gerard.
- Al. Besançon, 1996. *Imaginea interzisa. Istoria intelectuala a iconoclasmului de la Platon la Kandinsky*, Humanitas, Bucuresti.
- Biblia, 1968. *Biblia sau Sfânta Scriptura*, tiparita sub îndrumarea si cu purtarea de grija a Prea Fericitului Parinte Iustinian, Petriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Bucuresti.
- I.C. Bobric, 1969 – *La biserica Schitului Vovidenia din Manastirea Neamt, în Mitropolia Moldovei si Sucevei*, XLV, nr. 7-9.
- C. Bobulescu, 1940 – *Vieti si Zugravi*, Bucuresti.
- C. Bobulescu, 1942 – *Sihastria Secului si Sihla din judetul Neamt, Piatra-Neamt*.

- Philippe van den Bosch de Aguilar, 1995. *L'invention du langage articulé*, în J.-M. Cordy (dir.), *Le génie de l'Homme. Des origines à l'écriture*, Abbaye Saint-Gerard de Brogne.
- D. Boghian, C. Mihai, 1987. Le complexe de culte et le vase à décor ornitomorphe peint découverts à Buznea (dép. de Iasi), în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, BAI I (éd. M. Petrescu-Dâmbovită, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica), Iasi.
- N. Cartoian, 1974 – *Cartile populare în literatura românească*, vol. II, Bucuresti
- D. Cauche s.a., 2001. *Les plus anciennes industries lithiques du Latium*, în *XIV Congrès Int. des Sciences Pré- et Protohistoriques, Pré-Actes*, Liège, 2001 (mai departe se va cita *Congrès 2001*).
- J. Cauvin, 1997. *Naissance des divinités-Naissance de l'agriculture. La Révolution des symboles au Néolithique*, Paris.
- M. Cârciumar, 1980. *Mediul geografic în Pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, Bucuresti.
- M. Cârciumar, 2000. *Pestera Cioarei Borosteni. Paleomediul, cronologia și activitățile umane în Paleolitic*, Târgoviste.
- M. Cârciumar s.a., 2004 a. M. Cârciumar, M. Margarit, L. Nita, M. Anghelinu, M. Cosac, O. Cârșina, *Les découvertes d'art mobilier paléolithique de Poiana Ciresului-Piatra Neamt (Roumanie)*, în M. Otte (dir.), *La Spiritualité, Actes du Coll. Int. de la Com. 8 de l'UISPP*, Liège, 2003, ERAUL 106, Liège, p. 123-126.
- M. Cârciumar s.a., 2004 b. M. Cârciumar, G. Lucas, M. Anghelinu, O. Cârșina, M. Cosac, M. Margarit, L. Nita, M. Plesa, Fl. Dumitru, *Gravettianul de la Piatra Neamt-« Poiana Ciresului »*, în *Memoria Antiquitatis*, XXIII, Piatra Neamt.
- S. Cetferikov, 1943 – *Paisie starețul Manastirii Neamtudin Moldova*, traducere de Nicodim, Patriarhul Manastirii Neamt.
- J. Chevalier, A. Gheerbrant, 1993. *Dictionar de simboluri. Mituri, vise, obiecturi, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. I-III, Bucuresti.
- C.-V. Chirica, 1996. *Arta și religia Paleoliticului superior în Europa Centrală și Rasaritana*, BAI, VI (ed. V. Chirica), Iasi.
- V. Chirica, 1989. *The Gravettian în the East of the Romanian Carpathians*, BAI, III (ed. V. Chirica, D. Monah), Iasi.
- V. Chirica, 1999. *Arheologia Cuaternarului*, în A. Saraiman, V. Chirica (coord.), *Cuaternarul pe teritoriul României*, Iasi.
- V. Chirica, S. Vacaru, 2000. *Podgorii ieseene*, Iasi

- V. Chirica, 2001. *Gisements paléolithiques de Mitoc. Le Paléolithique supérieur de Roumanie à la lumière des découvertes de Mitoc*, BAI, XI (ed. V. Chirica), Iasi.
- V. Chirica, 2004. *Teme ale reprezentarii Marii Zeite în arta paleolitica si neolitica*, în *Memoria Antiquitatis*, Piatra Neamt, XXIII.
- V. Chirica, 2003 – *Triplul paradox românesc pe drumul întregirii culturale europene*, în *Buletin Stiintific*, nr.12, Iasi.
- V. Chirica, I. Borziac, N. Chetaru, 1996. *Gisements du Paléolithique supérieur ancien entre le Dnistr et la Tissa*, BAI, V (éd. V. Chirica), Iasi.
- V. Chirica, D. Boghian, 2003. *Arheologia preistorica a lumii*, vol. I, *Paleolitic-Mezolitic*, BAI, XII (ed. V. Chirica), Iasi.
- V. Chirica, I. Borziac, 2003. *Gravettianul din spatiul carpato-nistean*, în *Arheologia Moldovei*, XXIII-XXIV (2000-2001), 2003.
- V. Chirica, I. Borziac, 2005. *Gisements du Paléolithique inférieur et moyen entre le Dniestr et la Tissa*, BAI, XIV (éd. V. Chirica), Iasi.
- Î.P.S. Daniel Ciobotea, 2005. *Trecere si transmite, Cuvânt la Simpozionul international Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greck Colonisation to the Ottoman Conquest*, Iasi.
- M. Ciolan, 1987 – *Manastirea Secu*, Iasi.
- E. Ciucanu, 1986 – *Manastirea Agapia*, Iasi,
- G.B. Constantin, 1895 – *Dictionar geografic al judetului Neamt (la anul 1890)*, Bucuresti.
- J.-M. Cordy s.a., 1992. *La Belle Roche (Sprimont, Belgium): the Oldest Archaeological Site în the Benelux. A Report on a Fiels Trip*.
- J.-M. Cordy s.a., 2001. *Révision de l'ancienneté de l'Homme au Bénélux à travers du gisement préhistorique de la Belle-Roche (Sprimont, Liège), (Paléolithique inférieur) et des terrasses de l'Amblève*, în *Congrès 2001*.
- N. Cretulescu, ms. – *Istoria Sinteii Manastiri Agapia din Deal si din Vale (cu Manastirea Varatec)*, Manastirea Neamt, manuscrisul nr. 163 din anul 1907.
- St. Cucos, 1992 – *Contributii la repertoriul arheologic al judetului Neamt*, în *Memoria Antiquitatis*, XVIII, Piatra-Neamt.
- M. Dauvois, 1994. *Les temoins sonores paléolithiques extérieur & souterrain*, în *"Sons originels. Préhistoire de la Musique"*, ERAUL 61, Liège.

- M. David, 1931 – *Relieful regiunii subcarpatice din districtele Neamt si Bacau*, în *Buletinul Societatii Române de Geografie*, Bucuresti.
- G. Davidescu, T. Onofrei, 1998 – *Orasul Tg Neamt si împrejurimile. Natura, om turism*, Bacau.
- G. Davidescu, 2000 – *Depresiunea subcarpatica Ozana-Topolita. Studiu de geografie fizica*, Iasi.
- N. Darânga, 1908 – *Istoria Sfintei Manastiri Agapia din judetul Neamt*, Iasi.
- R. Desbrosse, J. K. Kozlowski, 1994. *Les habitats préhistoriques. Des Australopithèques aux premiers agriculteurs*, Documents Préhistoriques, 6, Cracovie – Paris.
- J. Despriée s.a., 2001. *Les industries du Paléolithique inférieur des formations alluviales quaternaires de la région Centre (France)*, în *Congrès 2001*.
- E. Diaconescu, 1970 – *Zugravi de biserici necunoscuti, în Mitropolia Moldovei si Sucevei*, XLVI, nr. 9-10.
- DIR, 1954 – *Documente privind istoria României, sec. XIV-XV, A. Moldova*, vol. I, Bucuresti.
- N.V. Dobrescu, 1910 – *Din istoria Bisericii Române, secolul al XIV-lea*, Bucuresti.
- I. Donisa, I. Hârjoaba, 1959 – *Observatii geo-morfologice asupra vaii Bistritei între Bicaz si Piatra-Neamt*, în *Analele Universitatii „Al.I. Cuza”*, Iasi, V, 1.
- I. Donisa, 1968 – *Geomorfologia Vaii Bistritei*, Bucuresti.
- M. Dragotescu, 1970 – M. Dragotescu, D. Bîrladeanu, Gh. Bunghez, *Monumente istorice de pe valea Bistritei*, Bucuresti.
- M. Dragotescu, 1974 – *Muzee din judetul Neamt*, Bucuresti.
- M. Dragotescu, 1980 – *Piatra Neamt. Mic îndreptar turistic*, Bucuresti.
- M. Dragotescu, 1994 – *Constelatia Ceahlaului*, Piatra-Neamt.
- M. Dragotescu, 1996 – *Izvoare de lumina*, Piatra-Neamt.
- M. Dragotescu, 2004 – *Piatra-Neamt. Ghid turistic*, Piatra-Neamt.
- M. Dragotescu, A. Comaniciu, 2003 – *Monumente istorice si de arhitectura din judetul Neamt*, Piatra-Neamt.
- V. Dragut, C. Nicolescu, 1976 – *Monumente istorice si bisericesti din Mitropolia Moldovei si Sucevei*, Iasi.
- V. Dumitrache, 2002 – *Manastirile si schiturile României, pas cu pas (vol. 2)*, Bucuresti.
- VI. Dumitrescu, 1979 – *Arta culturii Cucuteni*, Bucuresti.
- Gh. Dumitroaia, 1992. *Materiale si cercetari arheologice din nord-estul judetului Neamt*, în *Memoria Antiquitatis*, Piatra Neamt, XVIII.

- Gh. Dumitroaia (ed.), 1995 – *Monografia judetului Neamt*, Piatra-Neamt.
- Gh. Dumitroaia, 2000. *Comunitati preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni pâna în bronzul mijlociu*, Piatra Neamt.
- Gh. Dumitroaia, C. Preuteasa, R. Munteanu, D. Nicola, 2005 – *Primul Muzeu Cucuteni din România*, Piatra-Neamt.
- M. Eliade, 1981. *Istoria credintelor si ideilor religioase*, vol. I, Bucuresti
- M. Eliade, 1992 a. *Sacral si profanul*, Bucuresti.
- M. Eliade, 1992 b. *Tratat de istoria religiilor*, Bucuresti
- J.-G. Frazer, 1923. *Le rameau d'or*, Ed. P. Geutner, Paris.
- G. Galaction, 1916 – *Clopotele de la Manastirea Neamt*, Bucuresti.
- G. Galaction, 1956 – *Opere alese*, vol. II, Bucuresti.
- M. Gimbutas, 1989. *Civilizatie si cultura*, Bucuresti.
- V. Gordon Childe, 1967. *De la preistorie la istorie*, Bucuresti.
- N. Grigoras, 1947 – *Vechi cetati moldovenesti (originea lor)*, în *Studii si cercetari istorice*, vol.XX, Iasi.
- N. Grigoras s.a., 1974 – N. Grigoras, I. Caprosu, L. Simansch, Gh. Buzatu, *Monumente istorice bisericesti, din Mitropolia Moldovei si Sucevei*, Iasi.
- I.A. Gonta, 1962 – *Un asezamânt cultural de la Alexandru Lapusneanu pe Valea Secului, înainte de ctitoria lui Nestor Ureche, Schitul lui Zosim, în Mitropolia Moldovei si Sucevei*, XXXVIII, 9-12.
- A. Guadelli & J.-L. Guadelli, 2004. *Une expression <symbolique> sur os dans le Paléolithique inférieur. Etude préliminaire de l'os incisé de la grotte Kozarnika, Bulgarie du Nord-Ouest*, în M. Otte (dir.), *La Spiritualité. Actes du Coll. de la Commission 8 de l'UISPP*, Liège, 2003, ERAUL 106, Liège, 2004.
- P. Haesaerts, I. Borzic, V. Chirica, 2001. *Chronology and palaeoenvironment of large Upper Palaeolithic dwelling sites in the European loess belt*, în *Congres 2001*.
- C. Hogas, 1969 – *Pe drumuri de munte*, Bucuresti.
- G. Iacom, 1990 – *Muntele Ceahlau, trasee turistice*, Piatra-Neamt.
- I. Ioan, 1962 – *Clopotnita Manastirii Neamt, în Mitropolia Moldovei si Sucevei*, XXXVIII, 7-8.
- I. Ioan, S. Porcescu, 1981 – *Manastirea Neamt*, Iasi.
- G. Ionescu, 1963 – *Istoria arhitecturii din România*, I, Bucuresti.
- N. Iorga, 1906 – *Sate si manastiri din România*, Bucuresti.
- N. Iorga, 1925 – *Manastirea Neamt, viata calugareasca si munca pentru cultura*, Manastirea Neamt.

- N. Iorga, 1988. *Istoria Românilor*. Vol. I.1, *Stramosii. Înainte de Romani*, text stabilit, note si comentarii de Vasile Chirica, Virgil Mihailescu-Bârliba, Ion Ionita, Bucuresti.
- S. Iszac, 1979 – *Farmacia de-a lungul secolelor*, Bucuresti.
- G. Ivascu, 1964 – *Istoria literaturii române*, I, Bucuresti.
- J. K. Kozlowski, 1979. *Le Bachokirien – la plus ancienne industrie du Paléolithique supérieur en Europe (quelques remarques à propos de la position stratigraphique et taxonomique des outillages de la couche 11 de la grotte Bacho Kiro)*, în J. K. Kozlowski (ed.), *Middle and Early Upper Palaeolithic în Balcani*, *Prace Archeologiczne*, 28, Varsovia.
- J.K. Kozlowski, 1992. *L'Art de la Préhistoire en Europe Orientale*, Paris.
- N.A. Kun, 1964. *Legende si miturile Greciei antice*, Bucuresti.
- Al. Lapedatu, 1911 – *Prefata la odoarele de la Neamt si Secu*, Bucuresti.
- I.D. Laudat, 1968 – *Istoria literaturii române vechi*, Bucuresti.
- R. Leakey, 1995. *Originea omului*, Bucuresti.
- A. Leroi-Gourhan, 1990. *Les religions de la Préhistoire. Paléolithique*, *Quadrige / PUF*, Paris.
- A. Leroi-Gourhan, 1965. *Préhistoire de l'Art Occidental*, Mazenot, Paris.
- A. Leroi-Gourhan, 1983. *Gestul si cuvântul*, vol. I-II, Bucuresti.
- A. A. Lillin, 1986. *Mitul marelui vântor*, Facla, Timisoara.
- G. Luca, Gh. Dumitroaia, 2000 – *Cetatea Neamt*, Piatra-Neamt.
- P. Lupan, 1967 – *Manastirea Agapia*, Bucuresti.
- J.-C. Marquet, M. Lorblanchet, 2000. *Le "masque" moustérien de la Roche-Cotard, Langeais (Indre-et-Loire)*, în *Paleo*, 12, décembre 2000.
- C. Matasa, 1929 – *Calauza judetului Neamt*, Bucuresti.
- R. Maxim-Alaiba, 1987. *Le complexe de culte de la phase Cucuteni A3 de Dumesti (Vaslui)*, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, BAI I, (éd. M. Petrescu-Dâmbovita, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica), Iasi.
- D. Măta, I. Vatamanu, 1971 – *Un monument istoric mai putin cunoscut: Horaita*, în *memoria Antiquitatis*, III.
- Melchisedec, 1885 – *Note istorice si arheologice. Începutul manastirii Secu în secolul al XV-lea*, Bucuresti.
- Melchisedec, 1980 – *Tratat despre cinstirea si închinarea icoanelor în Biserica Ortodoxa*, Bucuresti.
- MIBMMS, 1974 – *Monumente istorice si bisericesti din Mitropolia Moldovei si Sucevei*, Iasi.

- D. Mihailescu, 1993 – *Biserica din Roznov*, în *Reformatorul*, Piatra-Neamt.
- Fl. Mihailescu, 1975 – *Contributii la studiul climei si microclimei din zona lacului de acumulare Bicaz*, rezumatul tezei de doctorat.
- D. Monah, 1992. *Grands thèmes religieux reflétés dans la plastixue anthropomorphe Cucuteni-Tripolye*, în *Memoria Antiquitatis*, XVIII, Piatra Neamt.
- D. Monah, 2001. *Organizarea sociala, religia si arta în epoca neo-eneolitica*, în M. Petrescu-Dâmbovita, Al. Vulpe, coord.), *Istoria Românilor*, vol. I, *Mostenirea timpurilor indepartate*, Bucuresti.
- L. Mrajeru, 1936 – *Manastirea Bistrita*, Piatra-Neamt.
- N. Nechita, 2003 – *Flora si vegetatia din zona Hasmas, lacul Rosu, Cheile Bicazului*, Piatra Neamt.
- C. Nicolescu, 1971 – *Icoane vechi românesti*, Bucuresti.
- C.S. Nicolaescu-Plopsor, Al. Paunescu, F. Mogosanu, 1966. *Le Paléolithique de Ceahlau*, în *Dacia*, N.S., X.
- N. Nita, 1988 – *Manastirea Varatec*, Iasi.
- G. Oprescu, R. Niculescu, 1956 – *Nicolae Grigorescu, anii de ucenicie*, Bucuresti.
- M. Otte, 1988. *Aspects spirituels*, în O. Bar-Yosef (éd.), *L'Homme de Néandertal*, vol. 5, *La Pensée*.
- M. Otte, 1993. *Préhistoire des religions*, Masson, Paris, Milan, Barcelone, Bonn.
- M. Otte, 1995. *Préhistoire des religions*, în J.-M. Cordy (dir.), *Le génie de l'Homme. Des origines à l'écriture*, Abbaye Saint-Gerard de Brogne.
- M. Otte, 1996. *Solidarité de destin entre l'homme et l'animal: l'argument de la genèse spirituelle*, în *Le statut éthique de l'animal: conceptions anciennes et nouvelles*, *Colloques d'histoire des connaissances zoologiques*, Liège.
- M. Otte, 1999. *La Préhistoire*, De Boeck-Larcier, Paris, Bruxelles.
- M. Otte, 1999 a. *Ethnies et traditions en Europe méditerranéenne occidentale au Paléolithique supérieur*, în *Les facies leptolithiques du Nord-Ouest méditerranéen: milieux naturels et culturels*, *Actes du XXIV-ème Congrès Préhistorique de France*, Carcassonne.
- M. Otte, 2004. *Introduction*, în M. Otte (dir.), *La Spiritualité. Actes du Coll. de la Commision 8 de l'UISPP*, Liège, 2003, ERAUL 106, Liège, 2004.
- M. Pacurariu, 1959 – *Arhieriei Neofit si Filaret Scriban*, în *Mitropolia Moldovei si Sucevei*, XXXV, nr. 1-2.

- Al. Paunescu, 1993. *Ripiceni-Izvor. Paleolitic si mezolitic. Studiu monografic*, Bucuresti.
- Al. Paunescu, 1998. *Paleoliticul si epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpati si Siret. Studiu monografic*, vol. I/1, Bucuresti.
- Al. Paunescu, 1999. *Paleoliticul si mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret si Prut. Studiu monografic*, vol. I/2, Bucuresti.
- Al. Paunescu, 2001. *Paleoliticul si mezoliticul din spatiul transilvan. Studiu monografic*, Bucuresti.
- Al. Paunescu, Em. Cârciumar, M. Cârciumar, P. Vasilescu, *Semnificatia cronostratigrafica si paleoclimatica a unor analize chimice, granulometrice si palinologice în unele asezari paleolitice din Bazinul Ceahlaului. Consideratii asupra tipului si cracterului asezarilor*, în SCIVA, 28, 2.
- M. Petrescu-Dâmbovită, V. Spinei (ed.), 2003 – *Cercetari arheologice si istorice din zona lacului de acumulare Bicaz, Piatra-Neamt*.
- D. Poplawska, 1994. *Globular whistles from Nemrik*, în “Sons originels”. *Prehistoire de la Musique*, ERAUL 61, Liège.
- Sc. Porcescu, 1977 – *Participarea slujitorilor monahilor si monahiilor din arhiepiscopia Iasilor la lupta pentru Independenta României, în Mitropolia Moldovei si Sucevei*, LIII, nr. 5-6.
- Sc. Porcescu s.a., 1986 – Sc. Porcescu, I. Ivan, B.V. Anania, Z. Dumitrescu-Busulenga, N. Nita, *Manastirea Varatec*, Iasi.
- J.-Ph. Rigaud, 2001. *A propos de la contemporaneite du Castelperronien et de l'Aurignacien dans le nord-est de l'Aquitanie : une revision des donnees et ses implications*, în *El Món Mediterrani després del Pleniglacial (18.000 – 12.000 BP)*, Coll.Int., Banyoles, 1995, Seria Monografica 17, Girona.
- A. Russot, 1995. *Connus et inconnus sur les femmes de Laussel*, în H. Delporte (éd.), *La Dame de Brassempouy*, ERAUL 74, Liège.
- Baruch Spinoza, 1993. *Despre Dumnezeu. Etica demonstrata dupa metoda geometrica*, Bucuresti.
- N. Stoicescu, 1974 – *Repertoriul bibliografic al localitatilor si monumentelor medievale din Moldova*, Bucuresti.
- L. Simansch, 1969 – *Curtea si biserica domneasca din Piatra-Neamt*, Bucuresti.
- I.D. Stefanescu, 1946 – *Monastere de Neamt. L'église de l'Ascension. Les peintures murales*, Bucuresti.

- R. Theodorescu, 1966 – *Manastirea Bistrita*, Bucuresti.
- N. Tomescu, 1942 – *Scurta povestire istorica despre Sfânta Manastire Neamt*, Bucuresti.
- I. Udisteanu, ms. – *Manastirea Secu*, manuscris aflat în biblioteca manastirii.
- S. Ulea, 1974 – *Gavril Uric, primul artist român cunoscut*, în *Studii si Cercetari de Istoria Artei*, 2.
- Gh. Ungureanu, 1931 – *Manastirea Hangu sau Buhalnita*, Iasi; (extras din *Arhiva*, XXVIII).
- Gh. Ungureanu, 1936 – *Din trecutul judetului Neamt*, în *Anuarul Liceului Petru Rares*, Piatra-Neamt, 1935-1936.
- V. Ursachi, 1977 – *Roman. Mic îndreptar turistic*, Meridiane.
- N. Ursulescu, F.A. Tencariu, *Aménagements de culte dans la zone des foyers et des fours de la culture Précucuteni*, în *Memoria Antiquitatis*, XXIII, Piatra Neamt.
- B. Vandermeersch, 1990. *Réflexions d'un anthropologue à propos de la transition Moustérien au Paléolithique supérieur*, în C. Farizy (dir.), *Paléolithique moyen récent et Paléolithique supérieur ancien en Europe. Ruptures et transitions: examen critique des documents archéologiques*, Actes du Coll. de Nemours, mai 1988, Nemours, 1990.
- Gh. Vârtolas, 1997 – *Biserica „Sf. Ioan Domnesc”*, Piatra-Neamt.
- D. Vialou, 1999. *L'Art paléolithique*, în M. Otte, *La Préhistoire*, De Boeck & Larcier, Paris, Bruxelles.
- Al. Vlahuta, 1910 – *Pictorul Nicolae Grigorescu. Viata si opera sa*, Bucuresti.
- N. Vornicescu, A. Sever, 1976 – *În afara legii. Ion Florea*, Iasi.
- C. Zaharia, 1987 – Arhim. C. Zaharia, *Iosif I Musat – întâiul mare ierarh român*, Ed. Episcopiei Romanului si Husilor.